

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (10)

Львів 2020

УДК 33+34+159.9](051)
С69

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Вип. 4 (10). 164 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 23 грудня 2020 року № 5)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

вул. Гороδοцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
 - з юридичних наук у галузях 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
 - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
 - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 4 (10)

Lviv 2020

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2020. Issue 4 (10). 164 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of December 23, 2020. No. 5*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:
Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine
Tel.: +380 (32) 233-20-80
Website: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical magazine «Social & Legal Studios» has been included in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
 - of juridical sciences in the fields of 081 Law and 262 Law Enforcement (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
 - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
 - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.
Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Барабаш Ольга, доктор юридичних наук, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Львів, Україна);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Львів, Україна);

Долинська Марія, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Львів, Україна);

Карпенко Євген, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Львів, Україна);

Юркевич Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Львів, Україна);

Хитра Олександра, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Львів, Україна);

Мельник Степан, доктор економічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Львів, Україна);

а також за згодою:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Баку, Республіка Азербайджан);

Вашенко Ірина, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: C-4934-2019 (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Дрогобич, Україна);

Гринюк Володимир, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Київ, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (Одеса, Україна);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Люблін, Республіка Польща);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (Белград, Республіка Сербія);

Фалдовскі Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Щитно, Республіка Польща);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Львів, Україна);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Люблін, Республіка Польща).

НАУКОВА РАДА
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Голова – **Франчук Василь**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Львів, Україна)

Заступник голови – **Шинкарук Олег**, доктор технічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Хмельницький, Україна)

Члени наукової ради:

Гловюк Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Одеса, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (Київ, Україна);

Басиста Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Івано-Франківськ, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Львів, Україна);

Католик Галина, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Львів, Україна);

Кісіль Зоряна, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Львів, Україна);

Мойсеєнко Ірина, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Львів, Україна);

Навроцький Вячеслав, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Львів, Україна);

Серета Валерій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (Київ, Україна);

а також за згодою:

Заморська Любов, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Чернівці, Україна);

Чистоклєтов Леонтій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Львів, Україна);

Роммель В. Табула, доктор філософії, керівник Асоціації місцевих рад Девону (DALC), президент Міжнародного товариства викладачів, адміністраторів та дослідників, викладач педагогічного факультету Університету Кассети, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Бангкок, Таїланд);

Ратнакар Д. Бала, доктор наук, професор, директор Академічного Міжнародного мультидисциплінарного фонду досліджень (IMRF), запрошений професор Школи планування та архітектури, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Віджаявада, Індія).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, PhD (Technic), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Barabash Olha, Doctor of Law, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Lviv, Ukraine);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Lviv, Ukraine);

Dolynska Maria, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Lviv, Ukraine);

Karpenko Jevhen, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, PhD (Philology), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Lviv, Ukraine);

Yurkevych Yuriy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Lviv, Ukraine);

Khytra Oleksandra, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Lviv, Ukraine);

Melnyk Stepan, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Lviv, Ukraine);

and with the consent of:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: C-4934-2019 (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Drohobych, Ukraine);

Hryniuk Volodymyr, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Kyiv, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (Odessa, Ukraine);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Lublin, the Republic of Poland);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (Belgrade, the Republic of Serbia);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Shchytno, the Republic of Poland);

Fleichuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Lviv, Ukraine).

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Lublin, the Republic of Poland).

SCIENTIFIC COUNCIL
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studios»

Head – **Franchuk Vasyl**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Lviv, Ukraine)

Deputy Head – **Shynkaruk Oleh**, Doctor of Technical Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Khmelnyskyi, Ukraine)

Members of the Scientific Council:

Hloviuk Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Odesa, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (Kyiv, Ukraine);

Basysta Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Ivano-Frankivs'k, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Active Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Lviv, Ukraine);

Katolyk Galyna, Doctor of Philosophy Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Lviv, Ukraine);

Kisil Zoryana, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Lviv, Ukraine);

Moiseienko Iryna, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Lviv, Ukraine);

Navrotskyi Viacheslav, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Lviv, Ukraine);

Sereda Valeriy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (Kyiv, Ukraine);

and with the consent of:

Zamorska Liubov, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Chernivtsi, Ukraine);

Chystoklietov Leontii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Lviv, Ukraine);

Rommel W. Tabula, DALC, Doctor of Philosophy, FRIEdr, President and Founder, International Society of Teachers, Administrators and Researchers, EFL teacher, pedagogical faculty, University of Cassette, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Bangkok, Thailand);

Ratnakar D. Bala, Prof. Dr., Director Academics International Multidisciplinary Research Foundation (IMRF), Visiting Professor School of Planning and Architecture, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Vijayawada, India).

Розділ 1

Проблеми реалізації права: методологія, теорія та історія

Chapter 1

Problems of law implementation: methodology, theory and history

UDC (УДК) 340.11

Ященко Володимир Арсентійович,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
НДІ інформатики і права НАПрН України
(Київ, Україна)
e-mail: vay_@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2257-318X

Балинська Ольга Михайлівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Лейтмотивом статті є застосування найбільш придатної методології розкриття сутності та змісту права, його походження, еволюції, суперечностей і їх узгодження у контексті співвідношення природного і позитивного права, соціальної та індивідуальної детермінант, зокрема у контексті одержавлення особистісного і, навпаки, індивідуалізації етатичного у широкій гуманістичній площині.

Цей аспект синтезує підходи до розкриття індивідуального і колективного за допомогою категорії «самості», де діалектичний, феноменологічний, екзистенційний та інші підходи кваліфікуються як комунікативно-діалогова парадигма, що сьогодні знаходить своє практичне втілення у правотворчості та правозастосуванні.

Відчуваючи дискусійність наведених думок, автори наголошують на поглибленні гуманістичного змісту правового регулятора суспільних відносин. Вітчизняна сучасна правова наука у своєму розвитку має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту нормативного регулювання суспільних відносин. Це актуалізує потребу вирішення таких наукових проблем, як питання методології дослідження та функціонування права, досягнення гармонійного співвідношення особистісного та колективного у праві, зв'язку його природного та позитивного аспектів тощо.

Пропонується принципово нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі до самоіснування, що виражається у феномені самості як гармонійного синтезу індивідуального та соціального.

У цьому контексті для дослідження правових явищ може бути ефективно використана діалектика не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія та спосіб сходження до істини. Адже протилежності у праві не обов'язково є антиподами, а можуть бути взаємодіючими складовими правової дійсності.

Ключові поняття: правова наука, діалектика, екзистенціалізм, самість, самоіснування, етатизм, індивідуальне, особистісне, колективне, соціальне.

Yashchenko Vladimir,

Doctor of Law, Professor,
Chief-Researcher of Research Institute of Informatics and Law,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: vay_@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2257-318X

Balynska Olha,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

METHODOLOGICAL PARADIGM OF MODERN LEGAL SCIENCE IN UKRAINE

Abstract. The leading idea of the article is the application of the most appropriate methodology for disclosing the essence and content of law, its origin, evolution, contradictions and their coordination in the context of the relationship between natural and positive law, social and individual paradigms, in particular, in the context of nationalizing the individual, and, on the contrary, individualizing the collective in a wide humanistic plane.

This aspect synthesizes approaches to the disclosure of individual and collective through the categories of “self”, where dialectical, phenomenological, existential and other approaches are qualified as communicative and dialogic paradigm, which today finds its practical embodiment in lawmaking and law enforcement.

Feeling the controversy of these views, the authors emphasize the deepening of the humanistic content of the legal regulator of social relations. Domestic modern legal science in its development should focus on deepening the humanistic content of the normative regulation of social relations. This actualizes the need to solve such scientific problems as the methodology of research and functioning of law, achieving a harmonious relationship between individual and collective in law, the connection of its natural and positive aspects, etc.

A fundamentally new definition of the essence of law is proposed, not as the will of a certain class or majority, but as the will to self-existence, which is expressed in the phenomenon of self as a harmonious synthesis of individual and social.

In this context, to investigate the legal phenomena dialectics can be effectively used not as a materialistic or idealistic methodology, but as the most general theory and way of ascending to the truth. After all, opposites in law are not necessarily antipodes, but can act as interacting components of legal reality.

Key concepts: legal science, dialectics, existentialism, self, self-existence, statism, individual, personal, collective, social.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-12-20

Вступ

Сучасний стан правової науки свідчить, що вона перебуває на етапі пошуку нових, виявлених методологічних підходів для розуміння ролі й місця права в сучасному суспільстві, виявлення співвідношення його природного та позитивного аспектів, відтворення індивідуально-особистісного і соціально-колективного спрямувань. Водночас треба зауважити, що правова наука у період її реформування демонструє «об’єктивну необхідність збільшення ролі особистості в сучасному суспільстві», як наголошує, зокрема, О. І. Миронюк, розглядаючи пріоритетні напрями розвитку вітчизняного правознавства [1, с. 268].

Ці пошуки сприяють збагаченню та значному оновленню методологічних орієнтирів у праві. Попри різне сприйняття, діалектика залишається атрибутивним методологічним чинником дослідження права, але не в її одностороньому матеріалістичному трактуванні, а як комплексний регулятивний чинник. Загально визна-

ним з-поміж учених і практиків стало також використання герменевтичного вчення у дослідженні права. При цьому не втрачають своєї актуальності (а може, й значно активізуються) в межах юриспруденції історичний, лінгвістичний, психологічний підходи, які, асимілюючись, формують нові методологічні інструменти – комунікативний, нейролінгвістичний, семіотичний та інші парадигмальні орієнтири для дослідження права і правової дійсності.

Сучасні науковці активно звертаються також до синергетичної методології, з позицій якої намагаються пояснити шляхи та напрями подальшого розвитку права. Наприклад, розглядаючи теоретичні основи права національної безпеки, П. П. Богуцький характеризує його як «нелінійну систему, що утворюється відповідно до визначених теорією самоорганізації систем правил та є залежною від системи національної безпеки» [2, с. 13].

У галузевих науках, скажімо приватному праві, новацією є прагматичний підхід, що

дає змогу «обґрунтування концепції соціологічного розуміння права, згідно з яким норма права повинна застосовуватися і тлумачитися таким чином, щоб це відповідало реально існуючим суспільним відносинам» [3, с. 65].

Кардинальні методологічні зміни, пов'язані з виходом за межі етатизму, пропонується застосувати і в адміністративному праві. На думку К. В. Бондаренко, зміст управлінської діяльності вийшов за межі категорії «державне управління» і трансформувався в якісно нову модель – публічне адміністрування, спрямоване на задоволення публічних і приватних інтересів та їх взаємодію [4, с. 5].

Дехто з авторів абсолютизує свій підхід, протиставляючи його іншим методам, що знижує результативність цих пошуків. Так, відзначаючи фундаментальність теоретичного дослідження російського науковця М. І. Байтіна щодо сутності права [5], все-таки доцільно критично оцінити абсолютизацію ним державно-вольового чинника права.

У статті «Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми» [6] з-поміж інших новацій О. В. Петришин наголошує на потребі розроблення її феноменологічного аспекта, уточнення співвідношення права і закону, демонстрації зв'язку індивідуального та соціального у праві. Власне останній аспект обрано орієнтиром у висвітленні задекларованої теми цієї статті.

Тож, попри таку різноманітність методологічних підходів, застосовуваних у сучасній юридичній науці, вважаємо, що домінантною методологією залишається діалектика, зокрема як спосіб аналізу співвідношення загального й одиничного, а також екзистенціалізм, який позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, яка здатна до вибору власної долі з чітким усвідомленням свободи й відповідальності за результат свого вибору (це насамперед проявляється через зіставлення колективно-соціального й індивідуально-особистісного у праві).

Мета цієї статті – керуючись синтезом діалектики, екзистенціалізму, позитивізму, юснатуралізму, комунікативістики та прагматизму в аналізі особистості як правового суб'єкта, спробувати продемонструвати нову методологічну інтерпретацію співвідношення індивідуального і соціального у праві.

1. Гуманістична природа права

Гуманістична (людська) природа права зумовлена передусім його сутнісними атрибутами, з-поміж ключових є реальне буття людини як об'єкт регулювання. Ідеться про надання буттю певної упорядкованості, спрямованої на

розвиток життя і людської цивілізації. Звідси: право зберігає здобутки цивілізації та водночас сприяє їх подальшому примноженню. На нашу думку, визначальною тенденцією гуманізації права має бути «олюднення» всієї сфери правобуття шляхом досягнення єдності особистісно-соціальних правових регуляторів.

Методологічною парадигмою в такому разі є використання гуманістичних досягнень новітніх течій світової культури. Особливої уваги заслуговує світогляд екзистенціалізму для осмислення таких правових проблем, як свобода і відповідальність, злочин і покарання, совість і вина та інші, що, як вважає В. А. Бачинін, «складає нову галузь правової науки – екзистенціологію права» [7, с. 1066].

Важливим у гуманізації права є також поглиблення зв'язку екзистенціології та правової антропології, у центрі вивчення якої є не просто людина, а й канони постіндустріального, інформаційного суспільства, що актуалізують проблему оптимізації функціонування людини у природному і соціальному житті (йдеться про глобальні проблеми людства, екологічні кризи, трансконтинентальні пандемії та інші проблеми, які трансформують сьогодні феномен гуманізму й свідчать про те, що він набув праксеологічного й навіть прагматичного змісту). Тобто правова антропологія зміщується в практичну площину гуманізму, що є засадним для вирішення у праві проблеми свободи і відповідальності. Саме ця практична спрямованість правової антропології дасть змогу вдосконалити її понятійний апарат, а орієнтація на самість (що забезпечує виокремлення індивіда з навколишнього його світу і формує уявлення людини про себе на основі минулого й теперішнього досвіду й очікувань майбутнього, за К. Роджерсом [8]) – подолати усталену суперечність у трактуванні людини як соціального організму.

Відповідно, українська правова думка повинна ґрунтуватися на таких основних засадах: з одного боку, виходити з наявних досягнень у правовому пошуку, тобто зберігати українську правову традицію і збагачувати її людською багатимірністю, а з іншого – включати новачі, зумовлені потребами й вимогами еволюції правової дійсності. Й у цьому, однозначно, має превалювати гуманістична й екзистенційна спрямованість права, що відповідає його справжній природі як волі людини до впорядкованого самоіснування. Цю категорію (самоіснування) в контексті юриспруденції можна трактувати як буття (сущє), але не як суб'єктивне середовище відокремленого індивіда, а як сукупність реальних особливостей існування, зумовлених необхідністю міжособистісної комунікації [9].

І такому разі в основу права мають бути покладені взаємоузгоджені інтереси людини як соціальної особи, що, власне, формує соціальне буття. Звідси: соціальний статус права передбачає одночасно індивідуально-особистісне спрямування й колективно-соціальне призначення. Це дасть змогу максимально повно відтворити і реалізувати потреби індивіда засобами права, і підняти право до рівня регулятора інтересів спільноти. Така спрямованість права через правотворчість сприятиме зміні підходів до змісту права, його збагаченню завдяки невичерпності індивідуально-особистісної глибини суцього «самоіснування».

Цей аспект, по-перше, передбачає необхідність змістовного оновлення праворозуміння, а саме – філософії права як методологічної сфери щодо правової науки загалом; по-друге, сприяє розробленню нової, сучасної методології, спроможної висвітлити закономірності права, його місце та роль у суспільному житті, зокрема розкрити співвідношення індивідуального і колективного у праві за допомогою діалектичного й екзистенційного підходів.

Так, сучасна філософія права має зосередитися на всебічному розробленні проблеми правобуття української нації. З огляду на це слід по-новому визначити і предмет філософії права. Для більшості дослідників – це співвідношення права і закону, що фактично є наріжним каменем теорії права. Тоді як предметом філософії права треба визнати співвідношення правосвідомості та правобуття, де правобуття є визначальною категорією, оскільки стосується відтворення та водночас продукування правовідносин. У такому разі філософсько-правова методологія спроможна буде представити право у всій його повноті й індивідуально-соціальної визначеності, що, безперечно, збагатить зміст правової науки.

2. Правові відносини як базова категорія правової дійсності

У співвідношенні правобуття та правосвідомості перша категорія постає діалектично узагальненим, а друга – екзистенційно одиничним проявом системи правових відносин.

Походження, зародження, становлення правовідносин як явища було і є серйозною науковою проблемою. Адже вони виникають з хаосу чисельних, багатоманітних зв'язків та опосередкувань і лише на підставі сталості, повторюваності, тобто закономірного характеру, переростають у відносини узгодження індивідуального і суспільного життя. Саме на цьому етапі вони можуть набувати правового статусу. Еволюція цих відносин фактично є історією становлення та розвитку інституту права.

У цьому контексті правові відносини як складова відносин соціальних є базовою категорією, що формувалася протягом тривалого часу на основі постійної спочатку міжособистісної, далі міжгрупової комунікації. З одного боку, в них є загальне, «хоральне», гуртове начало (общинна рівність), з іншого – простежувалася індивідуально-особистісна орієнтація на відстоювання і захист власних інтересів кожного окремого члена цієї «общини». Обидва ці напрями формувалися під впливом чисельних ідеологічних спрямувань, яких було аж занадто багато в історії українського народу з його зовнішньо-природним, але головню внутрішнім духовно-культурним багатством: працелюбністю, жагою свободи та волі до самовизначення, самоіснування (що загалом сприяло синтезу принципово нової ментальної якості національного правобуття).

Унікальність українського правобуття криється в екзистенційній орієнтації, яка вільна і від хоральних, і від індивідуальних крайнощів, а також у ствердженні особистісно-індивідуальних та комунікаційно-діалогових відносин, що, власне, становлять основу правових відносин. В умовах тоталітарного режиму, звісно, не було можливості реалізувати цю ідею. У пострадянському українському суспільстві виникли об'єктивні обставини для формування громадянського суспільства, зростання ролі особистості у всіх сферах суспільного буття, які сприяли поєднанню у праві публічних і приватно-правових інтересів. У сучасному (інформаційному) суспільстві, з орієнтацією на подальшу гуманізацію права, процес загострення та вирішення суперечностей між публічним і приватним у праві набув нового змісту: відбувається взаємопроникнення змістових елементів, їх синтезування в контексті доступності права на інформацію і водночас збереження інформаційної безпеки, тобто своєрідного вплетення інформаційно-особистісних зв'язків у суспільні (зокрема правові) відносини.

У філософів-екзистенціалістів київської школи М. Бердяєва і Л. Шестова це виражалося через категорії «Я і ТИ», «Я та Інший» тощо. В цьому контексті дедалі частіше термін «інший» передбачає не лише іншу окремішність (особистість), а й об'єднання таких інших окремішностей (держава, громада, спільнота тощо), навіть якщо індивід є частиною таких об'єднань [10]. Цей підхід зумовлює бачення сучасної держави не лише як знаряддя політичної влади, а й як носія різноманітної за своєю функціональною палітрою колективної волі. Так проявляється родова належність правовідносин, де держава є суб'єктом права як його організаційне ядро.

У такому разі сутнісна природа правовідносин полягає в організації соціальних, державно-особистісних відносин за типом їх гармонійного узгодження, упорядкування, створення умов для безпечного співіснування людини (громадянина) і спільноти (держави). У цій ситуації, за висловом О. В. Петришина, право за своєю роллю і місцем у суспільстві є універсальним способом упорядкування таких відносин.

Це упорядкування, як відомо, здійснювалося на різних політико-правових засадах: від абсолютизації публічної влади до анархістсько-волюнтаристського її заперечення. Сучасна цивілізація гостро порушила питання відходу від цих крайнощів і впровадження принципу «гармонійності» у відносинах громадянина і держави. Ця гармонійність полягає у дотриманні прав і свобод людини, забезпеченні рівності та справедливості у розподілі суспільних благ. Якщо узагальнити (й дещо ідеалізувати) такий підхід, то інститут держави має перетворитися у втілення інтересів людини: відбувається позитивація природних бажань.

3. Співвідношення позитивізму та юснатуралізму в правознавстві

Але наразі зіставлення природного та позитивного у контексті права в Україні здебільшого зводиться до їх протиставлення, що призводить до фактичного вивчення не так права загалом, як закону. Це, вважаємо, раціоналізує науковий пошук на розкриття «духу права».

Нам більше імпонує позиція, що природне та позитивне право не є антиподами, а феноменами, які взаємозумовлені діалектичним зв'язком. Вони не протистоять одне одному, а взаємопов'язані функціонально спрямованістю (як регулятори суспільних відносин). Можна сказати, що позитивне право є своєрідним резюме права природного в його нормативній визначеності. Тобто у природному праві традиції та звичаї (як початкова парадигма моральної нормативності) набувають загальнообов'язковості (як джерело нормативності позитивного права). В такому разі право не залежить від держави, воно є соціально-нормативним відтворенням людства. Водночас і позитивізм не відкидається як методологічний чинник правової науки, а набуває нової якості, з привнесенням відповідних змін у змістову сутність етатизму.

Нині під впливом об'єктивно наявної потреби індивідуалізації буття позитивізм дедалі сильніше набуває гуманістичного спрямування, що так чи інакше веде його до зближення з концепцією природного права: джерелом права є не «державна воля», а передусім народ через референдуми, вибори різних рів-

нів, посилення автономності органів місцевого самоврядування та інші чинники. Отже, держава як спосіб політичної організації суспільства дедалі більше заявляє про себе як організаційного суб'єкта забезпечення реалізації права і водночас як інституція сама стає підпорядкованою праву, без регулювання яким не може існувати.

Ще у Г. Кельзена спостерігається певний відхід від «чистого» етатизму, який проповідували його попередники [11]. Можна сказати, що він започаткував неопозитивістську теорію права, яка долає дуалізм держави та права і представляє їх у діалектичній взаємозалежності. Цю трансформацію юридичного позитивізму в неопозитивізм продовжив Х. Л. А. Харт [12]. Його основна ідея – гуманізація позитивного права через «визнання» як ідею згоди «більшості», що акумулюється владою. Тобто право – це не зобов'язання, а волевиявлення більшості. Для Х. Харта джерелом права є не лише владна інстанція, а й конкретний індивід. У своїй творчості цей дослідник, як ніхто з позитивістів, джерело позитивного права бачить у природному.

Теорія «визнання» Х. Харта значною мірою зближує юридичний позитивізм з іншими правовими теоріями, наприклад, феноменологією. Проте емпіріопсихологічний, а не трансцендентальний характер поняття «визнання» залишає Х. Харта в межах школи позитивізму. Його аналітичний позитивізм позначений також певними антропологічними ознаками. Правова людина у Х. Харта – це вже не просто абстракція ідентифікації нормативної системи як правової. Образ людини визначається через аналіз універсальних принципів її існування в суспільстві, які мають певні мінімальні ознаки «природного права». Йдеться і про принцип «уразливості людини», з якого випливає необхідність обмежувати можливе застосування сили іншими особами; і принцип «примусової рівності» суб'єктів права; і принцип «обмеженого альтруїзму», що вбачає «взаємну терпимість» людей; зрештою принцип «інституту влади», виправданий обмеженістю ресурсів задоволення потреб людей. Перелік зазначених антропологічних констант демонструє загальну тенденцію, яка існує в неопозитивізмі, а саме: прагнення до максимального врахування суб'єктивності й емпіричних умов у процесі пізнання права.

Ще одна суттєва складова концепції Х. Харта – це так звана теорія «виживання»: тобто життя людської спільноти пов'язане з наявністю розумних правових і моральних норм поведінки, які дають змогу людині виживати. Під такими нормами він розуміє захист особистості, власності та взаємних зобов'язань.

Фактично ця екзистенційна позиція повертає праву його гуманістичну спрямованість – орієнтацію на захист конкретної людини.

Тож сучасний юридичний позитивізм у своєму прагматичному вимірі не відкидає нормативність як непорушну, незмінну складову права, а проєктує її на гуманістичну площину, орієнтуючи право на реалізацію взаємоузгоджених індивідуально-соціальних потреб і, крім того, представляє право не лише як суто юридичний чинник, а як невід’ємний атрибут соціуму, який нарівні з мораллю виступає стратегічним регулятором суспільного життя. Звідси цілком логічний висновок про їх взаємозв’язок, продовження у позитивному праві основних здобутків і переваг права природного та його втілення в сучасний чітко регламентований правовий простір.

Саме в такому розумінні позитивістська методологія має підстави на існування і застосування в сучасній юриспруденції, оскільки фактично дає можливість розкрити дієвість права, його «корисність» для суспільства. Водночас ця методологія має певні межі свого застосування: її не можна абсолютизувати, оскільки фактично вона стосується співвідношення права та закону. Абсолютизація етатичності права може призвести до ігнорування громадських процесів, а отже, зведення правової дійсності лише до законодавства. Навіть, попри практичне нерозрізнення держави і права як двох порівняно самостійних феноменів, яке позиціонує російський учений М. Байтін, він вказує на «державно-вольовий характер права як вираження його загальнолюдської (загальносоціальної) та класової сутності» [5, с. 59].

Пояснення цьому, як зазначає О. Петришин, полягає у тому, що «правове поле у цілому продовжує сприйматися суспільною свідомістю та відтворюватися правовою теорією як однобічний вплив влади на суспільство, а право – як засіб здійснення певних управлінських завдань, знаряддя для силового забезпечення проведення політики, практично, як веління держави» [6, с. 16; 17].

4. Діалектика і метафізика правової науки

У такому разі є підстави говорити про так званий метафізичний позитивізм, який ігнорує роль головного принципу – верховенства права, вступає у суперечність із конституційною орієнтацією на права людини і провідні гуманістичні цінності, зокрема свободи й інтереси індивіда. За цих умов, продовжуємо цитувати О. В. Петришина, «функціонування правової системи зводиться виключно до регламентації суспільних відносин, що не залишає простору для автономного регулювання, ініціативної

діяльності громадян та різних їх об’єднань, становлення сучасної системи самоврядування» [6, с. 7].

Потрібно зазначити, що у цьому контексті позитивізм є лише складовою більш загального, діалектичного методу, а тому більшість юристів-науковців апелюють до застосування саме діалектичної методології. «Сьогодні, за висновком багатьох фахівців у галузі правової науки, для юриспруденції настав період, коли вона значною мірою вже використала ресурс розвитку в ширину і має бути готовою «глянути на себе» нібито з боку, перевірити увесь свій методологічний інструментарій, суттєво оновити його з урахуванням результатів фундаментальних досліджень, передусім у царині філософії та соціології права, для переходу на якісно новий ступінь сприйняття правової дійсності» [6, с. 9].

Вважаємо, що діалектика як методологія процесу вивчення права, а також у технологічному і процедурному аспектах наукового дослідження є дійсно продуктивним методом пізнання та практичного використання у юриспруденції. Вона дає змогу пояснити феномен права і сформулювати логіку проведення конкретної правової розвідки.

При цьому варто зауважити, що принципи метафізики (формальної логіки), на яких практично будуються правові поняття, не є антиподами принципів діалектики, а лише їх частковим проявом. І таке розуміння, на відміну від вузько матеріалістичного тлумачення, по-новому презентує діалектику як сучасну методологію пізнання та діяльності. Акцентується не лише на боротьбі протилежностей, а головню на їх єдності як умові плідного і конструктивного розвитку, що представляє діалектику в новому гносеолого-аксіологічному контексті.

На відміну від етатичного зведення права до закону, діалектика розглядає право в єдності загального й одиничного, зокрема суспільної свідомості та індивідуальної правосвідомості, а також урахує ту обставину, що феномен права передусім є буттєво зумовленим синонімом упорядкованого самоіснування людини. Тобто загальною, родовою категорією для права є середовище існування як параметр буття, те, що реально існує, що не зводиться лише до соціального (колективного, суспільного), а є значно ширшим. Але при цьому треба наголосити, що таке середовище не безмежне, а обрамлюється волевиявленням до самоіснування як сутнісною характеристикою права. Тут принципово важливо з’ясувати природу поняття «самоіснування» як визначальної самоцілі, ідеальної впорядкованості суцього.

Самоіснування є складним раціональним феноменом, що синтезує буття індивіда «для себе» (самореалізація) і «буття для іншого» (самовіддача), а це демонструє згадуваний концепт соціальної комунікативності. Але найбільш важливим є те, що основним способом самоіснування виступають взаємоузгоджені свобода і самовідповідальність індивіда. Ці категорії органічно пов'язані з вольовою парадигмою людини, згідно з якою свобода – це усвідомлена необхідність. Екзистенція людини приречена на реалізацію свободи як внутрішньої потреби і водночас як зовнішнього параметра волі.

У такому разі самоіснування можна вважати не ірраціональним, релігійно-містичним самозреченням, а реальним, раціональним атрибутом самореалізації індивіда, напрямом його свідомої поведінки. У практичному аспекті це узгодження свободи і відповідальності індивіда перед собою і суспільством. Фактично самоіснування є атрибутом свободи у громадянському суспільстві. Це, зокрема, підкреслює Л. М. Герасіна: «... мета існування громадянського суспільства полягає в досягненні свободи – умови і способу самоіснування людини як активного та повноправного члена співтовариства, «рівного серед рівних», здатного визначати ціннісні орієнтири і здійснювати різноманітні інтереси згідно з тими нормами і правилами, що встановлені в соціумі» [13, с. 8].

Право постає чинником опредметнення самоіснування, демонструє здатність суб'єктів до саморегуляції своєї поведінки в окремих право-випадках і діяльності загалом (спроможності до волевиявлення). Саме категорія «самоіснування», очевидно, має домінувати у праві. Адже це своєрідна характеристика самості, що притаманна людині як суб'єкту правових відносин. Ідеться про те, що Гайдеггерівське «Я-буття» і буттєвість права фактично є складовими категорії існування (буття), що опредметнюється правом. Таким чином право поєднує безпосередньо наявне індивідуально-особистісне й опосередковано наявне колективно-соціальне.

Це особистісне та соціальне не просто механічно поєднуються між собою, а пов'язані діалектично. На противагу прийнятним уявленням про самість як відокремленість, абсолютну самостійність і незалежність індивіда, діалектичне розуміння самості полягає зовсім в іншому. Зокрема, екзистенціалісти не розглядають самість як антипод соціального, групового, колективного; вона не є лише психологічним феноменом, вродженим архетипом несвідомого, як заявляє К. Юнг [14, с. 1244], а набутком людини в процесі спілкування (комунікації) з іншими людьми. Натомість прихильник

екзистенційної філософії К. Ясперс ще більш відверто зазначає, що «людина відрізняється від всього суцього у всіх її проявах саме схильністю до комунікації, за допомогою якої вона знаходить свою самість, тобто справжню саму себе в собі» [14, с. 1268].

Головною ознакою цієї самості є самоусвідомлення і самовідповідальність за свої дії та вчинки, тобто опредметнення відповідальності перед собою та іншими через визнання, що крім тебе ніхто цього (чогось) не зробить. Тут основними критеріями є внутрішня совість як індивідуальна категорія і зовнішній закон як соціальний параметр порядку. Їх поєднання в концентрованому вигляді виступає ще одним доказом необхідної єдності індивідуального і колективного у праві.

5. Комунікативність і прагматизм сучасного правознавства

У цьому контексті, повторимося, ключовою категорією правовідносин постає діалоговість, що демонструє зв'язок, взаємовідношення між особистісним і соціальним. Надумку М. Бубера, «Я» як самість не зводиться лише до індивідуального чи лише до соціального; він вводить поняття «між», де «Я» не є субстанцією, а зв'язком, відношенням із «ТИ», завдяки якому здійснюється істинне призначення людини [14, с. 134]. Таке розуміння діалогу дещо конкретизує феномен комунікації. З огляду на це, право значною мірою формується як комунікативний феномен, що дає йому змогу реально виражати й узгоджувати потреби й інтереси і окремого індивіда, і суспільства загалом.

Досі правова комунікація, як правило, зводилася до домінування соціального над особистісним, а звідси, до панівної функції влади, де право було інструментом цієї функції. В умовах сучасної глобалізації соціальних відносин акценти у цьому співвідношенні дещо змінюються, дедалі більше набуваючи характеру узгодження, координації, гармонізації відносин, що пов'язане головно зі зростанням ролі особистості у всіх аспектах соціального буття.

Однак особистісне не може бути самодостатнім, воно соціально опредметнюється в багатстві проявів, де превалує морально-етична складова типу співвідношення свободи та відповідальності. Такі відносини реалізуються в умовах діалогу між суспільством і владою. Ця еволюція більше відповідає природі сучасної влади, яка будується на довірі до особистості й суспільства і виконує свою управлінську функцію через організацію та впорядкування відносин. Звідси: право має бути таким, що відповідає повсякденним потребам людини.

Тож сучасна методологія права (і правознавства) має застосовувати категорію «комунікативності» як одну з основних засад подальшого вдосконалення юридичної науки і практики. Комунікативістика (як методологічний підхід) робить право не лише соціальним, державницьким інститутом, а й інструментом регуляції поведінки людини, чинником розкриття в ній особистісних якостей (самоіснування) і водночас критерієм розумного узгодження з аналогічними рисами інших осіб, що виводять його в цілком раціональне нормативне поле як надійний засіб регулювання. Дослідження цього пласту проблем, безперечно, дасть праву поштовх для подальшого розвитку його гуманістичної місії.

Водночас треба зауважити, що комунікація демонструє природну потребу реалізації діалогової властивості соціальних відносин, тоді як позитивістська характеристика цих відносин має доволі «меркантильне» закорінення у практичній доцільності (прагматизмі). Правовий прагматизм відображає практичну (і навіть практицистську) спрямованість права як відповідь на виклики сьогодення. І в цій якості прагматизм може слугувати методом надання правовим дослідженням більш прикладного спрямування, де досвід, факти, реальна дійсність відіграли би свою позитивну роль.

Однак все ще залишається проблемою правової науки потреба вдосконалення фактологічної парадигми досліджень, їх доказової, емпіричної бази, без чого теоретичні висновки здебільшого страждають бездоказовістю, недостатньою аргументованістю. В ідеалі кожне наступне дослідження має орієнтуватися на попереднє і водночас формувати новий дослідний апарат. Цей аспект посилює практичну спрямованість кожного наступного правового дослідження й актуалізує буттєвий зміст права, який зазнає постійних змін. Однак реально не завжди продукується нове знання, а наявне накопичення знань не задовольняє потреби сучасної науки.

Наприклад, теорія права функціонує в межах власного понятійного апарату, сформованого десятки років тому, до якого періодично вносяться лише «косметичні» зміни, а в резуль-

таті – вона відстає від реальної правової дійсності. Новітня теорія права потребує синтезу всього спектра сучасної юридичної практики, узагальнення досягнень конкретних галузевих правових наук, щоби бути спроможною прогнозувати ймовірні правові інциденти й розробляти рекомендації для подальшого розвитку права. Можна сказати, що сучасна правова практика формує попит на нову теорію (чи метатеорію, філософію) права, яка покликана узагальнити весь досягнутий практичний досвід і передбачити шляхи подальшого суспільного розвитку.

Висновки

Відчуваючи дискусійність наведених думок, все-таки варто наголосити на важливості уникати абсолютних крайнощів у сприйнятті права та супутніх йому інститутів і характерних особливостей. Так, для прикладу, недоречно відкидати роль держави як суб'єкта права або ж абсолютизувати її, зводити право до позитивного чи природного, обстоювати пріоритет індивідуального чи соціального у праві тощо.

Але, однозначно, вітчизняна сучасна правова наука у своєму розвитку має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту нормативного регулювання суспільних відносин. Це актуалізує потребу вирішення таких наукових проблем, як питання методології дослідження та функціонування права, досягнення гармонійного співвідношення особистісного та колективного у праві, зв'язку його природного та позитивного аспектів тощо.

Очевидно, йдеться про принципово нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі до самоіснування людини, що виражається у феномені самості як гармонійного синтезу індивідуального та соціального.

У цьому контексті для дослідження правових явищ може бути ефективно використана діалектика не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія та спосіб сходження до істини. Адже протилежності у праві не обов'язково є антиподами, а можуть виступати взаємодіючими складовими правової дійсності.

Список використаних джерел

1. Миронюк О. І. Пріоритетні напрями розвитку правової науки у період її реформування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 268–273.
2. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.01. Київ, 2020. 40 с.
3. Майданик Р. Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення. *Право України*. 2019. Вип. 1. С. 58–74.
4. Бондаренко К. В. Правові основи публічного адміністрування національно-безпековою сферою в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.07. Київ, 2020. 40 с.

5. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков); изд. 2-е, доп. Москва : Право и государство, 2005. 554 с.
6. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2007. № 4 (51). С. 3–18.
7. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2006. 1093 с.
8. Роджерс Карл Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. Москва : Прогресс-Универс, 1994. 478 с.
9. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 17–25.
10. Серова Н. В. Н. А. Бердяев и Л. И. Шестов об экзистенциальном испытании человека в антитезах времени и вечности. *Вестник ВГУ. Серия: Философия. Научные доклады*. 2017. № 4. С. 69–80.
11. Кельзен Г. Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості; пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
12. Харт Х. Л. А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1998. 236 с.
13. Герасіна Л. М. Громадянське суспільство: ренесанс ідеї та новітні практики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 38. С. 7–12.
14. Новейший философский словарь / сост. и гл. н. ред. А. А. Грицанов; 3-е изд., испр. Минск : Книжный Дом, 2003. 1280 с.

References

1. Mironyuk, O. I. (2012). Priorityetni napryamy rozvytku pravovoyi nauky u period ii reformuvannya [Priority directions of development of legal science in the period of its reforming]. *Naukovyi visnyk L'vivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seria iurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 2 (1), 268–273 [in Ukr.].
2. Bohutskiy, P. P. (2020). Teoretychni osnovy stanovlennya i rozvytku prava natsional'voi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations of the formation and development of the law of national security of Ukraine]. Kyiv [in Ukr.].
3. Maidanyk, R. (2019). Vchennya pro metodolohiyu pryvatnoho (tsyvil'noho) prava Ukrainy [The doctrine of the methodology of private (civil) law of Ukraine]. *Pravo Ukrayiny (Law of Ukraine)*, 1, 58–74 [in Ukr.].
4. Bondarenko, K. V. (2020). Pravovi osnovy publichnoho administruvannya natsional'no-bezpekovoyu sferoyu v Ukraini [Legal foundations of public administration in a nationally secure sphere in Ukraine]. Kyiv [in Ukr.].
5. Baytin, M. I. (2005). Sushchnost' prava (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie nag rani dvukh vekov) [The essence of law (Modern normative legal thinking on the verge of two centuries)]. Moskva [in Russ.].
6. Petryshyn, O. V. (2007). Pravo yak sotsial'no-yurydychne yavlyshche: do postanovky pytannya [Law as a socio-legal phenomenon: to the problem]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy (Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 4 (51). Kharkiv: Pravo, 3–18 [in Ukr.].
7. Bachinin, V. A. (2006). Entsiklopediya filosofii i sotsiologii prava [Encyclopedia of Philosophy and Sociology of Law]. St. Petersburg [in Russ.].
8. Rogers, Karl R. (1994). Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlyeniye cheloveka [A Look at Psychotherapy. Formation of a Man]. Moskva [in Russ.].
9. Dovhan, O. D. & Yashchenko, V. A. (2019). Sutnist' i zmist zakonodavstva u sektori oborony ta yoho realizatsii: informatsiyno-pravove doslidzhennya [The essence and content of legislation in the defense sector and its implementation: information and legal research]. *Informaciya i pravo (Information and law)*, 2 (29), 17–25 [in Ukr.].
10. Serova, N. V. (2017). N. A. Berdyaev and L. I. Shestov ob ekzystentsial'nom ispytanii chelovyeka v antitezah vremni i vechnosti [N. A. Berdyaev and L. I. Shestov on the existential test of man in the antitheses of time and eternity]. *Vestny'k V. G. U. Sery'ya: fy'losofy'ya. Nauchnye doklady (VSU Bulletin. Series: Philosophy. Scientific reports)*, 4, 69–80 [in Russ.].
11. Kelzen, H. (2004). Chyste pravoznavstvo [Pure jurisprudence]. Kyiv [in Ukr.].
12. Hart, H. L. A. (1998). Kontseptsiya prava [The concept of law]. Kyiv [in Ukr.].
13. Herasina, L. M. (2017). Hromadyans'ke suspil'stvo: renesans idei ta novitni praktyky [Civil society: the renaissance of the idea and new practice]. *Visny'k Kharkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. M. Karazina (Bulletin of Kharkiv National University of Name V. N. Karazina)*, 38, 7–12 [in Ukr.].
14. Noveyshiyy filosofskiy slovar' [The latest philosophical dictionary]. Minsk: Book House, 2003 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 10.10.2020
 прийнята до друку 29.11.2020
 The article: is received 10.10.2020
 is accepted 29.11.2020

UDC (УДК) 342.7: 341.1/8
JEL Classification: K 10; K 33

Панкевич Олег Зіновійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: pankevych9@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6636-1330

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Анотація. Здійснено ретроспективний аналіз деяких аспектів застосування та впровадження європейських стандартів людських прав у конституційному судочинстві України. Обґрунтовано, що вітчизняний орган конституційної юрисдикції, усвідомлюючи свою роль інструмента впровадження означених стандартів у національну юридичну практику, активно використовує в своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Страсбурзького суду як аргументи для мотивування власних рішень.

Ключові поняття: європейські стандарти людських прав, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, ретроспективний аналіз, конституційне судочинство України.

Pankevych Oleh,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
Administrative and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: pankevych9@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6636-1330

EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS IN THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the retrospective analysis of some aspects of the application and implementation of European human rights standards in the constitutional proceedings of Ukraine.

It is substantiated that the domestic body of constitutional jurisdiction, realizing its role as an instrument for implementing European human rights standards in national legal practice, actively uses the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the Strasbourg Court as arguments to motivate its decisions.

In the future, not only the formal but also the substantive aspect of the use of the Convention and the case law of the European Court of Human Rights in the acts of the Constitutional Court of Ukraine certainly needs special attention. The following analysis will allow to reveal the "quality" of the reference to these international sources and the relevance of references to them.

In the motivating part of its decisions, the Constitutional Court of Ukraine also uses as an additional argumentation a wide range of other international legal acts and decisions of other international and foreign judicial institutions. This aspect of the practice of the Constitutional Court of Ukraine obviously deserves to be the subject of our further research.

Based on the validity of our conclusion in previous publications that the main philosophical basis of modern decisions of the Strasbourg Court are the postulates of liberal communitarianism as a result of a kind of convergence of liberal and communitarian ideologues, we believe that, in turn, these postulates can't be found in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine (when it uses the provisions of the

Convention and the case law of the European Court of Human Rights for additional argumentation of its own legal positions). At the same time, this hypothesis still needs to be thoroughly proved in the following special research.

Key concepts: European standards of human rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, retrospective analysis, constitutional proceedings of Ukraine.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-21-27

Вступ

Цього року держави-члени Ради Європи відзначають 70-річний ювілей стрижневого акта європейської правозахисної системи – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка, як відомо, була відкрита для підписання 4 листопада 1950 року. Водночас безперечно слід погодитися із усталеною тезою, що «малоймовірним вбачається таке потужне та всеохоплююче опанування свідомості європейської спільноти вагою і роллю Конвенції в її житті загалом і кожної окремої особи зокрема, якщо б батьки-засновники цього доленосного акта не передбачили такий дієвий механізм її реалізації, як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький Суд)» [1, с. 5], котрий в наш час підставно вважається «загальноєвропейським визначником стандартів у галузі прав людини» [1, с. 14].

Для України Конвенція набула чинності 11 вересня 1997 року. А вже у 2006 році прийнятий Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», який «регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини (курсив наш. – О. П.)...» [2].

У цьому контексті, із урахуванням не так давно внесеного до преамбули Конституції положення про «...європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [3, ст. 50], видається актуальним дослідження щодо застосування та впровадження європейських стандартів людських прав* у конституційному судочинстві України.

* Щодо вживання терміно-поняття «людські права» див. [4, с. 131]. Доречно також зауважити, що це терміно-поняття вживається й в одному з останніх рішень КСУ [5], що є прогнозованим, адже доповідачем по цій справі був принциповий прихильник застосування словосполучення «людські права» замість «права людини» С. Головатий.

Питанням застосування та впровадження означених стандартів у практиці Конституційного Суду України (далі – КСУ) присвячені праці таких дослідників, як С. Головатий, М. Гультай, В. Кампо, М. Козюбра, В. Литвин, П. Пушкар, П. Рабінович, М. Савчин, С. Серьогіна, В. Скомороха, К. Смирнова, С. Шевчук. Проте, зважаючи на складність і багатоаспектність таких проблем, доводиться констатувати нагальну потребу в подальших наукових розвідках із цієї проблематики.

Відтак *метою статті* є спроба ретроспективного аналізу діяльності КСУ щодо застосування та впровадження європейських стандартів людських прав у вітчизняну юридичну практику.

1. КСУ як інструмент впровадження європейських стандартів людських прав

Як слушно зазначається у вітчизняній юридичній літературі, «конституційні суди держав-членів Ради Європи (зокрема КСУ – О. П.) якраз і мають бути тим «містком», за допомогою якого відбувається імплементація інтерпретаційних правоположень ЄСПЛ в національну юридичну практику» [6, с. 34], а «зв'язок між ЄСПЛ та КСУ у здійсненні їх повноважень опосередковується механізмом прийняття КСУ відповідних рішень у контексті тлумачень Європейським Судом Конвенції або в контексті його правових позицій, висловлених у рішеннях у справах, подібних до тих, що розглядаються в Україні, зрозуміло, із забезпеченням верховенства Конституції України» [7, с. 47].

Відтак «в цілому КСУ виконує в судовій системі важливу роль інструмента впровадження європейських стандартів прав людини» [8, с. 113]. Спробуємо підтвердити цю тезу шляхом ретроспективного аналізу відповідної діяльності вітчизняного органу конституційної юрисдикції.

Уперше у своїй практиці КСУ звернувся до Конвенції у 1997 році (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води), зазначивши лише, що «частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, які виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною ... Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 рік), що згідно

зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України» [9].

Майже через два роки, 9 лютого 1999 року, в Окремій думці судді КСУ М. Козюбри (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) [10, с. 26] уперше є посилання на практику ЄСПЛ, щоправда, без згадки якихось конкретних рішень останнього.

У червні того ж року КСУ в своєму рішенні (справа про фінансування судів), посилаючись на Конвенцію, вперше вказує її *конкретну статтю* (стаття 6 «Право на справедливий суд») [11].

На особливу увагу заслуговує Окрема думка судді КСУ М. Козюбри від 19 квітня 2000 року (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). Саме тут *уперше в історії конституційного судочинства* України позиція судді аргументується посиланням на *конкретне рішення ЄСПЛ та його частковим цитуванням*: «На позиції широкого тлумачення статті 6 Європейської конвенції з прав людини щодо права на справедливий судовий розгляд стоїть також ЄСПЛ. Зокрема, у справі Делькур проти Бельгії...» [12, с. 36].

Слід також погодитися з твердженням С. Шевчука, який зазначає, що у Рішенні КСУ від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару) «відданість європейській правовій традиції знаходить свій прояв, уперше в історії української юриспруденції, у визнанні чинності прецедентного права ЄСПЛ при тлумаченні та застосуванні положень Конституції України» [13, с. 46]. У цьому контексті цікаво, що вказаний автор також стверджує (виходячи чи-то із своїх припущень (нехай навіть підставних), чи-то з «інсайдерської інформації»), що «йдеться саме про класичну справу Сорінга – основу прецедентного права Суду за статтею 3 Конвенції (*Soering v United Kingdom, 1989*)» [13, с. 46]. Водночас С. Шевчук далі наголошує: «Конституційний Суд уник прямого посилання на відповідну мотивувальну частину цього Рішення ЄСПЛ, що дає підстави вважати це за *«приховане» застосування прецедентного права* (курсив наш. – О. П.), позаяк без наявності синдрому камери смертників важко обґрунтувати порушення статті 3 Конвенції та, відповідно, статті 28 Конституції України» [13, с. 47].

Натомість, у мотивувальній частині Рішення від 10 жовтня 2001 року у відомій справі про заощадження громадян прецедентне право ЄСПЛ застосовується, за виразом С. Шевчука, «у традиційній формі»: «Водночас КСУ зазначає, що відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може

привести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності. Така позиція викладена і в рішенні ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року» [14].

Щоправда, у контексті нашого дослідження, справа про заощадження громадян є знаковою ще з одної причини. Адже саме тут ми *вперше* стикаємося з окремою думкою судді КСУ (П. Євграфова), в якій він вважає помилковим посилання органу конституційної юрисдикції на певне рішення ЄСПЛ, натомість пропонує взяти до уваги інше: «Зміст Рішення КСУ свідчить про певну непослідовність у методології дослідження питань, порушених у конституційному поданні Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. На мій погляд, є всі підстави для визнання статті 7 Закону неконституційною повністю. Посилання на Перший протокол до Конвенції 1950 року (статтю 1) та на Рішення ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року як на аргументи, що підтверджують конституційність положень статті 7 Закону, крім положень про вік та інші обставини, з позицій права є некоректним. Водночас КСУ не звернув увагу на інші прецеденти з практики ЄСПЛ, на які у своєму виступі на пленарному засіданні вказав залучений до розгляду справи як спеціаліст професор П. М. Рабінович. Він, зокрема, наголосив на Рішенні у справі «Юналь проти Туреччини» від 10 квітня 2001 року» [15, с. 20].

Принагідно зазначимо, що, на думку П. Рабіновича, вплив рішень ЄСПЛ на конституційне судочинство «простежується по двох основних напрямках. *Перший* полягає у врахуванні конституційними судами вказівок і оцінок ЄСПЛ, наведених у його рішеннях у конкретних справах, до розгляду яких ці органи залучалися раніше відповідно до національного законодавства. Другим напрямом впливу практики Суду на національне конституційне судочинство може вважатись урахування і впровадження його органами самих *принципів, тобто концептуально-методологічних засад, судового захисту прав і свобод людини у процесі здійснення конституційної юрисдикції*. І хоча цей «канал» є менш формалізованим, ніж перший, проте сфера його поширення (так би мовити, межа його нормативності) може бути незрівнянно ширшою» [6, с. 35–36]. Тобто «серед європейських стандартів (інтерпретаційних положень Суду) у царині прав людини треба розрізняти, *умовно* кажучи, казуальні та нормативні (концептуальні підходи). Проте за

рівнем обов'язковості вони не відрізняються, хіба що за сферою поширення» [6, с. 39].

2. Практика КСУ: посилення на рішення ЄСПЛ у справах проти України

Прикметно, що на *рішення ЄСПЛ у справах щодо України* КСУ вперше зробив посилення аж 30 вересня 2009 року: «КСУ відзначає, що кожній особі ... має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Такий висновок підтверджує і практика ЄСПЛ: у рішеннях «Яременко проти України», «Луценко проти України» та «Шабельник проти України» суд визнав, що використання показань осіб, які вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця у галузі права, для доведення вини у вчиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції» [16, с. 62].

Проведений нами аналіз показав, що *всього станом на 01 липня 2020 року було здійснено 76 посилення на рішення ЄСПЛ у справах проти України (з них у рішеннях КСУ – 56, в Окремих думках суддів КСУ – 20)*. Проте фактично було згадано 52 такі справи, адже на деякі суддівський корпус КСУ посилався неодноразово.

Найбільш згадуваними суддями КСУ були такі п'ять справ, як «Новік проти України», «Солдатенко проти України», «Олександр Волков проти України», «Слоєв проти України», «Шмалько проти України» – по 4 посилення на кожну з них.

Далі йдуть два рішення у справах – «Гарькавий проти України», «Свято-Михайлівська Парафія проти України» – по 3 посилення.

П'ять рішень у справах – «Микола Кучеренко проти України», «Сокурено і Стригун проти України», «Шабельник проти України», «Харченко проти України», «Яременко проти України» – мають по 2 посилення.

Нарешті, сорок рішень у справах щодо України згадувалися поки що лише одного разу*.

* «Агрокомплекс проти України», «Алексахін проти України», «Белоусов проти України», «Volokhy v. Ukraine» («Волохи проти України»), «Великода проти України», «Гаважук проти України», «Гурепка проти України», «Давидов та інші проти України», ««Дія 97» проти України», «Доронін проти України», «Заїченко проти України (№ 2)», «Зосимов проти України», «Ігнатов проти України», «Карает та інші проти України», «Кац та інші проти України», «Корнев і Карпенко проти України», «Корнійчук проти України», «Котій проти України», «Кучерук проти

Водночас зауважимо, що безперечним «рекордсменом» за кількістю посилення на розглядувану категорію справ (*аж 11!*) є Рішення КСУ від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України [17, с. 64].

Друге місце за вказаним показником посідає Рішення КСУ від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України [18, с. 100] – 6 рішень (у справах «Заїченко проти України (№ 2)», «Пантелеєнко проти України» (Panteleyenkov. Ukraine), «Суриков проти України», «Шалімов проти України», «Котій проти України», «Зосимов проти України»). На таку ж кількість справ посиляється й суддя КСУ М. Маркуш в Окремії думці стосовно Рішення КСУ у справі про строки адміністративного затримання [18] («Гарькавий проти України», «Слоєв проти України», «Микола Кучеренко проти України», «Доронін проти України», «Новік проти України», «Солдатенко проти України»).

Нарешті, третє місце (по 4 справи) поділяють два Рішення органу конституційної юстиції – 1) від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 («Слоєв проти України», «Новік проти України», «Солдатенко проти України», «Микола Кучеренко проти України») [19, с. 25] та 2) від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017 («Харченко проти України», «Слоєв проти України», «Ігнатов проти України», «Агрокомплекс проти України») [20, с. 126].

України», «Лопатін і Медведський проти України», «Луценко проти України», «Михалкова та інші проти України», «Наталія Михайленко проти України», «Пантелеєнко проти України», «Пічкур проти України», «Плахтеев та Плахтеева проти України», «Пономарьов проти України», «Рисовський проти України», «Салахов та Іслямова проти України», «Sergey Shevchenko v. Ukraine» («Сергій Шевченко проти України»), «Суриков проти України», «Суханов та Ільченко проти України», «Тесленко проти України», «Ткачов проти України», «Трегубенко проти України», «Фельдман проти України (№ 2)», «Fuklev v. Ukraine» («Фуклев проти України»), «Хайредінов проти України», «Шалімов проти України», «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» («Юрій Миколайович Іванов проти України»).

Видається, що така увага суддів КСУ до справ, розглянутих ЄСПЛ, саме проти України, є цілком зрозумілою і логічною. Достатньо вказати на той момент, що «досі існують певні питання щодо розуміння правового статусу практики ЄСПЛ у вітчизняній правовій системі, мають місце й різні підходи до застосування того чи іншого рішення ЄСПЛ. Так, з одного боку, існує правова позиція, що оскільки відповідно до ч. 1 ст. 46 Конвенції високі Договірні Сторони зобов'язались виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, прецедентний характер мають виключно рішення, в яких Україна була стороною процесу. З іншого боку, існує правова позиція, що всі рішення ЄСПЛ є джерелом права» [21]. Зрозуміло, що стосовно справ проти України таких сумнівів немає і бути не може.

Висновки

Проведений кількісний аналіз показав, що за всю історію функціонування (станом на 01.07.2020) КСУ здійснено 76 посилок на рішення ЄСПЛ у справах за заявами, поданими проти України (з них у рішеннях КСУ – 56, в окремих думках суддів КСУ – 20). При цьому було згадано рішення у 52 різних справах, адже на деякі рішення суддівський корпус посилався декілька разів.

Водночас зауважимо, що сьогодні безперечним «рекордсменом» за кількістю посилок (11 (!)) на рішення ЄСПЛ стало Рішення КСУ від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України.

Потрібно констатувати, що вітчизняний орган конституційної юрисдикції, усвідомлюючи свою роль інструмента впровадження європейських стандартів людських прав у національну юридичну практику, активно використовує у своїй діяльності Конвенцію та практику ЄСПЛ як аргументи для мотивування власних рішень.

Водночас надалі безумовно потребує окремої прискіпливої уваги не тільки формальний, а й змістовий аспект використання Конвенції і практики ЄСПЛ в актах КСУ та окремих думках суддів КСУ. Саме такий аналіз дасть змогу виявити, так би мовити, «якість» звернення до згаданих міжнародних джерел і релевантність посилок на них.

Як відомо, у мотивувальній частині своїх рішень КСУ використовує як додаткову аргументацію також і широкий спектр інших міжнародно-правових актів та рішень інших міжнародних і зарубіжних судових інституцій. Цей аспект практики КСУ вочевидь теж заслуговує на те, аби стати предметом наших подальших досліджень.

Нарешті, виходячи з підставності обґрунтованого нами у попередніх публікаціях висновку про те, що основним філософським підґрунтям сучасних рішень ЄСПЛ є постулати ліберального комунітаризму як результату своєрідної конвергенції ліберальних і комунітаристських ідеологем, вважаємо, що, своєю чергою, ці постулати не могли не знайти певне відображення також і у рішеннях КСУ (при використанні ним положень Конвенції та практики ЄСПЛ для додаткової аргументації власних правових позицій). Водночас наведена гіпотеза ще потребує ґрунтовного доведення у наступних спеціальних розвідках.

Список використаних джерел

1. Литвин В. М. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи. *Право України*. 2010. № 10. С. 4–18.
2. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.
4. Панкевич О. Колективні людські права: деякі філософсько-правові та загальнотеоретичні аспекти (до ювілею Загальної декларації прав людини). *Право України*. 2018. № 9. С. 124–139.
5. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 55. Т. 2. С. 1030. Ст. 1729.
6. Рабінович П. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 34–40.
7. Скомороха В. Захист прав і свобод людини Конституційним Судом України в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 40–47.
8. Кампо В. Європейська Конвенція 1950 року та проблеми захисту прав громадян у діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 104–113.

9. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>
10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Козюбри М. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 2. С. 25–26. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_2_1999.pdf
11. Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 1999 року № 6-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-99#Text>
12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Козюбри М. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 2. С. 35–37. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_2_2000.pdf
13. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-ге, випр., доп. К. : Реферат, 2007. 848 с.
14. Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01#Text>
15. Окрема думка судді Конституційного Суду України Євграфова П. Б. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 18–20. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_5_2001.pdf
16. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. С. 62. Ст. 2694.
17. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. С. 64. Ст. 1459.
18. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. С. 100. Ст. 2992.
19. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М. А. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>
20. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. С. 25. Ст. 1746.
21. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. С. 126. Ст. 3001.
22. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета online*. 28 квітня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>

References

1. Lytvyn, V. M. (2010). Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny: uroky i perspektyvy [European Convention on Human Rights: lessons and prospects]. *Pravo Ukrayiny (Law of Ukraine)*, 10, 4–18 [in Ukr.].
2. Pro vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrayiny [On Enforcement of Decisions and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukr.].
3. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttya povnopravnoho chlenstva Ukrayiny v Yevropeys'komu Soyuzi ta v Orhanizatsiyi Pivnichnoatlantychnoho dohovoru): Zakon Ukrayiny [On Amendments to the Constitution of Ukraine (on the strategic course of the state to become a full member of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization): Law of Ukraine] (2019). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (Information of the Verkhovna Rada)*, 9, Art. 50 [in Ukr.].
4. Pankevych, O. (2018). Kolektyvni lyuds'ki prava: deyaki filosof's'ko-pravovi ta zahal'noteoretychni aspekty (do yuvileyu Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny) [Collective human rights: some philosophical-legal and general theoretical aspects (before the anniversary of the Universal Declaration of Human Rights)]. *Pravo Ukrayiny` (Law of Ukraine)*, 9, 124–139 [in Ukr.].
5. Rishennya Druhoho senatu Konstytutsiyynoho Sudu Ukrayiny [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine] vid 18 chervnya 2020 roku № 5-r(II)/2020. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 55, 2, 1030, Art. 1729 [in Ukr.].
6. Rabinovych, P. (2005). Praktyka Strasburz'koho sudu yak oriyentyr diyal'nosti konstytutsiynykh sudiv z implementatsiyi yevropeys'kykh standartiv prav lyudyny [The practice of the Strasbourg court as a guideline for the activities of constitutional courts to implement European human rights standards]. *Visnyk Konstytutsiyynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 34–40 [in Ukr.].

7. Skomorokha, V. (2001). Zakhyst prav i svobod lyudyny Konstytutsiynym Sudom Ukrayiny v konteksti praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Protection of human rights and freedoms by the Constitutional Court of Ukraine in the context of the case law of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 2, 40–47 [in Ukr.].
8. Kampo, V. (2011). Yevropeys'ka Konventsia 1950 roku ta problemy zakhystu prav hromadyan u diyal'nosti Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [The European Convention of 1950 and the problems of protection of citizens' rights in the activities of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 4–5, 104–113 [in Ukr.].
9. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 25 hrudnya 1997 roku № 9-zp. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> [in Ukr.].
10. Okrema dumka suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Kozyubry M. I. stosovno Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 9 lyutoho 1999 roku № 1-rp/99 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Kozyubra M. I. concerning the Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 9 February 1999 № 1-rp / 99]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 2, 25–26. Retrieved from http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_2_1999.pdf [in Ukr.].
11. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 24 chervnya 1999 roku № 6-rp/99. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-99#Text> [in Ukr.].
12. Okrema dumka suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Kozyubry M. I. stosovno Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 19 kvitnya 2000 roku № 6-rp/2000 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Kozyubra M. I. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 19 April 2000 № 6-rp / 2000]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 2, 35–37. Retrieved from http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_2_2000.pdf [in Ukr.].
13. Shevchuk, S. (2007). Sudovy zakhyst prav lyudyny: praktyka Ievropeiskoho Sudu z prav lyudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial human rights protection: practice of the European Court of Human Rights in the context of the western legal tradition]. K.: Referat [in Ukr.].
14. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 10 zhovtnya 2001 roku № 13-rp/2001. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01#Text> [in Ukr.].
15. Okrema dumka suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Yevhrafova P. B. stosovno Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 10 zhovtnya 2001 roku № 13-rp/2001 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Yevhrafova P. B. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 10, 2001 № 13-rp / 2001]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 5, 18–20. Retrieved from http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_5_2001.pdf [in Ukr.].
16. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 30 veresnya 2009 roku № 23-rp/2009. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 62, Art. 2694 [in Ukr.].
17. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 24 kvitnya 2018 roku № 3-r/2018. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 64, Art. 1459 [in Ukr.].
18. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 11 zhovtnya 2018 roku № 7-r/2018. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 90, 100, Art. 2992 [in Ukr.].
19. Okrema dumka suddi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Markush M. A. stosovno Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 11 zhovtnya 2011 roku № 10-rp/2011 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Markush M. A. regarding the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 11, 2011 № 10-rp / 2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text> [in Ukr.].
20. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 29 chervnya 2010 roku № 17-rp/2010. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 52, 25, Art. 1746 [in Ukr.].
21. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 23 lystopada 2017 roku № 1-r/2017. *Ofitsiyny visnyk Ukrayiny (Official Gazette of Ukraine)*, 98, 126, Art. 3001 [in Ukr.].
22. Monaenko, A., & Smirnova, K. (2020). Zastosuvannya praktyky YESPL ta sudu YES na prykladi administratyvnoho sudochinstva [Application of the case law of the European Court of Human Rights and the EU court on the example of administrative proceedings]. *Yurydychna hazeta online (Legal newspaper online)*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prykladi-administrativnogo-sudochinstva.html> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 14.09.2020
прийнята до друку 30.11.2020
The article: is received 14.09.2020
is accepted 30.11.2020*

UDC (УДК) 342.951:351.82
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

ЗМІСТ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Розглянуто теоретичні питання змісту контрольної функції держави у сфері віртуального простору з позиції адміністративного права. Визначено поняття «віртуальний простір», зважаючи на його зв'язок із інформацією, інформаційно-комунікаційними технологіями та мережею інтернет. Наведено особливості віртуального простору в юридичному контексті, з'ясовано мету, завдання та форми контролю віртуального простору, суб'єкти контрольної діяльності. Обґрунтовано, що мета здійснення контрольної функції держави в цій сфері полягає у забезпеченні режиму законності у віртуальному просторі. Проаналізовано діяльність основних суб'єктів контрольної діяльності у віртуальному просторі Міністерства цифрової трансформації та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, кіберполіції Національної поліції. Охарактеризовано можливості залучення інститутів громадянського суспільства у реалізацію контрольної функції держави у віртуальному просторі.

Ключові поняття: віртуальний простір, контроль, мета та завдання контролю, суб'єкти контрольної діяльності.

Bondarenko Viktoriia,

PhD (Law),
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

THE CONTENT OF THE CONTROL FUNCTION OF THE STATE IN THE FIELD OF VIRTUAL SPACE

Abstract. Theoretical issues of the content of the control function of the state in the field of virtual space from the standpoint of administrative law are considered. The concept of virtual space is defined, taking into account its connection with information, information and communication technologies and the Internet. The peculiarities of the virtual space in the legal context are revealed, the purpose, tasks and forms of control of the virtual space, subjects of control activity are clarified. It is substantiated that the purpose of the control function of the state in this area is to ensure the rule of law in the virtual space. An analysis of the activities of the main subjects of control activity in the virtual space of the Ministry of Digital Transformation and the State Service of Special Communication and Information Protection of Ukraine, the cyber police of the National Police is made. The possibilities of involving civil society institutions in the implementation of the control function of the state in virtual space are characterized. The subject of the control function of the state in the field of virtual space is to organize the implementation of state control over virtual space. This purpose and subject are carried out by means of the performance of certain tasks, the classification of which is accomplished on the basis of various criteria (types of threats in virtual space). The control function of the state in the field of virtual space is characterized by features: universality, transboundariness, and technogenicity. The entities providing support activities in the implementation of the state's control function in the field of virtual space include civil society

institutions, whose potential has not yet been fully disclosed within the forms of state control in the field of virtual space.

Key concepts: virtual space, control, purpose and tasks of control, subjects of control activity.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-28-34

Вступ

У правовій науці усталеним є погляд, відповідно до якого держава і суспільство – це явища, що динамічно та постійно розвиваються. Таке твердження вважається правильним для похідних від держави та суспільства об'єктів, зокрема віртуального простору. Віртуальний простір – це сукупність інформації та суспільних відносин, що є в мережі інтернет, засобах інформаційно-телекомунікаційних технологій, за допомогою яких здійснюється доступ до цієї мережі. Предмет контрольної функції держави в сфері віртуального простору полягає в організації здійснення державного контролю за віртуальним простором. Ця контрольна функція може доповнюватися контролем за обладнанням, завдяки якому віртуальний простір функціонує.

Різні аспекти контрольної функції держави, зокрема у контексті віртуального простору, певною мірою висвітлювались у роботах українських учених, а саме: В. Авер'янова, Н. Бортник, Ю. Битяка, В. Брижка, О. Банчука, А. Гулеміна, С. Гуцу, В. Ортинського, О. Остапенка, А. Пухтецької, В. Цимбалюка, Ю. Шемшученка, Х. Ярмакі та ін. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє інтенсивному поширенню інформаційних відносин, що зумовлює актуальність вивчення віртуального простору як об'єкта контрольної діяльності держави.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити теоретичні підходи до контролю віртуального простору в Україні.

1. Контрольна діяльність у віртуальному просторі

Досліджуючи контроль як безпосередню роботу держави щодо впливу на віртуальний простір, потрібно зазначити багатозначність цього терміна. Підстави класифікації контролю доволі різні, а сама класифікація пов'язана з термінологічним різноманіттям.

Головна проблематика класифікації видів контролю стосується: визначення окремих видів контролю; розроблення критеріїв класифікації видів контролю; відмежування контролю (і його окремих видів) від суміжних понять; систематизації видів контролю на підставі розроблених критеріїв класифікації. Крім інших критеріїв, залежно від суб'єкта

виконання контрольних повноважень, можна виокремити контроль громадський і державний. Найбільший інтерес становить саме державний контроль.

Узагальнено можна зазначити, що у національній юридичній науці є два основні підходи до сутності цього явища: державний контроль як діяльність держави в особі уповноважених органів щодо перевірки дотримання законодавчих вимог та ефективності здійснення публічних повноважень з боку підконтрольних суб'єктів; державний контроль як система державних органів, які виконують контрольні заходи.

Державний контроль може розглядатися як безпосередня діяльність уповноважених державою суб'єктів і як система органів державної влади, уповноважених на здійснення подібної діяльності. Правильність наведеного твердження доводять визначення державного контролю, що є в науковій літературі [1, с. 104; 105].

На нашу думку, під державним контролем доцільно розуміти діяльність, здійснювану уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами, щодо встановлення відповідності підконтрольного об'єкта або суб'єкта в заданих параметрах функціонування; у разі виявлення відхилень від цих параметрів – супроводжується вживанням заходів, спрямованих на усунення виявлених дефектів. У мережі інтернет розглядають проблеми правового регулювання віртуального простору; використовують дефініції механізму правового регулювання, його структури (норм права, правовідносин), правопорушень тощо [2, с. 149].

Мета здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору – забезпечення режиму законності у віртуальному просторі. Категорія законності традиційно досліджується у правовій науці. Спершу режим законності ототожнюється з необхідністю діяти відповідно до закону. Надалі це поняття охоплює констатацію заборони на вчинення дій, що порушують норми права. Законність у державі – це принцип, метод, режим формування та функціонування правової держави, громадянського суспільства, в основі яких є дотримання законів із боку держави, суспільства й окремих осіб. Ця мета реалізується за допомогою виконання завдань, спрямованих на її досягнення.

Класифікація завдань, виходячи з яких здійснюється реалізація контрольної функції держави у сфері віртуального простору, може проводитися за різними критеріями.

Із погляду сфер життя суспільства здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору може бути спрямоване на вирішення завдань щодо забезпечення режиму законності в економічній, політичній, соціальній, духовній і культурній сферах життя суспільства. З позиції загроз, що виходять від віртуального простору, завдання здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору можуть бути сформульовані, враховуючи ті види правопорушень, що вчиняються в мережі інтернет.

Зміст контрольної функції держави у сфері віртуального простору характеризується наявністю суб'єктів, які реалізують цю функцію. Контрольно-наглядіві повноваження знаходяться у площині правозастосовної практики, у зв'язку з чим тяжіють до діяльності виконавчої гілки влади.

З-поміж міністерств профільним у питанні реалізації контрольної функції держави у сфері віртуального простору є Міністерство цифрової трансформації України, діяльність якого регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856 «Питання Міністерства цифрової трансформації» [3].

Стосовно служб, що є у підпорядкуванні Міністерства цифрової трансформації, найбільший інтерес становить Адміністрація державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Базовим нормативно-правовим актом, який регламентує діяльність цієї служби, є Закон «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» [4].

Відповідно до вказаного Закону, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації є органом виконавчої влади, який реалізує функції з контролю і нагляду в галузі засобів масової інформації, охоплюючи електронні та масові комунікації, інформаційні технології і зв'язок.

На Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України покладено функції щодо здійснення державного контролю у сфері віртуального простору. Це, зокрема, впливає з таких повноважень: складання та ведення реєстрів заборонених сайтів; блокування в судовому порядку сайтів, що містять заборонену інформацію; припинення або призупинення діяльності юридичної особи у сфері віртуального простору за порушення в мережі інтернет за допомогою анулювання в судовому порядку свідоцтва про реєстрацію засобів

масової інформації в мережі інтернет, відкликання ліцензії щодо здійснення окремих видів підприємницької діяльності; направлення до правоохоронних органів матеріалів щодо вирішення питання про порушення провадженень за фактами виявлення правопорушень у віртуальному просторі; здійснення моніторингу віртуального простору на предмет виявлення правопорушень, деякі інші можливості, які випливають із положень чинного законодавства.

Незважаючи на те, що Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є органом виконавчої влади, що безпосередньо здійснює контрольну функцію держави у сфері віртуального простору, цю функцію, щодо специфіки діяльності, безпосередньо здійснюють інші органи виконавчої влади: Міністерство внутрішніх справ; Міністерство оборони; Міністерство юстиції; Служба безпеки; Управління державної служби; Служба зовнішньої розвідки; Антимонопольний комітет; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, деякі інші органи державної влади України.

Міністерство внутрішніх справ України як орган виконавчої влади, на який покладено повноваження щодо забезпечення захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, протидії злочинності, охорони громадського порядку і власності, забезпечення публічної безпеки, здійснює боротьбу зі злочинністю в Україні, включаючи боротьбу з правопорушеннями, що вчиняються в мережі інтернет. Основним структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ України, що відповідає за таку діяльність, є Національна поліція, у складі якої діє кіберполіція [5].

До компетенції кіберполіції належить боротьба з незаконним розповсюдженням радіоелектронних і спеціальних технічних засобів, шахрайством щодо електронних платежів, тероризмом, розпалюванням національної ворожечі, дитячою порнографією та іншими протиправними діями, що здійснюються в мережі інтернет, інформацією про способи вчинення суїциду, закликами до вчинення цих дій.

В умовах ведення кібернетичних воєн і високого рівня розвитку інформаційних технологій не менш важливим є здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору в контексті діяльності Міністерства оборони України. З цією метою в Україні активно велася робота зі створення та вдосконалення кібернетичних підрозділів за аналогією з відповідними структурними підрозділами НАТО [6].

На вказані підрозділи покладаються такі головні завдання: забезпечення захисту комп'ютерних мереж Міністерства оборони України; підготовка та здійснення військових операцій у віртуальному просторі; моніторинг, наукове розроблення та практичне впровадження нових методів ведення кібернетичних воєн; контроль за безпекою віртуального простору держави (включаючи профілактичні заходи, боротьбу з пропагандою та хакерськими погрозами).

Контроль у сфері віртуального простору здійснюється Міністерством юстиції України під час реалізації контрольної діяльності щодо громадських організацій.

Також значущою є діяльність Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що здійснює контроль у сфері віртуального простору в контексті захисту прав споживачів, на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» [7].

Зокрема, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів здійснює експертизу сторінок сайтів, що представляють інтернет-магазини.

Державна податкова служба України має повноваження приймати рішення, які є підставою для включення доменних імен і покажчиків сторінок сайтів у мережі інтернет, щодо відомостей, які порушують вимоги Закону «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» та Закону «Про державні лотереї в Україні» про заборону діяльності з організації та проведення азартних ігор і лотерей з використанням мережі інтернет, інших засобів зв'язку [8; 9].

Враховуючи швидкий розвиток мережі інтернет, відповідно до Закону «Про Антимонопольний комітет України» завдання здійснення державного контролю у сфері електронних торгів, незаконної реклами в мережі інтернет, конкуренції в мережі інтернет покладено на Антимонопольний комітет.

Важливим напрямом реалізації контрольної функції держави у сфері віртуального простору є здійснення цієї діяльності з метою забезпечення національної безпеки, яку організують спецслужби: Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Служба зовнішньої розвідки України. Стосовно діяльності спеціальних служб потрібно указати, що контроль за віртуальним простором ці органи здійснюють у межах функції забезпечення державної безпеки України,

покладеної на підставі відповідних указів глави держави. Способи здійснення контрольних повноважень цими органами державної влади є засекреченими. Можна стверджувати, що такі способи базуються на функціонуванні спеціальних комп'ютерних програм, що забезпечують збір і моніторинг інформації, що надходить в інтернет.

Враховуючи особливості віртуального простору, крім позитивного права, регуляторами інформаційних відносин у віртуальному просторі є також корпоративні, технічні й економічні норми. Корпоративний контроль віртуального простору має поширюватися на відносини, які не врегульовані правом. Упровадження норм європейського права, що ґрунтується на міжнародних принципах і нормах, сприятиме зменшенню частки корпоративного регулювання. А частка регулювання віртуального простору технічно-юридичними нормами, спрямованими на внутрішню організацію (архітектуру, програмне забезпечення, технологічні параметри інженерно-технічного обладнання), буде збільшуватися [10, с. 28].

Список правопорушень, які можуть бути вчинені в мережі інтернет, поступово розширюється. Перелік державних органів, що належать до виконавчої гілки влади та реалізують контрольні повноваження стосовно мережі інтернет, є відкритим.

2. Громадський контроль віртуального простору

Ураховуючи поступову інформатизацію державних повноважень, можна зробити висновок, що з часом дедалі більша кількість державних органів, що належать до інших гілок влади, братиме участь у здійсненні контрольної функції держави у сфері віртуального простору.

У цьому контексті виглядає перспективною та яскраво вираженою діяльністю судових органів України, які у межах відправлення судових повноважень задіяні у вирішенні питань про наявність чи відсутність порушень у сфері віртуального простору, правомірності діяльності контрольних органів і окремих користувачів мережі інтернет.

У межах дихотомії громадянське суспільство – держава, доречно говорити про суб'єктів, які виконують допоміжну діяльність у здійсненні контрольної функції держави у сфері віртуального простору.

Поняття громадянське суспільство має багато значень. У первісному вигляді позначало всіх вільних повноправних громадян держави, які беруть участь у здійсненні державних повноважень. Держава розглядалася як союз людей на основі спільності інтересів, похо-

дження, правил співжиття. Це значною мірою призводило до того, що держава і громадянське суспільство отожднювалися. Ще Арістотель писав, що держава є не що інше, як сукупність громадян, громадянське суспільство. Водночас існує діаметральний підхід, відповідно до якого громадянське суспільство та держава – це два самостійні явища, котрі не можна отожднювати.

В обох випадках загальним є те, що громадянське суспільство – це та частина соціуму, яка безпосередньо взаємодіє з державою під час вирішення завдань, що стоять перед державою. Віртуальний простір дає користувачам мережі інтернет великі можливості з обміну, отримання, розповсюдження інформації.

Інститути громадянського суспільства, які формуються з користувачів мережі інтернет, можуть надавати допомогу державі в питаннях виявлення правопорушень у мережі інтернет за допомогою моніторингу віртуального простору та повідомлення про передбачувані правопорушення в компетентні органи державної влади.

Стосовно реалізації контрольної функції держави у сфері віртуального простору слід зазначити, що діяльність інститутів громадянського суспільства може мати значення в питаннях нормотворчості та поширення соціально корисної інформації з метою поліпшення інформаційної екології у віртуальному просторі, здійснення профілактичної діяльності щодо припинення антисоціальної поведінки в мережі інтернет.

Ці інститути можуть проводити розроблення нормативно-правових актів, підтримувати державно-владні рішення в питаннях державної контрольної діяльності, реалізовувати консультативні функції. Частково подібні заходи реалізуються в Україні за допомогою створення відповідних громадських рад при органах державної влади.

Проте для ефективної взаємодії з інститутами громадянського суспільства з питань державного контролю за мережею інтернет недостатньо чітко визначено, як ця взаємодія повинна формуватися та чим інститути громадянського суспільства можуть бути корисні у здійсненні контрольної діяльності.

Найбільш ефективним способом залучення інститутів громадянського суспільства до реалізації контрольної діяльності в мережі інтернет буде матеріальне стимулювання громадських організацій державою за допомогою відповідних субсидій на реалізацію цікавих проєктів у цій сфері.

Ефективним заходом може бути часткове перекладення на законодавчому рівні певних зобов'язань контрольного характеру, що сто-

суються збору та зберігання певної інформації, на різних інформаційних посередників, які функціонують у мережі інтернет (власників соціальних мереж, операторів зв'язку, блогерів), що останнім часом активно впроваджуються в Україні.

Коло осіб, стосовно яких реалізується контрольна функція держави у сфері віртуального простору, доволі широке, якщо виходити з транскордонного характеру мережі інтернет, яке передбачає можливість порушення національних інтересів України, прав і свобод громадян та організацій за допомогою використання віртуального простору в будь-якій точці земної кулі. До таких можна віднести громадян, організації, посадових осіб органів державної влади іноземних держав, які розміщують інформацію в мережі інтернет. Можна зазначити і спеціальні суб'єкти, стосовно яких здійснюється державний контроль в Україні: оператори інформаційної системи, провайдери, оператори зв'язку, інші інформаційні посередники. Перелік таких осіб наведений у Доктрині інформаційної безпеки України [11].

Специфіка підконтрольних суб'єктів полягає в тому, що вони виконують роль осіб, які організовують зберігання, розміщення, поширення, створення інформації в мережі інтернет. Тому на цих суб'єктів покладаються додаткові обов'язки в частині роботи з такою інформацією, виконання яких реалізується за допомогою контрольної діяльності держави. Цей підхід є обгрунтованим.

Щодо специфіки функціонування мережі інтернет, то забезпечити ефективний державний контроль за всім віртуальним простором і користувачами мережі інтернет навіть у масштабах національних доменних імен, що використовуються в Україні, видається складним завданням. Його вирішення можливе за допомогою залучення до допоміжної роботи за контролю за віртуальним простором третіх осіб, що працюють із великими обсягами інформації.

Функції контролю віртуального простору характерні певні унікальні ознаки, до яких можна віднести техногенність, універсальність, транскордонність.

Техногенність означає, що специфіка здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору полягає у використанні для цієї мети комп'ютерних технологій, зокрема мережі інтернет, яка формує об'єкт державного контролю.

Універсальність як ознака контрольної функції держави у сфері віртуального простору виявляється в специфіці реалізації стосовно всіх сфер життя суспільства, всіх користува-

чів мережі інтернет, з боку органів державної влади, наділених контрольними повноваженнями. Це зумовлено тим, що контрольна функція держави у сфері віртуального простору реалізується стосовно єдиного об'єкта віртуального простору, в якому може бути різноманітна інформація, що з'являється внаслідок діяльності особи, котра має доступ до мережі інтернет.

Транскордонність як ознака контрольної функції держави в сфері віртуального простору виявляється в тому, що ця функція держави не замкнута територіально межами держави.

Висновки

Під час визначення предмета й об'єкта контрольної функції держави у сфері віртуального простору важливе значення має термін «віртуальний простір», під яким пропонується розуміти сукупність інформації та суспільних відносин, що є в мережі інтернет, інформаційно-телекомунікаційних технологіях, за допомогою яких здійснюється доступ до цієї мережі, брати участь в яких можна тільки за допомогою

електронно-обчислювальних машин і засобів зв'язку комп'ютерної мережі. Мета реалізації контрольної функції держави у сфері віртуального простору визначена як забезпечення режиму законності у віртуальному просторі.

Предмет контрольної функції держави у сфері віртуального простору полягає в організації реалізації державного контролю за віртуальним простором. Мета і предмет реалізуються завдяки виконанню певних завдань, класифікація яких здійснюється на основі різних критеріїв (видів загроз, що виходять від віртуального простору).

Контрольна функція держави у сфері віртуального простору характеризується такими ознаками, як універсальність, транскордонність, техногенність. До суб'єктів, що виконують допоміжну діяльність у реалізації контрольної функції держави в сфері віртуального простору, належать інститути громадянського суспільства, задіяні в цій сфері, чий потенціал ще не розкритий у повному обсязі в межах форм здійснення контрольної функції держави у сфері віртуального простору.

Список використаних джерел

1. Спринцев П. С. Співвідношення термінів «державний контроль» та «нагляд», «недержавний контроль» (розмежування та схожість правової природи). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 103–107.
2. Бортник Н., Єсімов С. Відносини в мережі Інтернет як об'єкт правового регулювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 22. С. 147–153.
3. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
4. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.
5. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85. URL: <https://uba.ua/documents/events/2017/20170407/Presentations/Kharebav%D0%B0Tetyana.pdf>
6. Комітет нацбезпеки: в Україні фактично вже створені кібервійська. 13 лютого 2019 року. UNN. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1779815-komitet-natsbezpeki-v-ukrayini-faktichno-vzhe-stvoreni-kiberviyaska>
7. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
8. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>
9. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5204-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 31. Ст. 369.
10. Єсімов С. С. Деякі аспекти контролю віртуального простору в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 24–28.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

References

1. Yepryntsev, P. S. (2018). Spivvidnoshennia terminiv «derzhavnyi kontrol» ta «nahliad», «nederzhavnyi kontrol» (rozmezhuvannia ta skhozhist pravovoi pryrody) [Correlation of the terms «state control» and «supervision», «non-state control» (delimitation and similarity of legal nature)]. *Pravovyi chasopys Donbasu (Law journal of Donbas)*, 1 (62), 103–107 [in Ukr.].

2. Bortnyk, N. & Yesimov, S. (2019). Vidnosyny v merezhi Internet yak ob'ekt pravovoho rehuliuвання [Internet relationships as an object of legal regulation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriya «Iurydychni nauky» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Sciences»)*, 22, 147–153 [in Ukr.].
3. Pytannia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 r. № 856 [Issues of the Ministry of Digital Transformation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 856 of September 18, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
4. Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnogo zviazku ta zakhystu informatsii: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3475-IV [On the State Service for Special Communication and Information Protection: Law of Ukraine No. 3475-IV of February 23, 2006]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukraini (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2006. No. 30. Art. 258 [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 10.11.2015 r. № 85 [On approval of the Regulations on the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine No. 85 of November 10, 2015]. Retrieved from <https://uba.ua/documents/events/2017/20170407/Presentations/Kharebav%D0%B0Tetyana.pdf> [in Ukr.].
6. Komitet natsbezpeky: v Ukraini faktychno vzhe stvoreni kiberviiska. 13 liutoho 2019 roku. UNN [National Security Committee: in fact, cyber troops have already been established in Ukraine. February 13, 2019. UNN]. Retrieved from <https://www.unn.com.ua/uk/news/1779815-komitet-natsbezpeki-v-ukrayini-faktichno-vzhe-stvoreni-kiberviiska> [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.09.2015 r. № 667 [On approval of the Regulation on the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 667 of September 02, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
8. Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor: Zakon Ukrainy vid 14.07.2020 r. № 768-IX [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling: Law of Ukraine No. 768-IX of July 14, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukr.].
9. Pro derzhavni loterei v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5204-VI [On state lotteries in Ukraine: Law of Ukraine No. 5204-VI of September 6, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2013. No. 31. Art. 369 [in Ukr.].
10. Yesimov, S. S. (2014). Deiaki aspekty kontroliu virtualnogo prostoru v Ukraini [Some aspects of cyberspace control in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriya «Iurydychni nauky» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Sciences»)*, 801, 24–28 [in Ukr.].
11. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. № 47/2017 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 On the Doctrine of Information Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 47/2017 of February 25, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 09.10.2020
прийнята до друку 30.11.2020
The article: is received 09.10.2020
is accepted 30.11.2020*

UDC (УДК) 342.924
JEL Classification: K 30

Мороз Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: ksunya_82@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Висоцький Володимир Мирославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: volodya.vysot@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Акцентовано, що адміністративне законодавство відіграє вагомую роль у вивченні та застосуванні норм адміністративного права, з одного боку, та в обранні напрямів і виконанні функцій публічного адміністрування, – з іншого. Вказано, що сутність поняття «публічне управління» за своїм змістом є ширшим, ніж терміна «публічна адміністрація», однак публічне управління може вчинятися і за межами повноважень виконавчої влади, приміром, на рівні державних підприємств, установ, організацій. І відтак важливо вивчати й розвивати адміністративне законодавство України як складну систему, інтеграція та вивчення якої має відповідати сучасним напрямам розвитку юридичної науки.

Ключові поняття: право ЄС, законодавство, глобалізація, держава, адаптація, закони, міжнародні стандарти.

Moroz Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department Administrative Law and Administrative Process,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: ksunya_82@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Vysotskyi Volodymyr,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department Administrative Law and Administrative Process,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: volodya.vysot@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

ISSUE OF THE IMPROVEMENT OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LEGISLATURE

Abstract. Nowadays the economic crises causes new functions for the government branches and its institutions. Taking into consideration the situation the authority should boost the work of the system of

government administration, that could enhance the capacity of executive branch of law, influence maintaining of different crucial changes of the state, mainly economical, more purposely and productively. The normative base requires improvement of the state prognostication and principles of the programs of social and economic evolvement.

Qualitative and effective administration is impossible without reformation of administrative legislature, aimed at setting up constructive cooperation of the government with Supreme Council of Ukraine, separate deputies' factions (groups) and non-factual people's deputy.

It should be mentioned that carrying out codification and systematization of administrative legislature of Ukraine could cause the improvement of legal forms and methods of public administration: "Public administration, by doctrine's definition, is a type of state activity, that consists of maintaining impact on those spheres and branches of social life, the needs of functioning and development of which demand particular intervention of the state with the assistance of certain level. The essential of them are connected with the maintenance of the functions of the executive branch of power".

Research and analyze of the process of approximation of Ukrainian legislature to the legal system of EU gives the opportunity to reveal the problems, circumstances, that require the immediate solution and suggest approaches to the improvement effectiveness of the process. Adaptation of Ukrainian legislative to the EU legislature is taking place simultaneously with legal reform in Ukraine. The state should renew the legislature, according to international principles and standards, as none of mentioned principles and standards in its legal base hasn't existed yet.

Key concepts: EU law, legislation, globalization, state, adaptation, laws, international standards.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-35-42

Вступ

Адміністративне законодавство нашої держави – один із найголовніших регуляторів суспільних відносин. Тому саме за допомогою норм адміністративного права здійснюється публічне адміністрування, вирішуються повсякденні питання організації діяльності державних інститутів, актуалізуються питання щодо вирішення проблем пересічних громадян. Водночас адміністративне законодавство не відповідає вимогам сьогодення. Потрібно визнати, що економічні та політичні кризи, які недавнім часом стали звичними для нашого суспільства, значною мірою спровоковані недосконалістю адміністративно-правових норм. На необхідності вдосконалення адміністративного законодавства часто зауважували провідні вчені-адміністративісти України [1, с. 4–7]. Як бачимо, державні суспільні процеси постійно відбуваються і відтак їхні зміни вимагають контролю та оновлення законодавства, тобто це процес безперервний. І тому на кожному етапі розвитку нашої держави є свої важливі обставини, що потребують законотворчого забезпечення [2, с. 242].

Вагомий науковий внесок у вивчення проблем становлення українського адміністративного законодавства, його подальше вдосконалення з метою узгодження з європейськими стандартами та нормами зробили такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Н. Р. Нижник, С. Г. Стеценко, Т. А. Коломоєць, В. О. Шамрай,

В. К. Шкарупа. Окремі аспекти гармонізації національного законодавства з положеннями європейського права досліджували В. Р. Барський, І. А. Грицяк, Л. Л. Грицаєнко, І. І. Корякіна, С. П. Кубієвич, О. В. Лаба, В. А. Ліпкан, М. М. Микиєвич, Г. О. Пономаренко, Г. П. Ситник, А. В. Шендеровська, А. Г. Шендеровський та ін.

У нашій державі не передбачено ефективної, основаної на соціальному підґрунті та відповідності реаліям суспільства і принципам норм права, моделі зв'язків держави й суб'єктів господарювання [3, с. 130]. Вивчення законодавства України продемонструвало два напрями: з одного боку, суть нормативно-правових актів не відповідає стану економічних процесів, які часто змінюються, а з іншого – намагання внаормувати ці дії в економічній сфері спричиняє збільшення кількості нормативно-правових актів, які і тягнуть одразу велику кількість змін, поправок і доповнень [4, с. 58].

Метою статті є ознайомлення з проблемою нормативного закріплення загальних засад і понять, які належать до сфери адміністративного права, а саме:

а) виокремлення основних чинників і проблем кодифікації норм права та інститутів України на прикладі адміністративного законодавства;

б) узагальнене дослідження головних напрямів реформування адміністративного законодавства в сфері функціонування публічної адміністрації в ракурсі європейської інтеграції України.

1. Проблеми реформування адміністративного законодавства

Нині через економічну кризу в світі гілки влади й державні інституції повинні виконувати нові функції. За таких умов влада також має пришвидшити роботу з удосконалення системи державного управління, що дасть змогу посилити вплив виконавчої гілки влади, більш цілеспрямовано брати участь у проведенні різноманітних (насамперед економічних) радикальних перетворень у державі.

Потребує вдосконалення нормативна база системи державного прогнозування та принципів розроблення програм соціально-економічного розвитку. В повсякденній роботі центральних органів виконавчої влади треба впровадити й законодавчо закріпити середньострокове бюджетне планування, уточнити засади стратегічного та річного планування, збільшити контроль за ефективністю, якістю і цільовим витрачанням бюджетних коштів, удосконалити роботу зі складання прогнозних балансів виробництва і споживання найголовніших типів продукції тощо. З метою стримування зростання цін потрібно запровадити постійний відповідний контроль на внутрішньому й зовнішньому ринках. Особливого вивчення потребує впорядкування та систематизація нормативної бази, яка забезпечує роботу банківської системи, діяльність якої можна зіставити з елементом національної безпеки України [2, с. 243].

Якісне й ефективне управління неможливе без реформування адміністративного законодавства, яке спрямоване на налагодження конструктивного співробітництва Уряду з Верховною Радою України, окремими депутатськими фракціями (групами) й позафракційними народними депутатами. На нашу думку, першочерговим завданням адміністративно-правової реформи має бути забезпечення перегляду положень, що визначають загальні засади правового статусу публічної адміністрації (органів виконавчої влади різних рівнів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів делегованих повноважень тощо), та підготовка нового Закону України «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади», нових редакцій законів України «Про Кабінет Міністрів України», «Про державну службу», інших актів законодавства з урахуванням пріоритетної спрямованості діяльності суб'єктів публічного управління на реалізацію функцій із надання публічних (насамперед адміністративних) послуг [10, с. 110].

Вважаємо, що вирішення цього завдання можливе й завдяки прийняттю загального нормативного акта про публічну адміністрацію Укра-

їни. Це дасть змогу зосередити в межах одного документа основні правові положення, якими визначатиметься сутність, засади правового статусу, система суб'єктів публічної адміністрації, загальні вимоги до інструментів їхньої діяльності тощо. Це сприятиме наближенню публічної адміністрації України до сучасної публічної адміністрації розвинутих європейських держав, оснований на кращій європейській практиці та європейському законодавстві.

Поділяємо позицію В. Б. Авер'янова й А. А. Пухтецької з приводу того, що в умовах європейської інтеграції для повноцінного утвердження демократичних засад публічного управління потребують перегляду також наявні стосунки між вітчизняними органами публічної адміністрації та громадянами. Адже адміністративні процедури здатні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів та стати ефективним засобом протидії суб'єктивізму й свавілля з боку публічних службовців органів виконавчої влади [10, с. 112].

У цьому контексті потрібно зауважити, що в більшості європейських країн є відповідні кодифіковані акти, присвячені детальній регламентації таких процедур. Значення цих законів як складової адміністративного законодавства полягає в тому, що вони визначають рівень демократичності діяльності публічної адміністрації в означених державах. На протигагу цьому в нашій країні не враховується те, що докладне визначення законом раціонально організованих і демократичних за своєю сутністю процедур діяльності з адміністративного (позасудового) розгляду заяв і скарг, інших звернень приватних осіб є реальною гарантією дотримання неупередженого, відповідального й прозорого ставлення публічних службовців до правомірних вимог та інтересів зазначених осіб.

Детального та чіткого розвитку потребує законодавство з координації роботи Верховної Ради України й Уряду з місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Складна економічна ситуація вимагає перегляду нормативної бази, що регулює таку сферу діяльності, як управління об'єктами державної власності, недосконалий механізм якого сприяє «тіньовій» приватизації, виявам корупції в апараті публічного адміністрування тощо [2, с. 244].

2. Проблеми якості й ефективності роботи державного апарату публічного адміністрування

Викладене зумовлює висновок про необхідність якнайшвидшого реформування інституту державної (публічної) служби в Україні, під-

готування якісних управлінських кадрів, які, як відомо, «вирішують усе». Дієвість цього напрямку зумовлена тим, що навіть досконале законодавство, якісно підготовлені, ефективні державні й місцеві плани та програми часто належно не реалізуються саме через недостатню кваліфікацію безпосередніх виконавців. Тому потрібне оновлення та вдосконалення законодавства про державну службу в Україні. Насамперед вимагає оновлення Закон України «Про державну службу», який не відповідає вимогам сьогодення. Слід прийняти правовий акт, у якому б відображалось вирішення питання статусу таких видів державної служби, як цивільна й мілітаризована державна служба, служба в структурах державної законодавчої, виконавчої й судової гілок влади, державна служба сфери надання послуг громадянам тощо. Також потребує оновлення, узгодження й адміністративне та кримінальне законодавство, які конфліктують у питаннях визначення понять «посадова» і «службова» особа, що ускладнює застосування відповідальності до державних службовців (передусім із питань їх відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, службових злочинів) тощо.

Деякі проблеми якості й ефективності роботи державного апарату публічного адміністрування, своєю чергою, пов'язані з якістю підготовки спеціалістів вищою школою. Досвід реформи останньої вказує на проблему освіти в Україні – належну підготовку та якість, що вимагає запровадження ефективних адміністративно-правових важелів захисту студентів від отримання ними «квазіосвіти» в різних комерційних закладах вищої освіти, які не мають відповідного наукового й кадрового потенціалу для підготовки фахівців, конкурентоспроможних на світовому ринку праці. Чимало питань є й до системи так званого модульного контролю, яка нівелює особистий творчий підхід студента до навчання, замінюючи його на систему тестової оцінки знань за принципом «угадав-не вгадав» та оцінки його діяльності за умов формального відвідування ним занять.

Державним органам потрібно визначитися й законодавчо уніфікувати загальний перелік видів і меж так званих управлінських послуг, які, на нашу думку, суттєво погіршують майновий стан громадян, фактично змушуючи їх двічі платити за діяльність апарату управління у виді податків на утримання органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування і плати саме за послугу, яку ці органи повинні надавати громадянинові безоплатно, оскільки вони утворені для виконання саме цих повноважень [2, с. 245].

У Концепції адміністративної реформи в Україні [5] з-поміж напрямів міністерства дійсно передбачено можливість запровадити систему надання управлінських послуг населенню за допомогою надання повноважень певним підрозділам, які підконтрольні відповідному комітету чи міністерству. Така необхідність обґрунтовується тим, що сучасне вивчення демократичної держави в особі певних органів залежить від того, що не особи служать державі, а вона є установою на службі в суспільства, і це начебто означає, що наша держава «не керує особами, а надає їм певні управлінські послуги, здійснює певні дії, які скеровані на утворення умов для здійснення ними своїх прав та свобод» [6, с. 23].

Якщо погодитись із цим визначенням, щонайменше виникне питання: хто ж тоді здійснює публічне адміністрування, об'єктом якого, як відомо, є й громадяни? І навіщо тоді апарат публічного управління, вся напрацьована теорія державного управління?

Мало хто заперечуватиме, що держава – це вища форма організації суспільства. Всі державні інститути (державний апарат, армія, поліція, суд, прокуратура, контролюючі структури) служать суспільству. Принаймні так має бути. Це положення відображається в таких нормативних актах, як Конституція України, конституційні та інші закони, підзаконні акти. Зокрема, Основний Закон (ст. 3) визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини – її головний обов'язок. Якщо запровадити інститут управлінських послуг, то ці головні обов'язки держави у виді різноманітних дій державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, громадяни будуть вимушені купувати [2, с. 245].

Адміністративне право, на думку В. М. Гаращука, повинно відпрацьовувати й заходи щодо відчутного зменшення і спрощення процедури одержання в органу державної виконавчої влади права на зайняття комерційною роботою [2, с. 248].

Можливо, вважає В. М. Гаращук, потрібно розглянути питання про опрацювання спеціального механізму підтримки й захисту малого та середнього бізнесу від зловживань чиновництва, наприклад, підготувати програму «Управління й бізнес» (умовна назва), пов'язати її з антикорупційними планами країни [2, с. 248].

На думку Р. С. Мельника, необхідно створити на теоретичному рівні нову систему адміністративного права, що дозволить вирішити щонайменше два важливі завдання:

– здійснити диференціацію адміністративно-правових норм;

– вивести за межі адміністративного права ті правові утворення, які є самостійними галузями права, котрі не стосуються адміністративного права [16, с. 248].

3. Удосконалення правових форм і методів публічного адміністрування

Також вагомим напрямом забезпечення суспільних відносин за допомогою адміністративного законодавства є оновлення інституту адміністративної відповідальності. Головним нормативним актом тут є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), проблеми реформування якого виникли майже з перших днів незалежності. Як убачається, здійснюючи роботу з підготовки нового КУпАП, потрібно брати до уваги те, що:

1) чинний КУпАП є доволі вдало структурованим нормативним актом, відповідає вимогам часу загалом і може бути взятий за основу нового Кодексу;

2) вдалою є і його назва, яка лаконічно вказує на те, що акт містить не тільки норми матеріального права, а й процедурні [2, с. 248].

Зміст Кодексу складається суто з норм, які регламентують правовідносини, пов'язані з притягненням винних осіб до адміністративної відповідальності, і не містить норм так званого позитивного адміністративного права (адміністрування в окремих галузях, управлінські повноваження органів виконавчої влади тощо). Це доволі важливо, тому назву Кодексу, вважає В. М. Гаращук, треба залишити без змін;

3) структура КУпАП (загальна й особлива частини, відповідні розділи), як зазначалося, в основному має бути залишена такою ж, оскільки відповідає тим завданням, для виконання яких прийнято цей кодифікований нормативний акт [2, с. 248];

4) але є декілька важливих проблемних питань, які не може бути вирішено без внесення до Кодексу відповідних змін і доповнень, тобто потребують оновлення. На початку роботи варто визначити головний принцип нового акта. Таким, на думку В. М. Гаращука, є принцип раціональної відповідальності, під яким треба розуміти:

– відповідність складів правопорушень, які містить КУпАП, вимогам часу (окремої уваги тут потребує аналіз наявних видів адміністративної відповідальності, відмежування

їх від кримінальних, зменшення їх кількості, виключення з проєкту застарілих тощо);

– відповідність заходів примусу, які застосовує держава до правопорушника, суспільній небезпечності проступку; чіткий і прозорий механізм порушення справи, рух процесуальних документів по справі, її розгляд і прийняття рішення; наявність як слід відпрацьованого механізму захисту прав особи, яка притягається до відповідальності; відповідальність держави перед особою за незаконне притягнення до адміністративної відповідальності [2, с. 249].

На думку С. В. Петкова, слід терміново здійснити трансфер норм про відповідальність у відповідних сферах до базових кодексів, які регулюють правовідносини у певних сферах. Так можна уникнути відсильних норм і конкретизації правовідносин. Це дасть змогу впорядкувати цілі сфери економіки та соціальних відносин. По-перше, внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Він повинен містити чіткі процедури, за якими, в разі встановлення, що діяння (внесене в ЄРДР) не має ознак злочину, а є проступком, воно передається для провадження до відповідних органів. По-друге, з КУпАП треба виокремити процедурну частину щодо розгляду справ про проступки в окремих нормативний акт – Кодекс провадження про проступки [11], який має бути основою для дій посадових осіб і комісій, що розглядають такі справи. Це досвід усіх європейських країн. Дрібні протиправні дії, дрібні ДТП унаслідок незначних порушень не повинні розглядатися в суді. Це не виправдане завантаження судової системи. По-третє, норми про відповідальність за проступки мають міститись у базових кодексах. Так само як відбувся трансфер норм із КУпАП до Митного кодексу, норми щодо земельних проступків мають бути в Земельному кодексі України, проступків проти надр у Кодексі України про Надра тощо [12]. Приміром, Митний кодекс, до якого перенесені ст.ст. 208, 209, 234 (порушення митних правил) КУпАП і відповідно деталізовано. По-четверте, особливо актуальним, у часи розгулу бандитизму, проведення антитерористичної операції, окупації регіонів, є створення Кодексу України про громадський порядок [13]. По-п'яте, мають бути кодифіковані норми про відповідальність за порушення в усіх сферах суспільно-економічного життя – Медичний кодекс [14], Дорожньо-транспортний кодекс [15] тощо. По-шосте, норми про відповідальність посадових осіб органів державної влади мають міститись в оновленому та звільненому від нашарувань Адміністративному кодексі України.

І тому варто наголосити, що проведення кодифікації та систематизації адміністративного законодавства в Україні сприятиме вдосконаленню правових форм і методів публічного адміністрування: «Публічна адміністрація, за певним визначенням, – це вид діяльності держави, який відмічається у вчиненні нею впливу на ті сфери і галузі життя в державі, напрями діяльності й розвитку яких потребують певного здійснення державою за допомогою відповідних прийомів та способів. Основні серед них направлені на вчинення функцій виконавчої влади» [7, с. 163];

5) з огляду на зазначене, адміністративні норми й інститути відіграють важливу роль у застосуванні норм адміністративного права, з одного боку, та в досягненні мети та здійсненні функцій публічного адміністрування, – з іншого. Відповідно, поняття «публічне адміністрування» за своїм змістом є глибшим, аніж поняття «публічна адміністрація» або «виконавча влада», але публічне адміністрування може вчинятися і за напрямами функціонування виконавчої влади, скажімо, на рівні державних підприємств, установ, організацій. Відтак важливо вивчати адміністративне законодавство України як ґрунтовну і важливу сучасним напрямом вивчення правової системи [3, с. 132].

Кодифікація та систематизація адміністративного законодавства виконує вагомую функцію встановлення цінностей, об'єктів правового забезпечення. З метою визначення аксіологічних напрямів систематизації адміністративного законодавства потрібно вивчити не тільки засади адміністративного законодавства, які розкриті в кодифікованих актах норм та інститутів, а й головні ознаки моделі організації публічного адміністрування, система здійснення функцій викликає певну взаємодію приватних осіб із органами публічної адміністрації, що відбувається відповідно до історичних форм організації соціуму.

Аксіологічні принципи кодифікації та систематизації адміністративного законодавства, як правило, зазначені в системі джерел адміністративного права, відповідно, найголовніше розглянуті засади та принципи права, фундаментальні принципи права Європейського Союзу, що виявляється через вчинення адміністративно-правових способів і норм здійснення та захисту прав людини і громадянина [3, с. 133].

Вивчення й обговорення процесу швидкого зближення вітчизняного законодавства з правовою системою ЄС дають вагомий підстави, щоб розкрити проблеми, обставини, які вимагають

термінового вирішення, і запропонувати способи підвищення якості й ефективності цього правового процесу. Наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС завжди відбувається під час правової реформи в Україні. Державні органи мають вдосконалити нормативну базу відповідно до міжнародних основ, оскільки досі в її правовій базі зазначених принципів і стандартів не було [9, с. 247].

Висновки

У нашій державі розвиток системи законодавства має здійснюватися на основі ефективного, конкретизованого плану дій, програм, тез, вивчених у взаємозв'язку з ключовими завданнями політики держави в контексті першочергових напрямів, що сприятиме поетапному запровадженню системно необхідних актів законодавства – кодексів, законів не тільки у поняттях, цікавих правлячій групі людей (важливий напрям охорони здоров'я тощо), а й в інших галузях нормативного забезпечення.

Укажемо головні напрями кодифікації адміністративного законодавства в Україні: 1) вдосконалення системності законодавства про адміністративну відповідальність через прийняття нової редакції Кодексу України про адміністративні проступки; 2) прийняття найближчим часом Адміністративного процесуального кодексу, який регулюватиме порядок здійснення адміністративного судочинства; 3) доопрацювання та прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, який регулюватиме процедури функціонування органів публічної адміністрації.

Реалізація цих трьох напрямів кодифікації дасть змогу вивести адміністративне законодавство України на якісно новий рівень та наблизити його до європейських і світових стандартів.

Для досягнення позитивних результатів реформування публічної адміністрації, на нашу думку, потрібно вдосконалити правове забезпечення реформи публічної адміністрації насамперед за допомогою прийняття таких законів:

«Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади», в якому має бути вирішено питання: видів центральних органів виконавчої влади, їх основних завдань, принципів та організації діяльності; нової структури керівництва міністерством; загальної компетенції центральних органів виконавчої влади; завдань, організації та діяльності урядових органів;

«Про державну службу» (нова редакція), яким необхідно вирішити питання: розмежування типів посад в органах державної влади; встановлення засад політичної нейтральності

державних службовців; реформування системи поділу посад державних службовців на категорії; встановлення порядку проведення конкурсу для відбору осіб на державну службу; визначення порядку проведення оцінки діяльності державних службовців; реформування системи оплати праці державних службовців; дисциплінарної відповідальності тощо;

Адміністративно-процедурний кодекс, яким має бути врегульовано порядок зовнішньої діяльності публічної адміністрації, зокрема, у частині прийняття адміністративних актів, провадження за заявами фізичних та юридичних осіб, за ініціативою адміністративних органів, процедури адміністративного оскарження;

«Про Кабінет Міністрів України», яким, зокрема, має бути вирішено питання порядку делегування функцій і повноважень Кабінету Міністрів, відносин з іншими органами виконавчої влади, Президентом України та Верховною Радою України.

Окрім наведеного, варто також указати на необхідність внесення змін до наявних нормативних документів із метою визначення правового статусу низки органів публічної влади, які здійснюють функції публічного управління, фактично виконують повноваження органів виконавчої влади, однак, не наділені правовим статусом останніх (приміром, Національні комісії регулювання природних монополій, Служба безпеки України тощо).

Задля вивчення аксіологічних засад систематизації адміністративного законодавства потрібно вивчити не тільки принципи, постулати адміністративних норм права, які відображено в кодифікованих актах законодавства, а й важливі ознаки моделі організації публічного адміністрування, тому що його повноваження та специфіка організації функцій вимагають співпраці приватних осіб із органами публічного адміністрування, відтак спрямовуються до історичних форм існування соціуму.

Список використаних джерел

1. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади. Х. : Право, 2005. 304 с.
2. Гаращук В. М. Проблеми вдосконалення адміністративного законодавства України. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 242–251.
3. Литвиненко Є. Ю. Актуальні проблеми кодифікації адміністративного законодавства в Європейських країнах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 2. С.130–135.
4. Зельдіна О., Гришко В. Поняття та напрями модернізації господарського законодавства. *Юридична Україна*. 2015. № 7-8. С. 58–61.
5. Концепція адміністративної реформи в Україні. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21.
6. Проблеми удосконалення організаційно-правового механізму реалізації виконавчої влади в Україні / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. 48 с.
7. Авер'янов В., Андрійко О., Голосніченко І., Битяк Ю., Ківалов С. Державне управління в Україні: навч. посіб. / за ред.: В. Авер'янова. К. : ТОВ «СОМІ», 1999. 265 с.
8. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л. Энтин. 3-е изд., пересмотр, и доп. М. : Норма: ИНФРА-М, 2011. 960 с.
9. Чорномаз О. Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 3. С. 245–248.
10. Авер'янов В. Б., Пухтецька П. А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 110–117.
11. Петков С. В. Проступки та відповідальність за їх вчинення: актуальні питання та інноваційні ідеї. К. : КНТ, 2016. 88 с.
12. Адміністративно-правова реформа в Україні / С. В. Петков, Н. О. Армаш, Є. Ю. Соболев; за заг. ред. С. В. Петкова. К. : КНТ, 2016. 112 с.
13. Безпека дорожнього руху в Україні : навч. посіб. для ВНЗ / за ред. В. П. Петкова. К. : КНТ, 2012. 488 с.
14. Адміністративне право: актуальні питання та інноваційні ідеї : навч. посіб. / С. В. Петков, Н. О. Армаш, Є. Ю. Соболев та ін; за заг. ред. С. В. Петкова. К. : КНТ, 2015. 147 с.
15. Петков С. В., Манжула А. А. Охорона громадського порядку. Вид. 2-ге допов. і перероб. К. : КНТ, 2013. 119 с.
16. Мельник Р. С. Реформування системи адміністративного права як передумова його кодифікації. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_25

References

1. Bytiak, Yu. P. (2005). Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady [Public service in Ukraine: organizational and legal basis]. Kh.: Pravo [in Ukr.].
2. Harashchuk, V. M. (2009). Problemy vdoskonalennia administratyvnoho zakonodavstva Ukrainy [The issues of the improvement of administrative legislature of Ukraine]. *Problemy zakonnosti (Issues of legitimacy)*, 100, 242–251 [in Ukr.].
3. Lytvynenko, Ye. Iu. (2017). Aktualni problemy kodyfikatsii administratyvnoho zakonodavstva v Yevropeiskykh krainakh [Actual issues of the codification of administrative legislature in European countries]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii (Actual issues of state jurisprudence)*, 2, 130–135 [in Ukr.].
4. Zeldina, O., & Hryshko, V. (2015). Poniattia ta napriamy modernizatsii hospodarskoho zakonodavstva [Notions and tendencies of the modernization of commercial law]. *Yurydychna Ukraina (Legislative Ukraine)*, 7–8, 58–61 [in Ukr.].
5. Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini [The conception of administrative reform of Ukraine]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy (Official herald of Ukraine)*. 1999. № 21 [in Ukr.].
6. Averianov, V. B. (Ed.). (2006). Problemy udoskonalennia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu realizatsii vykonavchoi vlady v Ukraini [Issues of the improvement of organizational and legal mechanism of realization of the executive power in Ukraine]. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho [in Ukr.].
7. Averianov, V., Andriiko, O., Holosnichenko, I., Bytiak, Yu., & Kivalov, S. (1999). Derzhavne upravlinnia v Ukraini [Governance in Ukraine] / za red. V. Averianova. K.: TOV «SOMY» [in Ukr.].
8. Entyn, L. (Ed.). (2011). Evropeiskoe pravo. Pravo Evropeiskoho Soiuzu y pravovoe obespechenye zashchyty prav cheloveka [Public administration in Ukraine: European law. European Union and legal protection of human rights]. M.: Norma: YNFRA-M [in Russ.].
9. Chornomaz, O. B. (2016). Problemy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS [Issues of improvement of administrative legislation of Ukraine in the direction of harmonization with the standards of the original principles of law The European Union]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 3, 245–248 [in Ukr.].
10. Averyanov, V. B., & Pukhtetska, P. A. (2010). Improving the organization and operation of the system of executive bodies, taking into account European principles and standards. *Journal of Kyiv University of Law*, 4, 110–117 [in Ukr.].
11. Petkov, S. V. (2016). Misdemeanors and responsibility for their commission: current issues and innovative ideas. Kyiv: CST [in Ukr.].
12. Petkov, S. V., Armash, N. O., & Sobol, E. Yu. (2016). Administrative and legal reform in Ukraine. Kyiv: CST [in Ukr.].
13. Petkova, V. P. (Ed.). (2012). Road safety in Ukraine. Kyiv: CST [in Ukr.].
14. Petkov, S. V., Armash, N. O., Sable, E. Yu. and others. (2015). Administrative law: current issues and innovative ideas. Kyiv: KNT [in Ukr.].
15. Petkov, S. V., & Manzhula, A. A. (2013). Protection of public order. Kind. 2nd add. and processing. Kyiv: CST [in Ukr.].
16. Melnyk, R. S. (2012). Reforming the system of administrative law as a prerequisite for its codification. *Law and Security*, 3, 109–113. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_25 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 29.09.2020
прийнята до друку 09.12.2020
The article: is received 29.09.2020
is accepted 09.12.2020

UDC (УДК) 342.95
JEL Classification: K 30

Франчук Василь Валерійович,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділення міжнародної освітньої діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: franchuk@ua.fm
ORCID ID: 0000-0001-8204-512X

СУМІСНИЦТВО ТА СУМІЩЕННЯ: РОЗМЕЖУВАЛЬНІ ОЗНАКИ ПОНЬТЯ У СКЛАДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Розглянуто окремі теоретичні проблеми стосовно адміністративної відповідальності за порушення особою встановлених законом обмежень щодо сумісництва і суміщення з іншими видами діяльності. Досліджено особливості понятійного апарату цього правопорушення, яке пов'язане з корупцією. Визначено деякі проблемні питання, що виникають під час застосування положень адміністративного законодавства. На підставі аналізу чинного адміністративного законодавства, а також позицій дослідників адміністративного права сформульовано розмежувальні ознаки понять сумісництва й суміщення для вирішення визначених проблем.

Ключові поняття: адміністративна відповідальність; суміщення; сумісництво; розмежування; правопорушення, пов'язане з корупцією.

Franchuk Vasyly,

PhD (Law),
Head of International Educational Activities Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: franchuk@ua.fm
ORCID ID: 0000-0001-8204-512X

PART-TIME JOB AND COMBINATION OF DUTIES: DISTINGUISHING SIGNS OF CONCEPTS IN ADMINISTRATIVE OFFENSE

Abstract. Analysis of some practical and theoretical issues of administrative responsibility for violation of limitations on part-time job and combination of duties with different types of activity was made. Research on certain features of current corruption-related offenses was done.

Prominent existing issues of current administrative legislation provisions on definition of constitutive signs of violation of limitations on part-time job and combination of duties with different types of activity were detected.

Fight against corruption is a tight, combined and long-lasting case that can be solved in case of compliance of legislation which determine an order, as well as of successful operation of authorities responsible for anti-corruption and judicial sphere. One of the reasonable steps to consolidate state control on activity of official, who performs functions of state or local government was to provide liability for violation of limitations on part-time job and combination of duties with different activity. Given this, to assure other law subjects to exactly apply similar law there is a need to have a clear and expressive legislative concept.

It was determined that some basic features of concepts of part-time job and combination of duties are of joint nature and some of features vary.

Administrative law provisions theoretical aspect and Ukrainian legislation that defines "part-time job" and "combination of duties" concepts were analyzed.

In conclusion, part-time job and combination of duties mainly differs in that that: during combination of duties person can work in different occupation, post, unlike part-time job; extra job is performed during combination at the same firm, agency or institution, when part-time job can be performed at another agency or institution;

during combination of duties performance of different duties should be on the regular basis; combination of duties is realizable only in free from main job time, unlike part-time job; during part-time job payment for other job is individual, unlike combination of duties, where for combination of duties of certain position (post), as well as of temporarily absent worker only additional pay is provided to the salary on the main post.

Key concepts: administrative liability, part-time job, combination of duties, differentiation, corruption-related offenses.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-43-48

Вступ

Належний рівень протидії корупції залежить від багатьох чинників, зокрема якісного антикорупційного законодавства, яке не лише правильно визначає зміст і ознаки того чи іншого діяння, а й не спричиняє труднощів для застосування цих положень у правозастосовній практиці. Адже будь-який закон повинен бути лаконічний, зрозумілий і положення, які він містить, не мають суперечити положенням інших нормативно-правових актів.

З огляду на задекларовану тему, науковий інтерес становить співвідношення двох понять, які є, так би мовити, ключовими під час визначення змісту діяння, передбаченого ст. 172⁴ КУпАП.

Як відомо, ч. 1 ст. 172⁴ КУпАП передбачає відповідальність за порушення особою встановлених законом обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, а саме щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, а також за порушення особою встановлених законом обмежень щодо входження до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особа здійснює функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляє інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації) (ч. 2 цієї статті).

Законодавець у цій статті використав одразу два поняття, які мають дещо схоже, попри це, вони очевидно повинні бути різними за своїм змістом. У протилежному випадку їх спільне використання видається невиправданим, і безпосередньо впливатиме на якість застосування цієї норми на практиці.

Відповідальності за порушення встановлених законом обмежень щодо сумісництва та суміщення присвятили свої праці такі науковці, як К. Берднікова, К. Бугайчук, О. Гладун, К. Годуєва, О. Дудоров, М. Желік, З. Загинеї, Д. Йосифович, В. Киричко, В. Мозгова, І. Оль-

шанецький, А. Титко, С. Рощупкін, А. Савченко, М. Хавронюк, О. Шевчук, Н. Ярмиш та ін.

Незважаючи на чималу кількість праць про відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо сумісництва та суміщення, деякі аспекти і надалі є дискусійними, а окремі недослідженими взагалі. Проблеми, пов'язані з розумінням змісту понять, а саме «сумісництво» та «суміщення», які є ключовими у складі цього правопорушення, а також проблеми, пов'язані з співвідношенням ознак цих понять, свідчать про актуальність задекларованої теми і доцільність подальших наукових пошуків, спрямованих на вдосконалення антикорупційного законодавства.

З огляду на це *метою статті* є дослідження положень адміністративного законодавства, а також норм інших галузей права, які регламентують відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо сумісництва та суміщення, визначення проблем, пов'язаних із регламентацією такої відповідальності, а також можливих способів їх вирішення.

1. Проблеми, пов'язані з розмежуванням понять «сумісництво» та «суміщення»

Насамперед потрібно наголосити, що «сумісництво» та «суміщення» хоча і містять спільні ознаки, проте не є тотожними. Зважаючи на відмінні ознаки категорій, часто виникають випадки хибного застосування того чи іншого поняття, і, як наслідок, помилкового застосування законодавчих положень. Із метою чіткого розмежування вказаних дефініцій, їхні особливості певним чином мають нормативне закріплення. Так, у спільному наказі Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28.06.1993 року № 43, яким затверджено положення «Про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» визначено, що сумісництвом вважається виконання працівником, крім своєї основної, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) за наймом [1].

Науковці стосовно визначення цього поняття загалом одноставні, й визначають його з урахуванням положень законодавства України. Так, наприклад, як зазначає Т. Г. Головань, сумісництво – це виконання працівником, окрім своєї основної, передбаченої при укладенні трудового договору (контракту), іншої роботи на умовах трудового(их) договору(ів) на тому ж або на іншому підприємстві, в установі, організації, або у фізичної особи, у вільний від основної роботи час, а суміщення професій (посад) – виконання працівником на тому ж підприємстві, в установі, організації поряд зі своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткової роботи за іншою професією (посадою) у межах того самого робочого часу з доплатою в розмірах, передбачених у колективному договорі [2, с. 14].

У наукових публікаціях із цього приводу зазначається, що на практиці також використовуються поняття «зовнішнє сумісництво» та «внутрішнє сумісництво». Якщо працівник працює на двох підприємствах, одне з яких є основним місцем роботи, а інше – місцем роботи за сумісництвом, то ця робота вважається зовнішнім сумісництвом. Якщо працівник працює на тому самому підприємстві як основний працівник і у вільний від основної роботи час здійснює роботу за сумісництвом, то ця робота вважається внутрішнім сумісництвом [3, с. 13].

Законодавець встановив для визначеної категорії осіб обмеження щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю. Однак безпосередньо у вказаній статті передбачив і певні винятки, зокрема ця заборона не поширюється на випадки, коли такі особи суміщають діяльність із викладацькою, науковою та творчою діяльністю, медичною та суддівською практикою, інструкторською практикою із спорту. Цікавим є те, що для інших осіб, які не належать до категорії суб'єктів правопорушень, пов'язаних із корупцією, перелік видів діяльності, які не утворюють сукупності, є значно ширший.

2. Законодавче визначення видів сумісництва та суміщення

Вимога передбачення відповідальності за займання іншою оплачуваною діяльністю певної категорії осіб (паралельно з основною роботою) ґрунтується також і на положеннях міжнародних нормативно-правових актів. Наприклад, у додатку до Рекомендації № R(2000) 10 від 11 травня 2000 року Комітету Міністрів державам, що є членами Ради Європи, а саме у ст. 15 Модельного кодексу поведінки державних службовців зазначається наступне – державний службовець не повинен брати участь у:

– будь-яких діях чи угодах;

– займати будь-яку посаду;

– здійснювати функцію на платній чи безоплатній основі, яка є несумісною або перешкоджає належному виконанню обов'язків державного службовця.

Також передбачено й рекомендацію, що у разі існування ситуації, де нечітко зрозуміло, яка діяльність є сумісною, особа повинна звернутися по пораду до свого керівника. Крім того, враховуючи вимоги кожного із законодавств держав-учасниць, державний службовець повинен бути зобов'язаним повідомляти або отримувати дозвіл від свого керівника для того, щоб здійснювати певну діяльність (платно/безоплатно), або обіймати певні посади, чи виконувати функції поза своїми основними посадовими обов'язками [5].

Указані вимоги відповідно втілені у ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 172⁴ КУпАП та положенні «Про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій». Зокрема, в останньому нормативно-правовому документі визначено, що не є сумісництвом:

1) літературна робота, в тому числі робота по редагуванню, перекладу та рецензуванню окремих творів, яка оплачується з фонду авторського гонорару;

2) технічна, медична, бухгалтерська та інша експертиза з разовою оплатою праці;

3) педагогічна робота з погодинною оплатою праці в обсязі не більш як 240 годин на рік;

4) виконання обов'язків медичних консультантів установ охорони здоров'я в обсязі не більш як 12 годин на місяць з разовою оплатою праці;

5) керівництво аспірантами в науково-дослідних установах і закладах вищої освіти науковців та висококваліфікованих спеціалістів, які не перебувають у штаті цих установ та учбових закладів, з оплатою їх праці в розрахунок 50 годин на рік за керівництвом кожним аспірантом; завідування кафедрою висококваліфікованими спеціалістами, у тому числі тими, що займають керівні посади в навчальних закладах і науково-дослідних установах з оплатою в розрахунок 100 годин за навчальний рік;

6) проведення консультацій науковими працівниками науково-дослідних інститутів, викладачами вищих навчальних закладів та інститутів удосконалення лікарів, головними спеціалістами органів охорони здоров'я в лікувально-профілактичних установах в обсязі до 240 годин на рік з погодинною оплатою праці;

7) робота за договорами провідних наукових, науково-педагогічних і практичних працівників по короткостроковому навчанню кадрів на підприємствах і в організаціях;

8) робота без зайняття штатної посади на тому самому підприємстві, в установі, організації, виконання учителями середніх загальноосвітніх та викладачами професійних навчально-освітніх, а також закладів вищої освіти обов'язків по завідуванню кабінетами, лабораторіями і відділеннями, педагогічна робота керівних та інших працівників учбових закладів, керівництво предметними та цикловими комісіями, керівництво виробничим навчанням та практикою учнів і студентів, чергування медичних працівників понад місячну норму робочого часу тощо.

Робота учителів і викладачів середніх загальноосвітніх, професійних та інших навчально-виховних закладів, а також закладів вищої освіти, прирівняних до них по оплаті праці працівників, концертмейстерів і акомпаніаторів навчальних закладів по підготовці працівників мистецтв та музичних відділень (факультетів) інших закладів вищої освіти, у тому самому навчальному закладі понад установлену норму учбового навантаження, педагогічна робота та керівництво гуртками в тому самому навчальному закладі, дошкільному виховному, позашкільному навчально-виховному закладі;

9) переписування нот, яке виконується за завданнями підприємств;

10) організація та проведення екскурсій на умовах погодинної або відрядної оплати праці, а також супроводження туристських груп у системі туристично-екскурсійних установ профспілок;

11) інша робота, яка виконується в тому разі, коли на основній роботі працівник працює неповний робочий день і відповідно до цього отримує неповний оклад (ставку), якщо оплата його праці по основній та іншій роботі не перевищує повного окладу (ставки) за основним місцем роботи [1].

Натомість законодавче визначення суміщення міститься у ч. 1 ст. 105 Кодексу законів про працю. Зокрема, зазначається, що працівникам, які виконують на тому ж підприємстві, в установі, організації поряд з своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткову роботу за іншою професією (посадою) або обов'язки тимчасово відсутнього працівника без звільнення від своєї основної роботи, провадиться доплата за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника [4].

Видається доцільним окремо також зазначити і перелік осіб, яких законодавець визначив як можливих суб'єктів вчинення розглядуваного правопорушення. Отже, відповідно до примітки ст. 172⁴ КУпАП, суб'єктом правопорушень є

особи, зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», а саме:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування:

а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр України, віцепрем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

б) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови;

в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування;

г) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки;

г) судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату Вищої ради правосуддя, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді);

д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, додаткової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України;

е) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалі-

зує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику;

- є) Голова, заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції;
- ж) члени Центральної виборчої комісії;
- з) поліцейські;

и) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим;

- і) члени державних колегіальних органів;
- ї) Керівник Офісу Президента України, його Перший заступник та заступники, радники, помічники, уповноважені, прес-секретар Президента України, помічники суддів.

Одночасно законодавець встановив винятки, виключивши з загального переліку депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі), присяжних, помічників-консультантів народних депутатів України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, Першого заступника Голови Верховної Ради України та заступника Голови Верховної Ради України, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України.

3. Практичні аспекти встановлення розмежувальних ознак понять «сумісництво» та «суміщення»

З огляду на зазначене, сумісництво характеризується такими ознаками, як:

- 1) виконання працівником, окрім своєї основної, іншої роботи;
- 2) така робота повинна здійснюватися на умовах трудового договору;
- 3) бути на регулярній основі;
- 4) така робота повинна бути оплачуваною;
- 5) здійснюватися у вільний від основної роботи час;
- 6) працівник виконує іншу роботу на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) за наймом. Звісно за виключенням випадків, визначених законодавством, про які вказано вище.

Схожі ознаки виокремлюють й науковці. Так, у наукових працях до головних ознак пропонують відносити: виконання роботи за сумісництвом здійснюється тільки на підставі трудового договору чи контракту; виконання роботи сумісником може здійснюватися не тільки за місцем основної роботи, а й одночасно на іншому підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю; виконання роботи за сумісництвом від-

бувається у вільний від основної роботи час [2, с. 15].

Натомість суміщення характеризується такими ознаками:

- 1) виконання працівником поряд із своєю основною роботою додаткової роботи;
- 2) така додаткова робота повинна виконуватися виключно на тому ж підприємстві, в установі, організації;
- 3) додаткова робота здійснюється виключно за іншою професією (посадою) або особа виконує обов'язки тимчасово відсутнього працівника без звільнення від своєї основної роботи;
- 4) провадиться доплата за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника.

На думку окремих науковців, для суміщення професій (посад) найбільш характерними є такі ознаки:

- суміщення професій (посад) відбувається лише за наявності домовленості сторін трудового договору;
- працівник одночасно з трудовими обов'язками за своєю основною професією (посадою) виконує трудові обов'язки за іншою додатковою професією або на іншій посаді;
- виконання працівником трудових обов'язків за своєю основною та суміщеною професією (посадою) здійснюється в межах одного трудового договору;
- виконання роботи в умовах суміщення професій (посад) здійснюється впродовж робочого дня нормальної тривалості завдяки інтенсифікації праці;
- виконання основної та суміщеної роботи відбувається виключно в межах однієї виробничої одиниці, тобто на одному підприємстві, в установі, організації чи в одній фізичній особі;
- за виконання трудових обов'язків із додаткової професії чи посади працівник одержує доплату, розмір якої встановлюється колективним договором відповідно до чинного законодавства [2, с. 15].

Висновки

Як підсумок відповідно ключовими відмінностями між поняттями «сумісництво» та «суміщення» можна визначити:

- по-перше, при суміщенні додаткова робота здійснюється на тому ж підприємстві, установі чи організації, оскільки при сумісництві допускається робота на іншому підприємстві, в іншій установі чи організації;
- по-друге, при суміщенні, на відміну від сумісництва, робота здійснюється за іншою професією (посадою);

– по-третє, при сумісництві інша робота оплачується окремо, а при суміщенні проводиться лише доплата до заробітної плати за основним місцем праці за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника;

– по-четверте, сумісництво, на відміну від суміщення, можливе лише у вільний від основної роботи час;

– по-п'яте, при сумісництві виконання працівником іншої роботи повинно мати регулярний характер.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28.06.1993 року № 43. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93>
2. Головань Т. Г. Сумісництво та суміщення професій (посад) в трудовому праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2007. 19 с.
3. Бугайчук К. Л., Безпалова О. І., Джафарова О. В., Іванцов В. О., Шатрава С. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані із корупцією : практич. посіб. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 100 с.
4. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/322-08>
5. Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials (Adopted by the Committee of Ministers at its 106th Session on 11 May 2000). URL: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec\(2000\)10_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec(2000)10_EN.pdf)

References

1. Pro zatverdjenjia Polozhennia pro umovy roboty za sumisnyctvom pratsivnykiv derzhavnykh pidpryemstv, ustanov i orhanizatsii: Nakaz Ministerstva pratsi Ukrainy, Ministerstva justitsii Ukraini, Ministerstva finansiv Ukraini vid 28.06.1993 roku № 43 [On approval of the Regulation on part-time job working conditions for employees of state enterprises, institutions and organizations: order of the Ministry of Labor of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine № 43 of 28.06.1993] [Web source]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93> [in Ukr.].
2. Holovan, T. H. (2007). Sumisnyctvo ta sumishchennia profesii (posad) v trudovomu pravi [Part-time job and combination of occupations (positions) in Labor Law]. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv [in Ukr.].
3. Buhaichuk, K. L., Bezpalova, O. I., Dzhafarova, O. V., Ivantsov, V. O., & Shatrava S. O. (2016). Administrativna vidpovidalnist za pravporushennia poviazani iz koruptsiieiu [Administrative liability for corruption-related offenses]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukraini: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII [Code of Labor Laws of Ukraine: Law of Ukraine № 322-VIII of 10.12.1971]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/322-08> [in Ukr.].
5. Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials (Adopted by the Committee of Ministers at its 106th Session on 11 May 2000). Retrieved from [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec\(2000\)10_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec(2000)10_EN.pdf)

Стаття: надійшла до редакції 12.10.2020

прийнята до друку 26.11.2020

The article: is received 12.10.2020

is accepted 26.11.2020

UDC (УДК) 343.2
JEL Classification: K 14

Красницький Іван Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kiv77@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5529-7636

Яремко Галина Зіновіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: yaremkogalya2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4333-0424

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК: НОВІ ВИКЛИКИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. Проаналізовано поняття кримінального проступку, при визначенні якого у КК України вживається поняття «інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі». Таке може тлумачитися двояко: інші, більш м'які види покарань, крім покарання у виді позбавлення волі на певний строк, або інші покарання, крім тих, які за змістом передбачають позбавлення волі (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі). Обґрунтовано другий підхід. Перший підхід є радше вимушеним, ніж обґрунтованим.

Ключові поняття: кримінальне правопорушення; кримінальний проступок; злочин; покарання, пов'язані (не пов'язані) з позбавленням волі; кримінальний закон.

Krasnytskyi Ivan,

PhD (Law), Associate Professor,
Dean of the Law Faculty,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kiv77@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5529-7636

Yaremko Galyna,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Criminal-Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yaremkogalya2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4333-0424

MISDEMEANOR: NEW CHALLENGES OF DEFINITION INTERPRETATION

Abstract. Introduction. This article is dedicated to the issue of misdemeanor term content and the scope determination, and its differentiation from a crime. This issue arises from the use in the Criminal Code of Ukraine of the regulatory construction “the other punishment not related to the liberty deprivation” when defining the term of a misdemeanor. Such legislative definition can have double interpretation: either as other, more lenient than liberty deprivation for a particular period, types of punishment or as other types of punishment, but for those, that according to their content, also mean liberty deprivation (isolation from society) – imprisonment, confinement in disciplinary military unit, liberty deprivation for a particular period, or life sentence.

Purpose. The purpose of this article is not to question language or technical and legislative means used for the formulation of the misdemeanor definition, but a significant law-application issue the solution of which will directly affect criminal-material and procedural consequences connected with reference of a criminal offense to the category of a misdemeanor or minor offense.

Results. This article gives reasons why the regulatory construction “crimes not related to the liberty deprivation” should be interpreted as other types of punishment but for imprisonment, confinement in disciplinary military unit, liberty deprivation for a particular period, or life sentence. Another approach, which is to interpret the corresponding regulatory provision as any type of punishment different to liberty deprivation for a particular period or life sentence, is rather a forced one, but not well-grounded.

Conclusion. There are enough of scientific and regulatory grounds for understanding of the used in part 2 article 12 of the CC of Ukraine definition “punishment not related to the liberty deprivation” as the corresponding list of punishment types listed in part 1 article 51 of the CC of Ukraine, but for the punishment in the way of imprisonment, confinement in disciplinary military unit, liberty deprivation for a particular period, or life sentence. Arguing that the corresponding definition should be interpreted as any type of punishment other than liberty deprivation for a particular period and life sentence is rather a forced position but not well-grounded.

Key concepts: criminal offense, misdemeanor, crime, punishment, related (not related) to liberty deprivation, criminal law.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-49-56

Вступ

1 липня 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. Однією із концептуальних змін стало введення у кримінальному законі України поряд із злочином поняття кримінального проступку як виду кримінального правопорушення. Водночас законодавець використав формальний підхід до розмежування кримінальних проступків і злочинів відповідної тяжкості. Критерієм стала встановлена у кримінально-правовій нормі караність відповідного кримінального правопорушення, а саме відповідний вид і розмір покарання, передбачені за вчинення такого злочину. На його основі законодавець виокремив і розмежував кримінальний проступок на нетяжкий, тяжкий та особливо тяжкий злочини.

Такий підхід не є новим для українського кримінального законодавства. Адже і раніше, до згаданих законодавчих змін, поділ злочинів на види за ступенем тяжкості відбувався, власне, за критерієм, встановленого у Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК) покарання за його вчинення. Щоправда, законодавець не продублював критерії раніше наявного поділу злочинів на невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини, а використав частково нові підходи.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України, кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян або *інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі* (виділено авторами). Вочевидь, поняття проступку вужче, ніж раніше наявного поняття злочину невеликої тяжкості, до якого належав злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Однак ключове запитання виникає стосовно тлумачення вжитого у ч. 2 ст. 12 КК України термінологічного звороту «*інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі*». Що саме розуміти під таким:

1) будь-які інші покарання, передбачені в ст. 51 КК України, крім, власне, позбавлення волі – на певний строк чи довічного (пп. 11, 12 ст. 51 КК України);

2) будь-які інші покарання, передбачені в ст. 51 КК України, крім тих, які за змістом фактично також передбачають позбавлення волі (ізоляцію від суспільства), – арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі (пп. 8, 10–12 ст. 51 КК України).

Тому *мета статті* – це не спроба поставити під сумнів лише використані мовні чи техніко-законодавчі засоби при формулюванні поняття проступку, а з'ясування змісту поняття кримінального проступку, від розуміння якого сьогодні залежать кримінально-матеріальні та процесуальні наслідки, пов'язані із віднесенням кримінального правопорушення до категорії кримінального проступку чи нетяжкого злочину. А допоки немає висловленої позиції Верховного Суду, доктрина повинна сфор-

мулювати науково виважений підхід до вирішення цього питання, яке повинно слугувати забезпеченню законності та справедливості правозастосування.

Поняття «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» не є новим для кримінально-правової науки. Зокрема, ще у 2006 році І. В. Богатирьов захистив дисертацію «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» [1]. Науковець обгрунтовує розуміння покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, як виду покарань, яким характерні, зокрема, такі ознаки: відсутність ізоляції засудженого; збереження певного соціального статусу засудженого; збереження сімейних відносин, соціальних зв'язків, професійної кваліфікації; формування у засудженого загальноприйнятих навичок поведінки в суспільстві [2, с. 6]. Вочевидь, що головною є відсутність суспільної ізоляції. В інших працях автор прямо визначає, що до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, потрібно відносити всі покарання, передбачені ст. 51 КК України, крім арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі, довічного позбавлення волі [2, с. 183].

Аналогічну думку висловлює С. П. Старосольська [3, с. 309], яка пропонує, зокрема, називати такі покарання по-іншому – «покарання, пов'язані з ізоляцією» та «покарання, не пов'язані з ізоляцією» [3, с. 307]. Видається, що така думка заслуговує на увагу, оскільки вживання термінологічного звороту «покарання, пов'язані із позбавленням волі», власне, було підгрунтям для його ототожнення із позбавленням волі на певний строк [4, с. 89–90].

Водночас відповідне поняття є в основі поділу кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини нещодавно, а відтак його розуміння у ч. 2 ст. 12 КК України детальному науковому аналізу не піддавалося.

1. Підхід до поняття «інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі» як такого, що охоплює інші види покарань, окрім позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі

Як зазначалося, нормативна конструкція «інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі» може мати два тлумачення. Перше – це поняття позначає інші види покарань, окрім позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. Це «спрощений» варіант тлумачення такого нормативного положення КК України.

Одним із аргументів на користь цього розуміння відповідного положення КК України є те,

що згідно з ч. 4 ст. 12 КК України «нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років». Це можна тлумачити (абстрагуючись від покарання у виді штрафу) так: якщо за певне діяння не передбачено покарання у виді позбавлення волі, то діяння не може вважатися злочином.

І саме таку позицію, не заглиблюючись у кримінально-правову матерію, підтримали окремі науковці [4, с. 89–90] та практики.

З іншого боку, положення ч. 4 ст. 12 КК України може бути протлумачене і по-іншому: воно фіксує лише верхню межу караності нетяжкого злочину й абсолютно не перешкоджає визнанню нетяжкими злочинами діянь, за які передбачені інші види покарань, якщо такі покарання менш суворі, ніж позбавлення волі, а відповідні діяння не визнаються кримінальними проступками. Адже однозначно зрозуміло, що розриву між кримінальними проступками та нетяжкими злочинами бути не може – все, що не належить до кримінальних проступків, є нетяжким злочином.

Також аргументом на користь «спрощеного» варіанта тлумачення нормативного положення «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» є положення Кримінально-виконавчого кодексу України. Так, кодекс виокремлює в Особливій частині Розділ II «Виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі» та Розділ III «Виконання покарання у виді позбавлення волі». Водночас до перших віднесено, зокрема, і арешт та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Однак, зважаючи, що такий кодекс прийнятий у 2003 році, задовго до внесення змін у КК України в частині проступку, такі приписи не можуть бути вихідною точкою для розуміння покарань, що пов'язані (не пов'язані) з позбавленням волі.

Мало того, можна навести чимало інших нормативно-правових актів, що регулюють виконання покарань, в яких такий підхід не витриманий. Приміром, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» від 29 січня 2019 року № 272/5 відносить до таких покарань лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські, виправні роботи. Аналогічний підхід і в Законі України «Про пробачення» від 5 лютого 2015 року № 160-VIII тощо.

2. Підхід до поняття «інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі» як такого, що не охоплює покарань у виді арешту та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

Підстав для припущення, що нормативне положення ч. 2 ст. 12 КК України «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» повинно тлумачитися «розширено» – як відповідний перелік видів покарань, перелічених у ч. 1 ст. 51 КК України, за винятком покарань у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, більш ніж достатньо.

Окрім указаних наукових позицій, є й інші вагомі нормативні, мовні, логічні, системно-правові доводи на користь підходу, що до системи покарань, пов'язаних із позбавленням волі, належать: арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Отож послідовно.

По-перше, потрібно зауважити, що у КК України вживаються два різні термінологічні звороти – «покарання у виді (вигляді) позбавлення волі» (чи просто «позбавлення волі») (наприклад, чч. 4–7 ст. 12, ч. 2 ст. 14, ч. 3 ст. 43, чч. 2–4 ст. 49, ст. 53; ст.ст. 62, 80, 96, 102, 103 КК України тощо) та «покарання, пов'язані (не пов'язані) із позбавленням волі» (ч. 2 ст. 12, ч. 1 ст. 91-1, п. 1 ч. 3 ст. 106, п. 1 ч. 2 ст. 108, ст. 389 КК України) (виділено авторами). Таке паралельне використання законодавцем різних термінологічних словосполучень зумовлює думку про їх самостійне змістовне наповнення.

Одразу варто обумовити, що фактично поняття «покарання, пов'язані з позбавленням волі» та «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» є дихотомічними. А тому їх спільний паралельний аналіз є логічно виправданим.

По-друге, варто з'ясувати, яке лексичне значення має термін «пов'язаний» (принагідно варто зазначити, що такий вживається у кримінальному законі України приблизно в чотирьох десятках випадків). Так, тлумачні словники відсилають до «материнського» слова – «пов'язувати», що, крім побутових значень, указує на таке: встановлювати спільність, зв'язок, взаємну залежність між ким-, чим-небудь; поєднувати в ціле, об'єднувати разом чим-небудь спільним [5]. Отож термін «пов'язаний» указує на поєднання певних елементів у єдине ціле. А це означає, що вживання такого терміна передбачає певну сукупність елементів, а не одичне поняття, які об'єднані в єдине ціле певним об'єднувальним знаменом, певним критерієм.

Проектуючи лексичний аналіз на законодавче формулювання «покарання, не пов'язані із позбавленням волі», можна припустити, що все-таки йдеться не про одне покарання, яке не входить у зміст (у виді позбавлення волі), а про систему таких, які за своїм характером не пов'язані з позбавленням волі. І, власне, сутність таких покарань, які не пов'язані із позбавленням волі, об'єднує, пов'язує їх в єдине ціле.

По-третє, варто зауважити, що в супровідних документах до тоді ще проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII вказувалося на необхідність розуміння кримінального проступку як такого, що за ступенем своєї суспільної небезпеки не потребує ізоляції від суспільства. Так, у зауваженнях Головного юридичного управління від 19 листопада 2018 року до проекту вказаного Закону зазначено, що «правовою базою для побудови нової системи кримінальних правопорушень та їх диференціації на злочини і проступки є Концепція реформування кримінальної юстиції, що була схвалена рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» (затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008)». Саме у цьому документі щодо реформування кримінального законодавства порушено питання про запровадження до законодавства України кримінального проступку і визначено, що, зокрема, з метою гуманізації кримінального законодавства «певну частину злочинів необхідно було б трансформувати в кримінальні проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, замінивши їх, наприклад, штрафними санкціями» (виділено авторами). Крім того, зазначається, що впровадження поняття «кримінальні проступки» передбачатиме поступову декриміналізацію низки злочинів, обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, заміну їх такими заходами кримінально-правового впливу, які не тягтимуть за собою судимості, а в цілому – послаблення кримінально-правової репресії (виділено авторами).

Тобто концептуально ідея впровадження кримінального проступку передбачала виокремлення тих кримінальних правопорушень, які за «дозою» суспільної небезпеки не потребують ізоляції від суспільства. А тому це ще один аргумент на користь того, аби розуміти поняття «покарання, не пов'язані із позбавлен-

ням волі» як таке, що виключає із поняття проступку ті кримінальні правопорушення, за які передбачено будь-які покарання, що за змістом означають позбавлення волі (ізоляцію).

По-четверте, практика ЄСПЛ є вагомим аргументом на користь широкого розуміння покарань, що пов'язані з позбавленням волі. Тобто під такими потрібно розуміти не виключно покарання у виді позбавлення волі (свободи), а й інші заходи примусового впливу, які за сутністю означають позбавлення свободи людини. Так, укладачі Довідника із застосування ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року вказують, що «ст. 5 § 1 (а) застосовується до будь-якого «засудження», проголошеного судом, яке передбачає позбавлення волі, та *не передбачає жодних відмінностей залежно від юридичного характеру правопорушення, у скоєнні якого особу було визнано винною, незалежно від того, належить воно до кримінальних чи дисциплінарних правопорушень відповідно до внутрішнього законодавства відповідної держави* (Engel і інші проти Нідерландів, § 68; Galstyan проти Вірменії, § 46) [6] (виділено авторами).

По-п'яте, видається, що правова природа таких покарань, як арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі дозволяє (пп. 8, 10–12 ст. 51 КК України) об'єднати їх в окремий підвид, єдине ціле, а саме як покарання, які пов'язані з позбавленням волі (позбавленням свободи, ізоляцією від суспільства). Натомість усі інші покарання (пп. 1–7, 9 ст. 51 КК України) об'єднати в групу тих, що не пов'язані з позбавленням волі.

На користь такого підходу є законодавчі аргументи і у кримінальному законі України, і в інших нормативно-правових актах.

Так, ч. 1 ст. 63 КК України вказує, що покарання у виді позбавлення волі полягає в *ізоляції* засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи *закритого типу* (виділено авторами). Те, що довічне позбавлення волі є також за своєю суттю позбавленням волі, однак безстроковим, не потребує окремого доведення.

Своєю чергою, ч. 1 ст. 60 КК України вказує, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах *ізоляції* і встановлюється на строк від одного до шести місяців (виділено авторами).

А ч. 1 ст. 62 КК України визначає, що покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям,

які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а *також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк* (виділено авторами). Можливість такої «рівнозаміни» позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є аргументом на користь спільної правової природи обмежень, які вони передбачають за змістом.

Мало того, підп. а п. 1 ч. 1 ст. 72 КК України вказує, що при складанні покарань за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення – одному дню позбавлення волі відповідають один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту. Знову ж таки, така абсолютна співмірність покарання у виді позбавлення волі, арешту та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є свідченням їх спільної сутності.

Своєю чергою, ч. 1 ст. 91-1 КК України «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» вказує, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням *покарання, не пов'язаного з позбавленням волі*, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки, як заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин тощо. Вочевидь, що це обмежувальні заходи, які за своєю сутністю доцільні, якщо особа, яка вчинила домашнє насильство,

перебуває на волі. Застосування до тих осіб, які засуджені, покарання, що пов'язані з ізоляцією (позбавленням волі), позбавлене сенсу. Такий припис, без сумніву, дає підстави для розуміння поняття «покарання, які пов'язані із позбавленням волі» як сукупності тих видів покарань, що передбачають фактичну ізоляцію засудженого.

Ще одним аргументом є кримінально-правовий припис ст. 389 Особливої частини КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі». Водночас у відповідних частинах ст. 389 КК України йдеться про ухилення від сплати штрафу, відбування покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, громадських чи виправних робіт. Вочевидь, серед таких не вказано ні арешту, ні тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців.

Своєю чергою, ст. 393 КК України встановлює відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, вчинена особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні (виділено авторами). Така кримінально-правова заборона знову ж таки вказує на позбавлення волі як родове поняття до окремих видів покарання, які за змістом передбачають позбавлення волі (в цій ситуації – строкове позбавлення волі й арешт).

По-шосте, вживаються поняття покарання, пов'язане (не пов'язане) із позбавленням волі, і в Кримінальному процесуальному кодексі України. Водночас процесуальні приписи також дають підстави для висновків щодо ширшого розуміння поняття «покарання, пов'язані з позбавленням волі», тобто такого, що включає, крім позбавлення волі на певний строк, й інші види покарань, які пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Так, ч. 1 ст. 377 Кримінального процесуального кодексу України вказує, що якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання, зокрема, у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. А ч. 3 цієї ж статті визначає, що якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках ... має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти.

Такий припис знову ж таки вказує на єдину правову природу позбавлення волі та арешту.

По-сьоме, ч. 2 ст. 14 КК України вказує, що готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене покарання у виді

позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності. Відповідно ж до ч. 4 ст. 12 КК України, нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Отож у вказаній нормі прямо визначено, що нетяжкий злочин законодавчо карається або позбавленням волі на строк до п'яти років, або штрафом не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. То про яке більш м'яке, ніж позбавлення волі на строк до двох років, покарання йдеться у ч. 2 ст. 14 КК України? Вочевидь, із системного аналізу ст. 12 КК України (а саме ч. 2 цієї статті, де визначено поняття кримінального проступку) може йтися про інші, більш м'які покарання, які, власне, пов'язані з позбавленням волі (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців). Бо якщо б йшлося про штраф, який також може бути критерієм віднесення кримінального правопорушення до злочину, то законодавець прямо б так і вказав у ч. 2 ст. 14 КК України (на кшталт, готування до злочину, за який статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або у виді штрафу, не тягне за собою кримінальної відповідальності). Натомість вжито термінологічний зворот, який вказує на «інше, більш м'яке покарання».

Варто також принагідно обумовити, що при новій редакції ч. 2 ст. 14 КК України є одіозна ситуація, адже готування навіть до тяжких та особливо тяжких злочинів, за які передбачено штраф відповідного розміру, але не передбачено позбавлення волі, кримінально не каратиметься (наприклад, ст. 203-2, ч. 1 ст. 206, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212-1 КК України). Навряд чи законодавець свідомо підійшов до такого рішення.

Насамкінець не можна обійти увагою і питання, а чи має порушена проблема практичне значення. Так, очевидно, й істотне. І якщо в чинному КК України є лише одна стаття, де такий вид покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців передбачено як альтернативне основне покарання, а покарання у виді позбавлення волі на певний строк не передбачено (йдеться про ч. 1 ст. 412 КК України «Необережне знищення або пошкодження військового майна»), то статей, у яких одним з альтернативних видів покарань є арешт (а позбавлення волі на певний строк не передбачено) є 66 (ч. 2 ст. 125; ч. 1 ст. 129; ч. 1 ст. 136; ч. 1 ст. 150; ч. 1 ст. 154; чч. 1, 2 ст. 164;

чч. 1, 2 ст. 171; ч. 2 ст. 172; ч. 1 ст. 173; ч. 1 ст. 174; ч. 1 ст. 182; ч. 1 ст. 184; ч. 1 ст. 185; ч. 1 ст. 192; ст. 193; ст. 195; чч. 1, 3 ст. 197-1; ч. 2 ст. 244; ч. 1 ст. 280; ч. 1 ст. 281; ч. 1 ст. 283; ч. 1 ст. 284; ст. 285; ч. 1 ст. 286; ст. 293; ст. 295; ч. 1 ст. 296; ч. 1 ст. 298-1; ч. 1 ст. 299; ч. 1 ст. 300; ч. 1 ст. 301; ч. 1 ст. 309; ч. 1 ст. 310; ч. 1 ст. 313; ч. 1 ст. 319; ч. 1 ст. 327; чч. 1, 2 ст. 337; ч. 1 ст. 339; ч. 1 ст. 342; чч. 1, 2 ст. 343; ч. 1 ст. 347; ч. 1 ст. 347-1; ч. 1 ст. 350; ч. 1 ст. 351; ст. 351-1; ст. 351-2; ст. 353; ч. 1 ст. 355; ст. 356; ч. 3 ст. 357; чч. 1, 2, 4 ст. 358; ч. 1 ст. 364-1; ч. 1 ст. 374; ч. 1 ст. 376; ч. 1 ст. 384; ст. 385; ст. 386; ст. 387; ч. 2 ст. 387; ст. 389; ст. 389-1; ст. 390-1; ст. 395; ч. 1 ст. 397; ст. 400-1; ст. 445 КК України). Тобто дискусійне питання, чи є певне діяння нетяжким злочином або кримінальним проступком, постає принаймні 67 разів.

Насамкінець потрібно зазначити, що у разі сприйняття позиції, що кримінальним проступком є діяння, за вчинення яких чинний КК України не передбачає (не враховуючи штрафу) покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, ми стикнемося з іншою проблемою – співвідношення видів кримінальних правопорушень, передбачених у різних частинах однієї статті, внаслідок недосконалої побудови санкцій. Наприклад, ч. 1 ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» вважатиметься нетяжким злочином, а ч. 2 цієї ж статті – кримінальним проступком.

Висновки

Питання про те, до якого виду кримінальних правопорушень (кримінальних проступків чи

нетяжких злочинів) потрібно відносити діяння, за які передбачено покарання у виді арешту та (або) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, але не передбачено покарання у виді позбавлення волі, нормативно врегульовано недосконало.

Зважаючи на викладене, видається, є достатні наукові та нормативні підстави для розуміння вжитого у ч. 2 ст. 12 КК України поняття «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» як відповідного переліку видів покарань, перелічених у ч. 1 ст. 51 КК України, за винятком покарань у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Розуміємо, що висловлена позиція може бути піддана сумнівам і критиці, насамперед тих, хто тлумачитиме закон на стороні особи, яка вчинила злочин, оскільки йде врозріз із принципом «In dubio mitius». Однак, наявне законодавче формулювання поняття кримінального проступку дає підстави для неоднакового розуміння кримінального закону України. Сприйняття позиції, що відповідне нормативне положення ч. 2 ст. 12 КК України «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» слід трактувати, як будь-які види покарань, окрім позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, є радше вимушеним, аніж обґрунтованим.

А тому Верховний Суд має не зволікаючи розтлумачити відповідний кримінально-правовий припис, поки останній не вплинув через неоднакове застосування на долю тих, до кого застосовують кримінальний закон. А в процесі розроблення нового кримінального закону України його автори не повинні допустити аналогічної помилки.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. В Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2006. 17 с.
2. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник. Х. : Правова Єдність, 2008. 351 с.
3. Старосольська С. П. Поняття та система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 301–313.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Х. : Право, 2020. 584 с.
5. Академічний тлумачний словник. URL: <http://slovopedia.org.ua> (дата звернення: 18.10.2020).
6. Довідник із застосування ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року / підготовлено Дослідницьким відділом Європейського суду з прав людини; переклад Т. Жарко, 2014. 46 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf (дата звернення: 18.10.2020 року).

References

1. Bogaty'r'ov, I. V. (2006). Kry'minal'ni pokarannya, ne pov'yazani z pozbavlennyam voli (teoriya i prakty'ka yix vy'konannya kry'minal'no-vy'konavchoyu inspekciyeyu) [Criminal punishments not related to imprisonment (theory and practice of their execution by the criminal-executive inspection)]. Ky'yiv [in Ukr.].

2. Bogaty`r`ov, I. V. (2008). Kry`minal`no-vy`konavche pravo Ukrainy` [Criminal executive law of Ukraine]. Ky`yiv: Pravova Yednist` [in Ukr.].
3. Starosol`s`ka, S. P. (2014) Ponyattya ta sy`stema pokaran`, ne pov`yazany`x z izolyaciyeyu osoby` [Concept and system of punishments not connected with isolation of person]. *Naukovy`j visny`k L`vivs`kogo derzhavno-go universy`tetu vnutrishnix sprav (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs)*, 1, 301–313 [in Ukr.].
4. Tacij, V. Ya., Tyutyugin, V. I., Bory`sov, V. I. ta in. (2020). Kry`minal`ne pravo Ukrainy`: Zagal`na chasty`na [Criminal law of Ukraine: General part]. Xarkiv: Pravo [in Ukr.].
5. Akademichny`j tlumachny`j slovny`k [Academic explanatory dictionary]. Retrieved from <http://slovopedia.org.ua> [in Ukr.].
6. Dovidny`k iz zastosuvannya st. 5 «Pravo na svobodu ta osoby`stu nedotorkannist`» Konvenciyi pro zaxy`st prav ta osnovopolozhny`x svobod 1950 roku. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 19.10.2020

прийнята до друку 16.11.2020

The article: is received 19.10.2020

is accepted 16.11.2020

UDC(УДК) 340:15(379.871) "1981"

Сіромська Ганна Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: asiromska@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5322-4994

ЗАКОН «ПРО ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В СРСР» 1981 РОКУ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Проаналізовано ухвалення, головні положення та особливості застосування Закону «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 р. Установлено, що прийняття цього Закону, зокрема, було зумовлене необхідністю врегулювання основних аспектів перебування іноземних туристів на території Радянського Союзу. Розглянуто ключові положення Закону 1981 р. з акцентом на юридичне закріплення прав і свобод іноземців під час їхнього перебування на території СРСР. Наголошено, що формально гарантовані права іноземців не завжди реалізовувалися на практиці з огляду на особливості політичного режиму в країні.

Ключові поняття: іноземні громадяни, туристи, СРСР, правове становище, права і свободи.

Siromska Hanna,
PhD (History), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Philosophy and Political Science,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: asiromska@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5322-4994

ACT OF 1981 "ON THE LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS IN THE USSR": BASIC PROVISIONS AND APPLICATION

Abstract. The article considers the peculiarities of the legal status of foreign citizens in the Soviet Union as a result of legislative changes in the early 1980s. The *purpose* of the article is to analyze the main provisions and features of the application "On the Legal Status of Foreign Citizens in the USSR" Act of 1981. The research *methodology* is defined by an interdisciplinary approach (history, law) and is based on general scientific and special scientific methods, first of all, retrospection and legal analysis. The study *result* that the adoption of the "On the Legal Status of Foreign Citizens in the USSR" Act in 1981 was, among other things, due to the need to regulate the main aspects of the stay of foreign tourists in the Soviet Union as there was a formal principle that foreigners enjoyed the same rights and freedoms and had the same responsibilities as Soviet citizens, unless otherwise provided by current legislation. Due to this provision, foreigners were endowed with a fairly wide range of socio-economic and personal rights and freedoms, as well as certain political rights and freedoms. At the same time, the use of rights and freedoms by foreign citizens and stateless persons in the USSR should not have harmed the interests of Soviet society and the state, the rights and legitimate interests of the citizens of the USSR. The *conclusions* emphasize that the legal status of foreigners in the USSR was based on the following principles: 1) foreign citizens in the Soviet Union could claim the same rights and freedoms and bear the same obligations as citizens of the USSR; 2) foreigners were treated as equal before the law, regardless of the origin, social and property status, race and nationality, sex, education, language, etc.; 3) certain special restrictions were allowed in respect of citizens of those states in respect of which there were restrictions; 4) the enjoyment of rights and freedoms by foreign citizens in the USSR shouldn't have harmed the "interests of Soviet society". At the same time, the formally guaranteed rights of foreigners were not always realized in practice due to the peculiarities of the political regime in the country.

Key concepts: foreign citizens, tourists, Soviet Union, legal status, rights and freedoms.

Вступ

Правовий статус індивіда вважається однією з найважливіших політико-юридичних категорій, яка безпосередньо пов'язана із політичним режимом, рівнем демократії та дотриманням прав людини. Так історично склалося, що чим вищим є рівень демократії та правопорядку, тим забезпеченішим є правовий статус іноземців і осіб без громадянства на території держави, яку вони відвідують [1, с. 23]. Відповідно до цього принципу, в країнах з авторитарним чи тоталітарним характером правління правове становище іноземних громадян набувало своєї специфіки. Так, правове становище іноземних громадян, тобто сукупність наданих їм прав і покладених на них обов'язків, у Радянському Союзі визначалось передусім внутрішнім законодавством (як на загальнодержавному і республіканському рівнях), тоді як міжнародно-правові норми на практиці часто ігнорувались [2, с. 33].

Загальна правоздатність громадянина СРСР виникала з моменту його народження, а загальна правоздатність іноземця на радянській території – з моменту його вступу у конкретні правовідносини з Радянським Союзом. Єдиного акта, який би регулював правовий статус іноземців аж до початку 1980-х років, не існувало, що можна пояснити закритістю країни та специфічними умовами розвитку туристичної сфери. Відтак система законодавства про іноземців у Радянському Союзі складалася з внутрішніх законодавчих актів, формально з міжнародних угод (Конвенція ООН про статус біженців 1951 р., Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 р., Пакти про права людини 1966 р.) та міждержавних договорів, укладених між СРСР та іншими державами [3]. Тобто виникало питання збалансування національних інтересів держави із їхніми зобов'язаннями перед міжнародною спільнотою [1, с. 25] (щоправда, в СРСР цим не надто переймалися на практиці, хоч і декларували повагу до міжнародних угод). І тільки ухвалений 1981 р. на основі положень Конституції СРСР 1977 р. Закон «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» уперше комплексно регламентував коло «основних» питань, пов'язаних із правовим статусом іноземців у країні. «Основними» їх називали з огляду на те, що вони закладали правові орієнтири поведінки іноземців у Радянському Союзі й становили підґрунтя для інших прав і обов'язків іноземних громадян [4, с. 45].

У радянський час багатьма авторами висловлювалися положення, що нині мають дискусійний характер і, отже, потребують додаткової історико-правової оцінки. З-поміж наукових праць, в яких порушені дотичні до

нашого дослідження питання, передусім варто згадати напрацювання О. Радченко (історія ВАТ «Інтурист» в УРСР) [2], М. Бая (еволюція радянського законодавства стосовно іноземних громадян) [3], О. Васильченко (правовий статус іноземців та осіб без громадянства в теорії) [1]. Крім того, певний вклад у розроблення проблеми свого часу зробили Д. Аверін, А. Арбузкін, Л. Галенська, Т. Назаров та ін.

Мета статті – аналіз основних положень та особливостей застосування Закону «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 року.

1. Ухвалення та структура Закону «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 р.

Потреба регулювання перебування іноземних громадян на території Радянського Союзу актуалізувалася в умовах активнішого розвитку туристичної сфери в країні. Про перегляд ставлення до іноземців свідчить те, що про їхні права, свободи й обов'язки згадали у Конституції СРСР 1977 р.; у конституціях 1924 і 1936 рр. подібного не було передбачено [4, с. 21]. Загалом до 1980-х років туризм із маргінальної сфери господарства країни перетворився на важливу складову економіки, наповнюючи казну валютними надходженнями. Та навіть за таких обставин туризм у СРСР був частиною планової економіки й партійної ідеології, напрямку розвитку його централізовано визначалися у Москві [5, р. 218; 219].

Закон «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» був ухвалений 24 червня 1981 р. і впроваджувався у дію Постановою Верховної Ради Радянського Союзу з 1 січня 1982 р. Фактично Закон був прийнятий через рік після проведення XXII Літніх Олімпійських Ігор у Москві, коли радянська сторона зіткнулася з багатьма проблемами регулювання перетину кордону і перебування іноземців на своїй території. Документ складався з п'яти частин: 1. Загальні положення. 2. Основні права, свободи і обов'язки іноземних громадян в СРСР. 3. В'їзд і виїзд з СРСР іноземних громадян. 4. Відповідальність іноземних громадян. 5. Прикінцеві положення. Закон складався із 33-х статей [6, с. 23–31]. Зауважимо, що законодавством союзних республік, зокрема Української РСР, регулювалися лише ті питання правового становища іноземних громадян, які віднесені до їх відомо законодавством СРСР і Конституцією тієї чи іншої союзної республіки.

Із погляду міжнародного права іноземець на території іншої держави перебував у подвійному підпорядкуванні: він підпорядковувався

правопорядку держави свого перебування і одночасно правопорядку держави свого громадянства. Це могло призводити до певних суперечностей і юридичних колізій. Тож після Другої світової війни утвердилося таке поняття, як «мінімальний міжнародний стандарт поведіння з іноземцями», який значною мірою корелювався із міжнародним стандартом прав людини [7, с. 125]. Проте коли йдеться про Радянський Союз із його вибіркоким підходом до прописаних у міжнародних документах прав людини, не всі права, передусім політичні, могли бути дотримані.

Іноземцями у Радянському Союзі трактувалися особи, котрі не були громадянами СРСР і володіли доказами своєї належності до громадянства іноземної держави. Використання терміна «іноземний громадянин» з юридичного погляду вважається повнішим за термін «іноземець», хоча обидва часто застосовують як синоніми [7, с. 123]. Проте зауважимо, що до прийняття Конституції 1977 р. терміни «іноземці» й «іноземні громадяни» застосовувалися як рівнозначні. Якщо термін чинності документа, який підтверджував іноземне громадянство особи, спливав, і в іноземця не було можливості його пролонгувати, він визнавався на території свого перебування «особою без громадянства» [4, с. 32].

2. Юридично закріплені права та свободи іноземних громадян

У СРСР формально діяв принцип, що іноземці користуються тими самими правами та свободами, і мають ті самі обов'язки, що й радянські громадяни, якщо інше не впливало з чинного законодавства. З огляду на це положення, іноземці наділялися доволі широким колом соціально-економічних та особистих прав і свобод, а також певними політичними правами й свободами. Положення Закону 1981 р. не поширювалися на привілеї та імунітети глав і співробітників дипломатичних і консульських установ [6, с. 31]. Здійснення прав і свобод, що надавалися в СРСР іноземцям, вважалось невіддільним від виконання ними обов'язків, установлених законодавством. Іноземні громадяни та особи без громадянства зобов'язувалися поважати та додержуватися Конституції і законів країни [4, с. 19].

Правове становище іноземців у СРСР ґрунтувалося на таких принципах: 1) іноземні громадяни могли претендувати на такі самі права і свободи та несли такі ж зобов'язання, що й громадяни Радянського Союзу. Наприклад, згідно із ст. 35 Конституції УРСР 1978 р., іноземним громадянам і особам без громадянства гарантувалися передбачені законом права

і свободи, в тому числі й право на звернення до суду та інших державних органів для захисту належних їм особистих, майнових, сімейних та інших прав [8]; 2) іноземці трактувалися рівними перед законом незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови тощо; 3) допускалися певні спеціальні обмеження стосовно громадян тих держав, стосовно яких існували застереження; 4) користування іноземними громадянами в СРСР правами і свободами не мало завдавати шкоди «інтересам радянського суспільства». Від іноземців вимагалось з повагою ставитися до «правил соціалістичного співжиття і звичаїв радянського народу» [6, с. 23–24].

Частина Закону 1981 р., яка окреслювала головні права, свободи й обов'язки іноземних громадян у СРСР, розпочиналася із статті про трудову діяльність. Такий підхід був цілком закономірним, оскільки радянська концепція прав людини віддавала перевагу соціально-економічним правам, трактуючи політичні права похідними від соціально-економічних. Тож Закон наділяв іноземних громадян, котрі постійно проживали на території СРСР, правом працювати в умовах і підприємствах у порядку, встановленому для громадян Радянського Союзу. Втім існували обмеження на призначення іноземців на керівні посади (ст. 7). Іноземці, котрі перебували на території СРСР тимчасово, теж мали право займатися трудовою діяльністю, але «якщо це сумісно з метою їх перебування» в країні. Іноземні громадяни могли вступати в професійні спілки й інші об'єднання, існування яких не суперечило радянському законодавству [6, с. 27].

Іноземці, які постійно проживали в Радянському Союзі, могли користуватися на загальних підставах і нарівні з громадянами СРСР правом на відпочинок, охорону здоров'я, житло. Втім, рівень забезпечення цими правами був низький і для радянських громадян, і для іноземців, крім того, ситуація у 1980-х роках тільки погіршилася [9, р. 73]. Водночас радянська сторона наголошувала на тому, що в разі потреби іноземному громадянину в СРСР надавали безкоштовну допомогу, тоді як за таку допомогу в країнах Заходу доводилося чимало платити [10, с. 214].

Радянське законодавство наділяло іноземних громадян певними майновими й особистими немайновими правами. Іноземці володіли правом розпоряджатися майном, зокрема успадковувати й заповідати його. Що цікаво, іноземці могли бути власниками в СРСР житлового будинку та іншого майна; бути автором наукового винаходу, літературного чи мис-

тецького твору, раціоналізаторської пропозиції тощо (ст. 12) [6, с. 26]. Та оскільки земля, підприємства, банки тощо перебували у державній власності, то вони апіорі не могли бути предметом приватної власності чи об'єктом купівлі-продажу [10, с. 220].

До найважливіших прав іноземців у сфері культурного життя належать право на освіту, а також право на користування досягненнями культури, свобода наукової, технічної та художньої творчості. Правом на навчання в СРСР іноземні громадяни володіли незалежно від раси, національності, статі чи соціального статусу [4, с. 113]. Потрібно зазначити, що у Радянському Союзі навчалось чимало студентів із т.зв. «братніх країн» – країн соцтабору, які могли отримувати вищу освіту нарівні з громадянами СРСР (окремі напрями, зокрема медицина, були популярними для багатьох вихідців із «дружніх» африканських та азійських країн). Отже, це право й справді здебільшого реалізовувалося на практиці. Закономірно, що іноземці могли користуватися досягненнями культури в країні свого перебування і ця складова перепліталася з розвитком туристичної сфери. Щоправда, перелік пам'яток культури, які рекомендувалося відвідати й оглянути іноземним громадянам, визначався з позицій правлячого режиму. Спеціальні установи ухвалювали перелік пам'яток, які варто, а які не варто переглядати іноземцям [11].

Коло політичних прав, свобод і обов'язків іноземців, на відміну від каталогу соціально-економічних і культурних, було значно вужчим, аніж у радянських громадян, оскільки володіння такими правами та виконання таких обов'язків пов'язувалося із суверенітетом СРСР. Наприклад, іноземцям гарантувалася свобода совісті, але заборонялося «сіяти ворожнечу і ненависть» через поширення своїх релігійних вірувань [6, с. 27]. Зрозуміло, що пропаганда фактично заборонених у СРСР церков і релігійних деномінацій завершувалася депортацією іноземних громадян. Прикордонники не допускали провезення на територію Радянського Союзу літератури і предметів релігійних обрядів навіть для власного користування. Формально іноземці, які постійно проживали або тимчасово перебували в СРСР, могли користуватися свободою слова і друку, свободою зібрань, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, однак на практиці реалізувати це було дуже складно.

З-поміж прав, які не завжди реалізовувалися, можна виокремити право на вільне пересування територією СРСР і вибору місця проживання. Водночас допуск на власну територію вважався суверенним правом, а не обов'язком

держави [10, с. 215]. Закон 1981 р. апелював до «порядку, встановленого законодавством» і обумовлював обмеження, якщо йшлося про дотримання державної безпеки, охорони суспільного порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і законних інтересів громадян СРСР (ст. 19). Засобами контролю над іноземцями можна вважати централізоване поселення в обмежене коло готелів і недопуск на так звані режимні території. Під визначення останніх підпадало ледь не чверть міст і сіл Радянського Союзу. Для іноземців були закритими міста, в яких розташовувалися військові об'єкти. Втім на заборону впливали й політико-ідеологічні чинники. До режимних територій, зокрема, належала більша частина Західної України – частково через прикордонний характер, а частково через політичну «неблагонадійність» її мешканців [12, с. 35]. Водночас, прагнучи не допускати закордонних гостей на банально занедбані території, радянська влада оголошувала їх також «режимними». Отримання дозволу на відвідання певного населеного пункту вирішувалося у вищих ешелонах влади і значною мірою залежало від політичних поглядів іноземців, їхніх родинних зв'язків [12]. У 1980-х роках радянські громадяни вважали туриста ознакою добра, носієм ліпшого життя, тому їхнє перебування на територіях «не готових» до прийняття іноземних туристів явно не віталось (навіть, попри те, що кількість туристичних об'єктів у СРСР для іноземців у добу пізнього соціалізму зростає) [13, р. 307].

За іноземцями закріплювалося доволі широке коло особистих прав і свобод, таких як недоторканність особи і житла; право на охорону особистого життя, таємницю листування, телефонних розмов. Однак саме ці права і порушувалися: листи підлягали перлюстрації, а стаціонарні телефони прослуховувалися. В контексті реалізації особистих прав іноземці могли укладати та розривати шлюби з громадянами СРСР й іншими особами відповідно до радянського законодавства (ст. 17). Цікаво, що КДБ СРСР фіксував навіть окремі спроби укладати фіктивні шлюби між іноземцями і радянськими громадянами з метою полегшення виїзду останніх за кордон на постійне місце проживання [14, с. 17]. Іноземні громадяни мали право звертатися до суду та інших державних органів для захисту своїх особистих, майнових, сімейних та інших прав; у судах вони користувалися процесуальними правами нарівні з громадянами СРСР [6, с. 28].

Згідно із ст. 22 Закону 1981 р., на іноземних громадян не поширювалося право обирати і бути обраними в Ради народних депутатів та інші виборні державні органи, а також брати

участь у всенародних голосуваннях. Подібно законодавство визначало і причетність іноземних громадян до військової служби: іноземці вважалися не військовозобов'язаними і не підлягали призову до Збройних Сил СРСР (ст. 23) [6, с. 28]. Характерно, що в цьому плані радянська сторона апелювала до цілком протилежного досвіду США, де з 1951 р. існувало правило, за яким іноземці, які постійно проживали на території США, підлягали призову на військову службу [10, с. 219].

3. В'їзд, транзитний проїзд, виїзд та видворення іноземних громадян з території СРСР

Особливо регулювався в'їзд іноземців на територію СРСР і виїзд із країни, чому присвячувалася третя частина Закону 1981 р. Як і в більшості країн, панувала дозвільна система в'їзду [7, с. 126]. Іноземці могли в'їхати на територію СРСР по діючих закордонних паспортах чи інших документах за дозволом, виданим компетентним органом [15, с. 421]. У в'їзді на територію СРСР, згідно із ст. 24 Закону 1981 р., могли відмовити: 1) в інтересах забезпечення державної безпеки чи охорони державного порядку; 2) якщо це було необхідно для захисту прав інтересів громадян СРСР чи інших осіб; 3) якщо під час попереднього перебування у СРСР були встановлені факти порушення законодавства про правове становище іноземців у СРСР, митного, валютного чи іншого радянського законодавства; 4) якщо під час клопотання про дозвіл на в'їзд іноземець повідомив неправдиву інформацію чи не надав усіх необхідних документів; 5) на основі інших підстав, установлених законодавством [6, с. 28].

Виїзд іноземних громадян із СРСР також відбувався на основі діючих закордонних паспортів. Утім законодавство забороняло виїзд громадянами за таких обставин: 1) якщо існували підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності – до завершення розгляду справи; 2) якщо він був засуджений за скоєння злочину – до відбуття покарання чи звільнення від покарання; 3) якщо його виїзд суперечив інтересам забезпечення державної безпеки – до припинення дії обставин, які перешкождали виїзду. Одразу зазначимо, що іноземці, котрі вчинили на території СРСР адміністративні або інші правопорушення, підлягали відповідальності на загальних підставах; 4) якщо існували інші, встановлені законодавством підстави, що перешкождали виїзду [6, с. 29]. Наприклад, виїзд іноземного громадянина з СРСР міг бути відкладений до виконання ним майнових зобов'язань, з якими пов'язувалися суттєві інтереси громадян СРСР

та інших громадян, державних, кооперативних чи інших суспільних організацій.

За порушення іноземними громадянами правил перебування на території Радянського Союзу, тобто проживання без відповідних документів, недотримання встановленого порядку реєстрації чи прописки або пересування і вибору місця проживання, до них могли бути застосовані адміністративні покарання – попередження або штраф у розмірі до 50 крб. (стягненнями займалися органи внутрішніх справ). Злісне порушення іноземцями правил перебування в СРСР тягло кримінальну відповідальність, почасти регульовану спеціальними рекомендаціями ООН від 1978 р. [16, с. 100–101]. Окрім того, іноземцю могли зменшити час перебування на території СРСР – насамперед тоді, коли зникли підстави для його подальшого перебування. Рішення про зменшення терміну перебування ухвалювали органи внутрішніх справ [6, с. 61–62].

Ст. 26 Закону 1981 р. передбачала також право транзитного проїзду (в'їзду і виїзду) іноземних громадян через територію Радянського Союзу. Такі громадяни зобов'язувалися слідувати визначеним маршрутом і не відхилятися від нього. Вони володіли правом зупинятися на території СРСР за наявності дозволу, виданого компетентними органами. За порушення правил транзитного перебування на території СРСР іноземного громадянина могли оштрафувати або видворити за межі держави [6, с. 30]. Положення Закону 1981 р. розвинули і конкретизували Закон «Про державний кордон СРСР», ст. 9 якого визначала порядок перетину державного кордону і його контроль, а також постанова Ради Міністрів СРСР «Про затвердження Правил перебування іноземних громадян в СРСР і Правил транзитного проїзду іноземних громадян через територію СРСР» 1984 р. [2, с. 12].

Питання видворення іноземних громадян із території СРСР, відповідно до Закону 1981 р., регламентувала ст. 31, згідно з якою, підставами видворення зазначалися ситуації, коли: 1) дії іноземця суперечили інтересам дотримання державної безпеки чи охорони суспільного порядку; 2) це було потрібно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян СРСР; 3) він грубо порушив законодавство про правове становище іноземних громадян у СРСР, митне або валютне законодавство (наприклад, вдався до обміну валюти у спекулянтів) [17, с. 32]. Рішення про видворення ухвалювалося радянськими компетентними органами зазвичай у взаємодії органів внутрішніх справ із Комітетом державної безпеки [15, с. 415]. Іноземець зобов'язувався

покинути СРСР у термін, указаний у рішенні. Ті, хто ухилявся від виконання рішення про видворення, підлягали затриманню із санкції прокурора і підлягали видворенню у примусовому порядку [6, с. 30]. Як своєрідне доповнення до Закону 1981 р., Президія Верховної Ради СРСР того ж року видала «Постанову про кримінальну відповідальність іноземних громадян за злісне порушення правил перебування в СРСР та транзитного проїзду через територію країни» [2, с. 13].

Висновки

Правове становище іноземних громадян на території СРСР трактувалося як сукупність їхніх прав і обов'язків. Попри свою недоскона-

лість, значення ухвалення Закону 1981 р. полягало в тому, що він був першим нормативним актом, який регламентував комплекс питань правового становища іноземців у СРСР. Він спирався не тільки на принципи Конституції СРСР, а й на правила, що формувалися на практиці й заповнювали прогалини законодавства. Закон формально враховував також положення міжнародних договорів СРСР і виходив із принципів національного режиму, рівності перед законом, спеціальних обмежень. І хоч законодавство про правове становище іноземних громадян у СРСР наділяло іноземців широким колом прав, на практиці їхня реалізація була не повною. Власне цей аспект є перспективним напрямом майбутніх досліджень.

Список використаних джерел

1. Васильченко О. Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства при забезпеченні принципу рівності прав і свобод в Україні. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 23–28.
2. Радченко О. «Интурист» в Украине 1960–1980 годов: между красной пропагандой и твердой валютой : монография. Черкассы : Издательство Ю. А. Чабаненко, 2013. 203 с.
3. Бай Н. Развитие законодательства об иностранцах в советский период. URL: <http://49e.ru/ru/2013/5/9>
4. Лазарев Л., Марышева Н., Пантелеева И. Иностранцы граждане: правовое положение. М. : Русское право, 1992. 320 с.
5. Assipova Z., Minnaert L. Tourists of the world, unite! The interpretation and facilitation of tourism towards the end of the Soviet Union (1962–1990). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. 2014. Vol. 6. No 3. Pp. 215–230.
6. Предупреждение правонарушений в отношении иностранных граждан. Сборник документов и материалов. Сост. И. Н. Ивашкин, В. Г. Шелестюк. К. : РИО МВД УССР, 1985. 128 с.
7. Международное право : учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. М. : Международные отношения, 1999. 624 с.
8. Конституція 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>
9. Kozovoi A. The way to a man's heart: how the Soviet travel agency 'Sputnik' struggled to feed Western tourists. *Journal of Tourism History*. 2014. Vol. 6. No 1. Pp. 57–73.
10. Микульшин А. О принципах международно-правового регулирования положения иностранцев. *Труды высшей школы КГБ (Секретно)*. 1976. Вып. 10. С. 212–222.
11. Сіромський Р. Під пильним оком КДБ: іноземні туристи у Львові в 1960–1970-х роках. URL: <http://uamoderna.com/md/siromsky-under-kgb-control?fbclid=IwAR3nVhsy5P5PDyhPRZFIHvLGICFLFEMxltIs3l85niYwI1eBB0vMNZpHD5Q>
12. Режимные люди в СССР / ответственные редакторы Т. Кондратьева и А. Соколов. М. : РОССПЭН, 2009. 367 с.
13. Pattle Sh. Forging the Golden Ring: Tourist Development and Heritage Preservation in the Late Soviet Union. *The Slavonic and East European Review*. 2018. Vol. 96. No. 2. Pp. 283–309.
14. Брязгалов Ю., Стегний В. Разоблачаем ухищрения спецслужб ФРГ на канале иностранного туризма. *Сборник статей об агентурно-оперативной и следственной работе КГБ СССР*. 1985. № 105. С. 15–18.
15. Административная деятельность органов внутренних дел / под. ред. Л. Попова. М. : МВШМ, 1983. 545 с.
16. Международные соглашения и рекомендации Организации Объединённых Наций в области защиты прав человека и борьбе с преступностью. Сб. межд. документов. Вып. 1. Отв. ред. В. П. Игнатов, В. К. Суворов. М. : МВД СССР, 1989. 172 с.
17. Корнюшин В., Никитин Л. Контрабандисты привлечены к ответу. *Сборник статей об агентурно-оперативной и следственной работе КГБ СССР*. 1985. № 105. С. 32–36.

References

1. Vasylychenko, O. (2014). Osoblyvosti pravovoho statusu inozemtsiv ta osib bez hromadianstva pry zabezpechenni prynstypu rivnosti prav i svobod v Ukraini [Features of the legal status of foreigners and

- stateless persons while ensuring the principle of equality of rights and freedoms in Ukraine]. *Yevropeiski perspektivy (European perspectives)*, 10, 23–28 [in Ukr.].
2. Radchenko, O. (2013). “Inturist” v Ukraine 1960–1980 godov: mezhdru krasnoi propagandoy i tverdoy valiutoy [Intourist in Ukraine 1960–1980: between extreme propaganda and hard currency]. Cherkassy: Izdatelstvo Yu. A. Chabanenko [in Russ.].
 3. Bai, N. (2013). Razvitiye zakonodatelstva ob inostrantsakh v sovetskiy period [Development of legislation on foreigners during the Soviet period]. Retrieved from <http://49e.ru/ru/2013/5/9> [in Russ.].
 4. Lazarev, L., Marysheva, N., & Panteleeva, Y. (1992). Inostrannye grazhdane: pravovoe polozhenie [Foreign citizens: legal status]. Moskva: Russkoe pravo [in Russ.].
 5. Assipova, Z., & Minnaert, L. (2014). Tourists of the world, unite! The interpretation and facilitation of tourism towards the end of the Soviet Union (1962–1990). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 6 (3), 215–230.
 6. Ivashkiv, Y., & Shelestiuk, V. (Comp.). (1985). Preduprezhdeniye pravonarusheniy v otnoshenii inostrannykh grazhdan. Sbornik dokumentov i materialov [Prevention of offenses against foreign citizens. Collection of documents and materials]. K. : RIO MVD USSR [in Russ.].
 7. Kolosov, Yu., & Kuznetsov, V. (Ed.) (1999). Mezhdunarodnoye pravo [International law]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russ.].
 8. Konstytutsiya Ukrainiskoi RSR 1978 r. [Constitution of the Ukrainian SSR 1978]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> [in Ukr.].
 9. Kozovoi, A. (2014). The way to a man’s heart: how the Soviet travel agency “Sputnik” struggled to feed Western tourists. *Journal of Tourism History*, 6 (1), 57–73.
 10. Mykulshyn, A. (1976). O printsipakh mezhdunarodno-pravovogo regulirovaniya polozheniya inostrantsev [On the principles of international legal regulation of the situation of foreigners]. *Trudy vysshei shkoly KGB (Sekretno) (Works of the higher school of the KGB (Secret))*, 10, 212–222 [in Russ.].
 11. Siromskiy, R. (2019). Pid pylnym okom KDB: inozemni turysty u Lvovi v 1960–1970-kh rokakh [Under the watchful eye of the KGB: foreign tourists in Lviv in the 1960s and 1970 s]. Retrieved from <http://uamoderna.com/md/siromsky-under-kgb-control?fbclid=IwAR3nVhsy5P5PDyhPRZFIHvLGICFLFEMxltIs3l85niYwI1eBB0vMNZpHD5Q> [in Ukr.].
 12. Kondratieva, T., & Sokolov, A. (Ed.). (2009). Rezhymnye ludi v SSSR [Regime people in the USSR]. Moskva: ROSSPEN [in Russ.].
 13. Pattle, Sh. (2018). Forging the Golden Ring: Tourist Development and Heritage Preservation in the Late Soviet Union. *The Slavonic and East European Review*, 96 (2), 283–309.
 14. Briazgalov Yu., & Stegnyy, V. (1985). Razoblachaem ukhyschreniya spetssluzhb FRG na kanale inostrannogo turizma [Expose the tricks of the special services of the Federal Republic of Germany on the channel of foreign tourism]. *Sbornik statei ob agenturno-operativnoi i sledstvennoi rabote KGB SSSR (A collection of articles on the intelligence-operational and investigative work of the KGB of the USSR)*, 105, 15–18 [in Russ.].
 15. Popov, L. (Ed.). (1983). Administrativnaia deiatelnost organov vnutrennikh del [Administrative activities of the internal affairs bodies]. Moskva: MVShM [in Russ.].
 16. Ignatov, V., & Suvorov, V. (Ed.). (1989). Mezhdunarodnye soglasheniya i rekomendatsii Organizatsii Objedinennykh Natsiy v oblasti zashchity prav cheloveka i borbe s prestupnostiu. Sbornik mezhdunarodnykh dokumentov [International agreements and recommendations of the United Nations in the field of human rights protection and the fight against crime. Collection of international documents]. Moskva: MVD SSSR [in Russ.].
 17. Korniusyn, V., & Nikitin, L. (1985). Kontrabandisty privlecheny k otvetu [Smugglers have been brought to justice]. *Sbornik statei ob agenturno-operativnoi i sledstvennoi rabote KGB SSSR (A collection of articles on the intelligence-operational and investigative work of the KGB of the USSR)*, 105, 32–36 [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 11.10.2020
прийнята до друку 30.11.2020
The article: is received 11.10.2020
is accepted 30.11.2020*

Розділ 2

Проблеми правоохоронної
діяльності: українські реалії
та закордонний досвід

Chapter 2

Problems of law enforcement
activity: Ukrainian reality
and foreign experience

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K41; K42

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

**ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЗАКОННОСТІ ДЖЕРЕЛА
ТА СПОСОБУ ОТРИМАННЯ ДОКАЗУ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ВІДНОСНО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ, ДОДАНИХ (НАДАНИХ) ОСОБОЮ
ДО ЗАЯВИ (ПОВІДОМЛЕННЯ) ПРО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Анотація. Зроблено спробу дати відповіді на запитання щодо того, чи, з огляду на процесуальні права потерпілого і заявника, є різниця у часових проміжках стосовно правомірності надання ними речей чи/та документів до своєї заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення? Також проаналізовано підходи до оцінки законності джерела та способу отримання доказу з урахуванням вимог законодавства щодо початку досудового розслідування відносно речей і документів.

Наведено позицію колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду з означених питань і власні роздуми.

Ключові поняття: докази, джерела доказів, допустимість доказів, способи отримання доказів, заявник, потерпілий, початок досудового розслідування, речі, документи, внесення відомостей у ЄРДР.

Basysta Iryna,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of
the Criminal Procedure,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

**APPROACHES TO ASSESSING LEGITIMACY OF THE SOURCE
AND METHOD OF OBTAINING EVIDENCE IN COMPLIANCE
WITH THE REQUIREMENTS OF THE LEGISLATION IN ACCORDANCE
WITH THE BEGINNING OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION
REGARDING THE ITEMS AND DOCUMENTS, ATTACHED (PROVIDED)
BY A PERSON TO THE STATEMENT (NOTIFICATION)
ON COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE**

Abstract. The following article attempts to answer the question of whether, in view of the procedural rights of a victim and a claimant, there is a difference in time line between the legality of their attachment of items and/or documents to the statement (notification) on a criminal offense. Approaches to assessing the legitimacy of the source and method of obtaining evidence in compliance with the requirements of the legislation in accordance with the beginning of the pre-trial investigation regarding the items and documents are also analyzed in the article, since the judicial practice differs in this area.

In particular, in investigative and judicial practice there are many cases when a person (official) attaches the items or documents to the statement (notification) in order to substantiate the presence of signs of a criminal offense and to argue such an appeal, while addressing a statement (notification) on a criminal offense to the investigator, prosecutor, other official authorized to accept and register statements and notifications of a criminal offense. However, the judicial practice on the application of the provisions of Articles 84, 86, 214, 237 of the CPC of Ukraine in their relationship differs in terms of assessing the admissibility of evidence - the legitimacy of the source and method of obtaining evidence, in compliance with the requirements of the legislation regarding the items and documents, attached (provided) by a person to the statement (notification) on committing a criminal offense.

According to the results of the abovementioned scientific and practical searches, the following can be stated:

– the victim may exercise his right to produce evidence to confirm his statement from the moment of entering the relevant information into the Unified Register of Pre-trial Investigations, while the applicant has the right to produce his items and documents to the statement for confirmation both before entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations, and during the pre-trial investigation stage;

– the powers of the investigator, prosecutor including, among others, the conduct of an inspection in accordance with Article 237 of the CPC of Ukraine, the documents and/or items attached to the statement (notification) after entering the relevant information about the criminal offense in the Unified Register of Pre-trial Investigations;

– the protocol drawn up by the investigator during the examination of items and/or documents must meet the requirements of Part 3 of Article 104 of the CPC of Ukraine. The protocol is also a procedural source of evidence according to the provisions of Part 2 of Article 84, paragraph 3 of Part 2 of Article 99 of the CPC of Ukraine.

Key concepts: evidence, sources of evidence, admissibility of evidence, methods of obtaining evidence, claimant, victim, pre-trial investigation, items, documents, entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-65-72

Вступ

Починаючи розгляд задекларованої проблематики, варто зазначити, що у слідчій і судовій практиці є чимало випадків, коли особа (службова особа), звертаючись із заявою чи повідомленням про вчинення кримінального правопорушення до слідчого, прокурора, іншої службової особи, уповноваженої на прийняття і реєстрацію заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, додає до повідомлення (заяви) предмети чи документи на обґрунтування наявності ознак кримінального правопорушення та вмотивованості такого звернення. Водночас судова практика щодо застосування положень ст.ст. 84, 86, 214, 237 КПК України в їх взаємозв'язку є різною з погляду оцінки допустимості доказу – законності джерела й способу отримання доказу з урахуванням вимог законодавства щодо початку досудового розслідування відносно речей і документів, доданих (наданих) особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення. Зважаючи на ці реалії, у квітні 2020 р. судді Касаційного кримінального суду зверталися з означених питань до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді [1]. Моє бачення як члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді свого часу отримало висвітлення у науковому висновку від 27 квітня

2020 р. [2], а на шпальтах цієї публікації спробую поєднати його із наявною судовою практикою (рішення у справі № 640/19897/16-к, провадження № 51-6241км19).

За результатами вказаних науково-практичних пошуків мною констатовано наступне:

– скористатися своїм правом подавати докази на підтвердження своєї заяви потерпілий може з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а заявник має право подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи як до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, так і на досудовому розслідуванні;

– до повноважень слідчого, прокурора, зокрема, належить і проведення огляду в порядку ст. 237 КПК України, доданих до заяви (повідомлення) документів чи/та речей після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– протокол, який слідчий складає у процесі огляду речей чи/та документів, повинен відповідати вимогам ч. 3 ст. 104 КПК України та є процесуальним джерелом доказів згідно із положеннями ч. 2 ст. 84, п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України.

Отож спробую у цій статті запропонувати свої міркування та узагальнення, які дозволили мені сформулювати вищенаведені висновки.

Водночас хід думок варто поділити на чотири блоки, які логічно пов'язані між собою.

І. Чи вправі слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, відмовити у прийнятті додатків до заяви (повідомлення) у вигляді документів чи речей?

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 56 КПК України, одним із прав потерпілого під час досудового розслідування є подання доказів на підтвердження своєї заяви [3]. Тут варто підкреслити, що, згідно з означеними законодавчими положеннями, таке право має *учасник кримінального провадження* – потерпілий та у нього це право виникає *на стадії досудового розслідування*.

Із проведеного мною аналізу чч. 1–3 ст. 55 КПК України очевидно, що на загальних підставах права й обов'язки в потерпілого можуть виникати і виникають ще до початку досудового розслідування, до внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань. Своєю чергою, право подавати докази в потерпілого виникає не з моменту подання заяви про вчинення стосовно цієї особи кримінального правопорушення, а лише на стадії досудового розслідування.

Нині досудове розслідування є першою стадією кримінального провадження, попри те, що наявні заклики науковців повернутися до реалій КПК 1960 р. або ж виокремити хоча б таку стадію першою, як перевірка приводів і підстав для прийняття процесуального рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Є і такі дослідники, які переконані, що законодавець допустив неточність, формулюючи п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України, закріпивши, що досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, оскільки, згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України, вона розпочинається з моменту отримання слідчим або прокурором інформації про вчинене кримінальне правопорушення [4, с. 103]. Із такою науковою позицією не можу погодитися, адже не лише у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України законодавець передбачив такий момент початку досудового розслідування, а й у ч. 2 ст. 214 КПК України унормовано положення про те, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3]. Мало того, частиною третьою цієї ж статті передбачено, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не

допускається і тягне відповідальність, встановлену законом [3].

Виключення законодавець передбачив у ч. 3 ст. 214 КПК України лише щодо огляду місця події, який у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду, а також щодо кримінальних проступків і ситуацій, коли виявлено ознаки кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України (досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості) [3].

Зважаючи на викладене, вважаю, що, відповідно до вимог чинного КПК України, *скористатися своїм правом* подавати докази на підтвердження своєї заяви потерпілий може з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Інший стан речей із законодавчими положеннями щодо прав заявника. Так, у п. 2 ч. 2 ст. 60 КПК України передбачено, що заявник, зокрема, має право подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи [3]. Законодавець не передбачає жодних часових чи інших уточнень для реалізації цього права заявником.

Одним із завдань кримінального провадження, що передбачені у ст. 2 КПК України, є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а звісно, що до таких учасників кримінального провадження належить і заявник (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Мало того, зміст такої засади кримінального провадження, як законність полягає у тому, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися, зокрема, вимог КПК України (ч. 1 ст. 9 КПК України).

Отже, беручи до уваги наведене, не вважаю, що слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вправі відмовити заявникові у прийнятті додатків до заяви (повідомлення) у вигляді документів чи речей.

Схильна припустити, що такою ж логікою керувалися судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду, приймаючи постанову від 30 квітня 2020 р. у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19), по якій я готувала науковий висновок за відповідним запитом із Верховного Суду, котрий і став основою

для цієї публікації. Колегією суддів констатовано, що законодавчих обмежень щодо кола осіб, які можуть звернутися із заявою, повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, немає. Заявник має подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи і до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і на досудовому розслідуванні [5].

Висновок до першого питання. Відповідно до вимог чинного КПК України, скористатися своїм правом подавати докази на підтвердження своєї заяви потерпілий може з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Своєю чергою, такий учасник кримінального провадження, як заявник, має право подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи і до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і на досудовому розслідуванні, з чим також погодилися і судді Верховного Суду, приймаючи постанову від 30 квітня 2020 р. у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19) [5].

Відповідно, слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, не вправі відмовити заявникові у прийнятті додатків до заяви (повідомлення) у вигляді документів чи речей і до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і на досудовому розслідуванні, а потерпілому – на досудовому розслідуванні.

II. Чи вправі слідчий, прокурор після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення на підставі заяви (повідомлення) з додатками у вигляді документів (речей) до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводити огляд доданих речей чи документів у порядку ст. 237 КПК України?

Ще за умов чинності КПК 1960 р. окремі науковці та практичні працівники цілком підставно обстоювали позицію про необхідність на законодавчому рівні дозволити призначати певні експертизи до порушення кримінальної справи, але вони, на жаль, залишилися не почутими досі. Мало того, із вступом у дію КПК 2012 р. ситуація із призначенням експертиз не лише не поліпшилася, а, вважаю, на законодавчому рівні ускладнилася [6, с. 144–145]. Також були наукові спроби «легалізувати» отримання працівниками правоохоронних органів певних предметів чи документів до порушення кримінальної справи через складання протоколу добровільної видачі, який вельми часто готувався до передачі матеріалів у слідчі підроз-

діли. Після порушення кримінальної справи такі предмети чи документи оглядалися слідчим і долучалися постановою як речові докази до матеріалів кримінальної справи.

Нині, як було підкреслено під час висвітлення попереднього питання, єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка у невідкладних випадках може проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, є огляд місця події. Водночас однією з останніх «шкідливих» новацій є наділення дізнавача повноваженнями проводити вилучення знарядь, засобів учинення кримінального проступку, речей та документів до внесення відомостей до ЄРДР (п. 4 ч. 3 ст. 214 КПК України) [3]. Не деталізуватиму, лише зазначу, що ці «шкідливі» доповнення до ст. 214 КПК України ще більше поглиблюють наявні на цьому початковому етапі розслідування проблеми, які й досі не мають свого логічного вирішення. Але це тема окремої наукової дискусії.

Водночас у слідчій та судовій практиці продовжують траплятися випадки, коли речі чи документи видаються окремими громадянами працівникам поліції (оперативним працівникам та іншим) до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та до проведення огляду місця події. Як результат – докази визнаються такими, що одержані незаконним шляхом, тобто коли їх збирання й закріплення відбулося з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, не уповноваженою на це особою та за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [7]. Погоджуюся, що отримання речових доказів, а також їх огляд (*автор*) до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та подальше проведення експертизи на основі таких доказів тягне визнання недопустимими і доказів, і результатів відповідної експертизи [8]. Слушно вказують дослідники на шпальтах юридичних видань, що неналежне отримання та аналіз доказової бази може призвести до неправильного висновку й обвинувачення або виправдання особи. Отже, правильна оцінка доказової бази має на меті прийняття обґрунтованих і зважених рішень у кримінальному провадженні, що, своєю чергою, обґрунтовано призводить до формування у суспільства віри в правосуддя [9, с. 121].

Інша ж ситуація, коли слідчий, прокурор після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводить огляд доданих до заяви (повідомлення) речей чи/та

документів. Вважаю, що така процесуальна діяльність слідчого, прокурора узгоджується із вимогами ч. 1 ст. 237 КПК України, оскільки у цій частині норми КПК України зазначено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, *речей та документів* [3]. У процесі огляду речей чи/та документів слідчий складає протокол огляду, який повинен відповідати вимогам ч. 3 ст. 104 КПК України [3].

Такий огляд належить до слідчих (розшукових) дій і проводиться за загальними правилами, що визначені ст. 223 КПК України. До слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії (ч. 2 ст. 106 КПК України) [3]. Тобто після робочого етапу огляду на його заключному етапі оглянуті речі чи/та документи повинні бути належно упаковані.

Висновок до другого питання. Вважаю, що слідчий, прокурор мають повноваження після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення, на підставі заяви (повідомлення) з додатками у вигляді документів (речей), до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводити огляд dodаних речей чи документів у порядку ст. 237 КПК України.

Такі мої висновки знайшли своє відлуння у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 квітня 2020 р. у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19), зокрема, що огляд речей чи/та документів, проведений слідчим після внесення інформації в Єдиний реєстр досудових розслідувань, є слідчою (розшуковою) дією, не суперечить вимогам КПК України та спрямований на отримання (збирання) або перевірку доказів [5].

III. Чи узгоджується з вимогами ст.ст. 84, 86, 214 КПК України рішення слідчого з результатами проведеної слідчої (розшукової) дії – огляду речей та документів, наданих особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення – про визнання їх доказами у кримінальному провадженні?

Мною неодноразово підкреслювалося, що порівняно із КПК 1960 р. у чинному КПК України дещо змінено акценти у значимості та співвіднесенні досудових і судових стадій кримінального провадження, а також підходи до тих фактичних даних, які отримуються у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та

обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, і які, відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України, є доказами [10].

Варто підкреслити, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України) [3]. Логічним є судження про те, що якщо огляд речей чи/та документів є слідчою (розшуковою) дією (а він нею є беззаперечно, коли проводиться після внесення інформації в Єдиний реєстр досудових розслідувань), то він спрямований на отримання (збирання) або перевірку доказів.

Свого часу, готуючи науковий висновок за запитом судді Верховного Суду в справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19), мною були сформульовані тези, які й відображено в постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 квітня 2020 р., про те, що протокол, який слідчий складає у процесі огляду речей чи/та документів, повинен відповідати вимогам ч. 3 ст. 104 КПК України та є процесуальним джерелом доказів згідно із положеннями ч. 2 ст. 84, п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України. За умови відповідності вимогам ч. 1 ст. 98 КПК України (матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, зокрема предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності й інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення) речі, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим у рамках слідчої (розшукової) дії – огляду, є речовими доказами і повинні зберігатися за правилами, встановленими КПК України та відповідною Інструкцією. Своєю чергою, документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України [5].

Висновок до третього питання. На мій погляд, з яким погодилися і судді Верховного Суду та який відображений у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 квітня 2020 р., протокол, який слідчий складає у процесі огляду речей чи/та документів, повинен відповідати вимогам ч. 3 ст. 104 КПК України та є процесуальним джерелом доказів згідно із

положеннями ч. 2 ст. 84, п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України. За умови відповідності вимогам ч. 1 ст. 98 КПК України речі, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим в рамках слідчої (розшукової) дії – огляду, є речовими доказами. Своєю чергою, документи, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим у рамках слідчої (розшукової) дії – огляду, є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України [5].

IV. З урахуванням положень ст.ст. 84, 86, 214 та 237 КПК України у їх взаємозв'язку чи можливо оцінювати як допустимі докази протокол огляду речей і документів, проведеного після внесення відповідних відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, та безпосередньо речі й документи, додані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення? Із змісту ч. 1 ст. 84 КПК України випливає, що якщо у кримінальному провадженні наявні фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку і на їх підставі слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, то вони є доказами. У попередньому питанні мною зазначалося, за яких умов є речовими доказами речі та документи, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим у рамках слідчої (розшукової) дії – огляду.

Що ж стосується такої якості, як допустимість при визнанні відомостей доказами, то насамперед вони повинні бути отримані в порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України), а якщо ж збирання й закріплення відомостей відбулося з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, не уповноваженою на це особою та за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами – докази визнаються такими, що одержані незаконним шляхом [7]. Варто підкреслити, що *суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, й такі діяння, як здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов* (п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України). Тобто, якщо доступ до

певного предмета чи/та документа передбачав процедуру звернення до слідчого судді, суду за дозволом і така процесуальна діяльність не була реалізована слідчим, прокурором, то надалі протокол огляду такого предмета та/чи документа, а також інші похідні процесуальні дії та їх результати, навіть якщо вони проведені у точній відповідності до вимог КПК України та належними суб'єктами, повинні бути визнані судом недопустимими доказами.

Висновок до четвертого питання. Можливо оцінювати як допустимі докази протокол огляду речей і документів, проведеного після внесення відповідних відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, та безпосередньо речі й документи, додані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення за умов, якщо їх отримання й подальше закріплення не відбулося з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [7].

Висновки

Готуючи науковий висновок за запитом судді Верховного Суду у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19), мною були сформульовані кінцеві, висновкові тези, які й відображено у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 квітня 2020 р. у вказаному провадженні № 51-6241км19 і які є логічним завершенням до цієї публікації, а саме:

– скористатися своїм правом подавати докази на підтвердження своєї заяви потерпілий може з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а заявник має право подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи і до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і на досудовому розслідуванні. Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, не вправі відмовити заявникові у реалізації ним цього права як до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, так і на досудовому розслідуванні, а потерпілому – на досудовому розслідуванні;

– до повноважень слідчого, прокурора, зокрема, належить і проведення огляду в порядку ст. 237 КПК України доданих до заяви (повідомлення) документів чи/та речей після внесення відповідних відомостей про кримі-

нальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– протокол, який слідчий складає у процесі огляду речей чи/та документів, повинен відповідати вимогам ч. 3 ст. 104 КПК України та є процесуальним джерелом доказів згідно із положеннями ч. 2 ст. 84, п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України. За умови відповідності вимогам ч. 1 ст. 98 КПК України речі, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим у рамках слідчої (розшукової) дії – огляду, є речовими доказами. Своєю чергою, документи, надані особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення та оглянуті слідчим у рамках слідчої (розшуко-

вої) дії – огляду, є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України [5];

– допустимість протоколу огляду речей чи/та документів і безпосередньо речей та документів, доданих особою до заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, є наявною, якщо їх отримання й подальше закріплення не відбулося з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [7].

Список використаних джерел

1. Звернення судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Олександра Петровича Марчука від 03.04.2020 реєстр. 225/0/26-20 до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19).
2. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді професора Ірини Басистої від 27.04.2020 у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. У редакції від 11.09.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (дата звернення: 21.09.2020).
4. Гуртієва Л. М. Система стадій кримінального провадження України. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 99–104.
5. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 квітня 2020 року у справі № 640/19897/16-к (провадження № 51-6241км19). Єдиний державний реєстр судових рішень у формі відкритих даних. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/44/70a1593d725852bd0b46546cefba789b.rtf>
6. Басиста І. В. Проведення експертиз у кримінальних провадженнях: сучасні реалії законодавчого унормування. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб., присвяч. 105-річчю заснування судової експертизи в Україні*. Мінюст України, КНДІСЕ; редкол.: О. Г. Рувін та ін. К. : Ліра, 2018. Вип. 63. Ч. 1. С. 144–153. URL: http://sprav.mediaset.com.ua/content/carousel/2018_1/2018_1.pdf
7. Постанова Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі № 607/14707/17 (провадження № 51-2604 км 19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933>
8. Загородній Є. О. Визнання доказів недопустимими у зв'язку з отриманням доказів до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. *Logos*. 2019. № 3. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.03.07.html>
9. Малярова В. О. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 119–121.
10. Басиста І. В. Чи є твердження учасника слідчої дії, які зроблені під час допиту, надання пояснень, проведення слідчого експерименту, проведення експертизи тощо, показаннями такого учасника слідчої дії у значенні статті 23 Кримінального процесуального кодексу? *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні: матеріали науково-практичного семінару* (м. Львів, 22 травня 2020 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 161–173. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/22_05_2020.pdf

References

1. Zvernennya suddi Kasatsiynoho kryminal'noho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Oleksandra Petrovycha Marchuka vid 03.04.2020 reyeestr. 225/0/26-20 do chleniv Naukovo-konsul'tatyvnoyi rady pry Verkhovnomu Sudi u spravi № 640/19897/16-k (provadzhennya № 51-6241km19) [Appeal of the judge of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court Oleksandr Petrovich Marchuk dated 3.04.2020, register. 225/0 / 26–20 to the members of the Scientific Advisory Board at the Supreme Court in case №640 / 19897/16-k (proceedings № 51-6241km19)] [in Ukr.].

2. Naukovyy vysnovok chlena Naukovo-konsul'tatyvnoyi rady pry Verkhovnomu Sudi profesora Iryny Basystoyi vid 27.04.2020 u spravi № 640/19897/16-k (provadzhennya № 51-6241km19) [Scientific opinion of a member of the Scientific Advisory Board at the Supreme Court, Professor Iryna Basysta, dated April 27, 2020 in case №640 / 19897/16-k (proceedings № 51-6241km19)] [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012. u redaktsiyi vid 11.09.2020 [Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012. in the edition of 11.09.2020]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].
4. Hurtyeva, L. M. (2015). Systema stadiy kryminal'noho provadzhennya Ukrayiny [System of stages of criminal proceedings of Ukraine]. *Mytna sprava*, 5 (101), 2, 99–104 [in Ukr.].
5. Postanova Druhoyi sudovoyi palaty Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho Sudu vid 30 kvitnya 2020 roku u spravi № 640/19897/16-k (provadzhennya № 51-6241km19) [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 30 April 2020 in case №640 / 19897/16-k (proceedings № 51-6241km19)]. Retrieved from <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/44/70a1593d725852bd0b46546cefba789b.rtf> [in Ukr.].
6. Basysta, I. V. (2018). Provedennya ekspertyz u kryminal'nykh provadzhennyakh: suchasni realiyi zakonodavchoho unormuvannya [Conducting examinations in criminal proceedings: modern realities of legislative regulation]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb., prysvyach. 105-richchyu zasnuvannya sudovoyi ekspertyzy v Ukrayini*. Minyust Ukrayiny, KNDISE; redkol.: O. H. Ruvyn ta in. K.: Lira, 63, 1, 144–153. Retrieved from http://sprav.mediaset.com.ua/content/carousel/2018_1/2018_1.pdf [in Ukr.].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 7 serpnia 2019 roku u spravi № 607/14707/17 (provadzhennya № 51-2604 km 19) [Resolution of the Supreme Court of 7 August 2019 in case № 607/14707/17 (proceedings № 51-2604 km 19)]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933> [in Ukr.].
8. Zahorodniy, Ye. O. (2019). Vyznannya dokaziv nedopustymymy u zv'yazku z otrymanniam dokaziv do momentu vnesennya vidomostey pro kryminal'ne pravoporushennya do YERDR [Declaring evidence inadmissible in connection with the receipt of evidence until the entry of information about the criminal offense in the ERDR]. *Logos*, 3. Retrieved from <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.03.07.html> [in Ukr.].
9. Malyarova, V. O. (2016). Nalezhnist' ta dopustymist' dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni (Belonging and admissibility of evidence in criminal proceedings). *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya PRAVO*, 38, 2, 119–121 [in Ukr.].
10. Basysta, I. V. (2020). Chy ye tverdzhennya uchasnyka slidchoyi diyi, yaki зробleni pid chas dopytu, nadannya poyasnen', provedennya slidchoho eksperymentu, provedennya ekspertyzy toshcho pokazannyamy takoho uchasnyka slidchoyi diyi u znachenni statti 23 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu? [Are the allegations of a participant in an investigative action made during interrogation, explanation, conduct of an investigative experiment, examination, etc. indications of such a participant in an investigative action within the meaning of Article 23 of the Criminal Procedure Code?]. *Napryamy reformuvannya kryminal'noyi yustyttsiyi v Ukrayini: materialy naukovo-praktychnoho seminaru* (22 travnya 2020 roku). L'viv: L'vivs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 161–173. Retrieved from http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/22_05_2020.pdf [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 04.10.2020
прийнята до друку 28.11.2020
The article: is received 04.10.2020
is accepted 28.11.2020*

UDC (УДК) 343.01

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ПОЛОЖЕННЯМИ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ОКРЕМІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Доведено хибність твердження про неможливість конкуренції між окремими видами звільнення від кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що під час визначення найбільш «пільгової» норми, на підставі якої допустиме звільнення від кримінальної відповідальності, потрібно зважати на те, чи зберігатиметься можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності у майбутньому; чи є обов'язковим для суду прийняття відповідного рішення; на яке коло кримінальних правопорушень та осіб, котрі їх учинили, розрахована ця норма; які умови для звільнення від кримінальної відповідальності встановлені за інших рівних умов.

Ключові поняття: звільнення від кримінальної відповідальності, конкуренція, пріоритет, покращення становища, інші рівні умови.

Navrotska Vira,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Criminal-Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

COMPETITION OF CRIMINAL LAW PROVISIONS, WHICH FORESEE CERTAIN TYPES OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY

Abstract. Proper delineation of different types of exemption from criminal liability, the solution of competition between the legal norms foreseen such exemption are important in practice. However, law enforcers, within closing criminal proceedings (termination of criminal prosecution) and releasing from criminal liability, do not even think about the existence of such competition and about the need to choose a legal norm that is more advantageous for the accused.

Sometimes the competition of criminal law norms in legal literature is reduced only to the competition of these rules within the qualification of an act prohibited by the Criminal Code of Ukraine. This article is devoted to the analysis of credibility of this statement, possibility of competition within the procedure of releasing from criminal liability, as well as to the mode of action under such competition.

The impossibility of competition between certain types of exemption from criminal responsibility has been criticized.

It is noted that it's impossible to give universal recommendations for determining the most «profitable» norm on the basis of which the exemption from criminal responsibility is permissible. However, the following conditions have to be taken into consideration: 1) whether the possibility of bringing a person to criminal responsibility in the future will remain; 2) whether it is obligatory for the court to make a decision on exemption from criminal responsibility; 3) which offences and persons who committed them the norm is settled for; 4) what (more or less strict) conditions for exemption from criminal responsibility are settled, when other conditions are equal.

It is proved that the differentiation mechanism of types of exemption from criminal responsibility after effective repentance and after reconciliation with the victim should be as follows: if there is a victim (in the procedural sense) the proceedings should not be closed under Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine. There is a special institution - the closure of criminal proceedings after reconciliation of the perpetrator with the victim (Article 46 of the Criminal Code of Ukraine) for exemption from criminal responsibility in such cases. The exemption from criminal responsibility after effective repentance is expedient to apply if the encroachment harms the public interest.

It is substantiated that a special rule, regarding one fixed in Article 45 of the Criminal Code of Ukraine, is foreseen by Part 4 of Article 311 of this Code - because it foresees the conditions of exemption from criminal responsibility of a person who has committed a specific criminal offense.

The unambiguity and categoricalness of the statement, under which in Article 45 of the Criminal Code of Ukraine is not foreseen a general type of exemption from criminal responsibility regarding the special ones foreseen by the Special Part, is criticized; it is proved that at least one such exception exists;

Key concepts: exemption from criminal responsibility, competition of species, priority, improvement of the situation, other equal conditions.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-73-79

Вступ

Правильне розмежування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності, вирішення конкуренції між нормами, що передбачають таке звільнення, є важливими із практичного погляду. Але, на жаль, під час закриття кримінального провадження (припинення кримінального переслідування) із звільненням від кримінальної відповідальності судді іноді навіть не замислюються над наявністю такої конкуренції, необхідністю вибору норми, що є більш вигідною для обвинуваченого, часто керуючись тією із них, яку першою згадали. Про це подекуди не задумуються ні прокурори, котрі звертаються до суду із відповідним клопотанням, ні звільнюваний від кримінальної відповідальності (який, можливо, знаючи, що з-поміж кількох норм є ліпша, більш «пільгова», «зручніша» для його інтересів, наполягав би на застосуванні саме її).

У юридичній літературі питання про конкуренцію між кримінально-правовими нормами переважно досліджується стосовно положень Особливої частини – при кваліфікації злочинів. Окремі автори (зокрема, Л. В. Іногамова-Хегай, В. М. Гарманов, О. О. Дудоров, В. О. Навроцький, А. І. Петрова) останнім часом стали більше уваги приділяти питанням конкуренції між нормами Загальної частини Кримінального кодексу. Однак потреба більш детального аналізу зазначеного питання все одно є, позаяк частина відповідних досліджень була зроблена на підставі аналізу іноземного законодавства (яке не завжди можна зіставити із вітчизняним), окремі твердження із вказаної проблеми є дискусійними, а деякі питання взагалі були залишені поза увагою.

Чимало дослідників конкуренцію між кримінально-правовими нормами чомусь зводять лише до конкуренції між цими нормами під час

кваліфікації діяння, забороненого Кримінальним кодексом. Тому *метою цієї статті* якраз і буде вирішення питання про те, чи відповідає таке твердження дійсності, чи можлива конкуренція між нормами під час прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, а якщо так – то як потрібно діяти за наявності такої конкуренції, які види звільнення від кримінальної відповідальності мають перевагу над іншими та чим зумовлений цей пріоритет.

1. Види конкуренції між кримінально-правовими нормами

Коли в юридичній науці йдеться про конкуренцію між кримінально-правовими нормами, то переважаючим є такий погляд: це нетипова ситуація у правозастосуванні, за якої *при оцінці* одного суспільно небезпечного діяння (тут та далі курсив мій – В. Н.) на застосування претендують дві або й більше кримінально-правові норми. Приміром, хоча виступ П. П. Андрушка на одній із науково-практичних конференцій був присвячений дослідженню поняття конкуренції між кримінально-правовими нормами та її видами (так принаймні звучить назва тез), проте в ході свого дослідження вчений говорить, по суті, про значно вужче поняття – конкуренцію між кримінально-правовими нормами при кваліфікації злочинів і вживає відповідний термін у тексті [1, с. 13].

Мені ж видається, що зводити конкуренцію між кримінально-правовими нормами лише до конкуренції цих норм під час кваліфікації діяння не варто, адже вона полягає не лише у цьому. Зокрема, деякі науковці виокремлюють конкуренцію між кримінально-правовими нормами при: кваліфікації злочинів, призначенні покарання та звільненні від нього, звільненні від кримінальної відповідальності, погашенні чи знятті судимості [2, с. 22; 3, с. 26; 4, с. 90].

Те, що «конкуренція між кримінально-правовими нормами» є ширшим поняттям, переконана, розуміють і вищезазначені науковці принаймні деякі з них побіжно про це згадують. Наприклад, О. К. Марін зазначає, що «проблема конкуренції між кримінально-правовими нормами *традиційно* розглядається при висвітленні питань кримінально-правової кваліфікації» [5, с. 22]. Вочевидь, учений допускає і «нетрадиційний» підхід. «Вузьке» бачення вищезазначених науковців цього питання я можу пояснити хіба тим, що визначення поняття «конкуренція» дається ними у контексті власних досліджень, присвячених висвітленню проблем кримінально-правової кваліфікації.

Отже, питання, які стосуються конкуренції між кримінально-правовими нормами, не обмежується тими, що вирішуються в ході кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Конкурувати можуть також статті, які передбачають інші положення, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності.

2. Конкуренція між нормами, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям (ст. 45 КК України) та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України)

Що стосується конкуренції між різними видами звільнення від кримінальної відповідальності, то окремі дослідники хоча непрямо, проте заперечують таку можливість. Наприклад, Ю. В. Баулін указує, що кожному виду звільнення від кримінальної відповідальності характерна притаманна цьому виду передумова й підстава. А тому, як стверджує вчений, кожний із видів такого звільнення повинен бути застосований самостійно, не може замінити один одного чи сполучатися з іншим [6, с. 202]. Із наведеним підходом можна погодитися лише частково: кілька видів звільнення від кримінальної відповідальності дійсно поєднувати між собою не можна. Водночас видаються надто категоричними міркування шановного дослідника про неможливість заміни одного із таких видів іншим (і, відповідно, про неможливість конкуренції між ними – *В. Н.*).

Припустімо таку ситуацію:

1) особою було вперше вчинено кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин (окрім корупційних кримінальних правопорушень) – ця передумова звільнення передбачена і у ст. 45, і у ст. 46 КК України;

2) згодом вона: а) щиро розкалася, б) активно допомагала працівникам правоохоронних органів у розкритті кримінального правопорушення, в) відшкодувала завдані нею

збитки (або усунула заподіяну шкоду) в повному обсязі та примирилася із потерпілим.

Виконання перших трьох постзлочинних діянь є підставами для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям (ст. 45 КК України), а двох останніх – у зв'язку з примиренням винного із потерпілим (ст. 46 цього ж Кодексу). Причому слід зауважити, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям є повне відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди), а у ст. 46 КК України вимоги про повноту такого відшкодування (усунення) немає.

Отже, у змодельованій ситуації наявні:

1) спільна передумова звільнення від кримінальної відповідальності (і у зв'язку з дієвим каяттям, і у зв'язку з примиренням із потерпілим);

2) а також кілька підстав такого звільнення, що повністю збігаються («накладаються»).

Отже у наведеній ситуації може бути застосоване і звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям (ст. 45 КК України), і звільнення у зв'язку з примиренням із потерпілим (ст. 46 цього ж Кодексу). Тому потрібно дати відповідь на питання: яка ж із зазначених статей КК України повинна мати пріоритет у цьому випадку?

Такий вибір має важливе значення, оскільки у разі прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям можуть бути ущемлені інтереси потерпілого (адже його думка у такому разі не є вирішальною). Справді, у ч. 3 ст. 286 КПК України зазначено, що перед направленням до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, прокурор зобов'язаний ознайомити із ним потерпілого і з'ясувати його позицію стосовно можливості звільнення підозрюваного від такої відповідальності. Схоже положення міститься й у ч. 2 ст. 288 цього ж Кодексу, де йдеться про те, що суд повинен з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення *підозрюваного* обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Однак, поза будь-яким сумнівом, уявлення позиції цього учасника процесу ще не означає обов'язкового її врахування при прийнятті відповідного рішення. Тому, знову ж таки, повертаюся до закономірного запитання: яка ж із зазначених статей КК України повинна бути застосована у цьому випадку, яка із них матиме перевагу?

Правила вирішення конкуренції між цими статтями визначити не легко. Свого часу О. О. Дудоров зазначав, що, вирішуючи питання про застосування ст. 45 або ст. 46

КК України, пріоритет потрібно віддавати нормі, яка передбачає такі умови звільнення від кримінальної відповідальності, що у конкретній ситуації склалися раніше [7, с. 131]. Погоджуючись із наведеним вище твердженням, все-таки доводиться констатувати, що це дещо спрощений підхід до вирішення зазначеної проблеми. Адже все одно не зрозуміло: як же ж діяти тоді, коли відповідні умови закону виконані разом, одночасно? На жаль, шановний учений відповіді на нього у зазначеній публікації так і не дав.

Вважаю, що механізм розмежування видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям та у зв'язку з примиренням із потерпілим повинен бути таким: якщо у провадженні є потерпілий (у процесуальному сенсі – ст. 55 КПК України), це провадження не варто закривати на підставі ст. 45 КК України. Адже для звільнення від кримінальної відповідальності у таких випадках існує спеціальний інститут – закриття кримінальних проваджень у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), де останньому відведена одна із центральних ролей [6, с. 338]. Якщо ж посяганням завдано шкоду виключно публічним інтересам, то більш доцільно застосовувати звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дієвим каяттям. Той факт, що у ст. 45 КК України (на відміну від ст. 46 КК України) не згадано «потерпілого», певно, не випадковий та є додатковим аргументом на користь наведеного мною підходу. Згодом подібне твердження висловлене й О. О. Дудоровим [9, с.143].

Із метою уникнення невинуватих колізій зазначених видів звільнення потрібно у кожному конкретному випадку визначити завданий кримінальним правопорушенням тип шкоди. Звісно, в окремих категоріях кримінальних проваджень не просто використовувати цей критерій. Але все-таки він повинен стати орієнтиром для правозастосовувача.

Водночас на практиці цілком можлива ситуація, коли той, хто вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, виконав фактично всі умови звільнення, передбачені і ст. 45, і ст. 46 КК України. Однак потерпілий, незважаючи на фактичне повне відшкодування шкоди (що повністю підтверджено матеріалами провадження), все-таки висуває явно завищені умови відшкодування шкоди. Виходить, що, незважаючи на щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та, по суті, повне відшкодування збитків (усунення шкоди) у правозастосовувача не буде якихось підстав для заохочення особи у виді припинення кри-

мінального переслідування. Тому я не вважаю за необхідне різко обмежувати сферу застосування ст. 45 КК України тільки кримінальними правопорушеннями, що посягають виключно на публічні інтереси [8, с. 336–339].

3. Співвідношення ст. 45 КК України та положень Особливої частини КК України, що передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені у статтях Особливої частини КК України, які містяться у різних главах Особливої частини. Більшість із них за своєю суттю є однорідними: це спеціальні випадки дієвого каяття, коли особа виконує ті конкретні позитивні постзлочинні дії, про які йдеться у Кримінальному кодексі, з метою звільнення від кримінальної відповідальності. Специфічною ознакою цієї групи заохочувальних норм є те, що вони стосуються того кримінального правопорушення, про яке йдеться у статті, що супроводжується не лише санкцією, а й кримінально-правовим заохоченням, закріпленим у цій же статті.

Водночас слід зауважити, що у низці статей Особливої частини КК України, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, вказані не позитивні постзлочинні дії, які повинен учинити правопорушник, а інші обставини, що визначають специфіку відповідних норм. В основі цієї групи спеціальних випадків звільнення від кримінальної відповідальності є наявність обставин, відмінних від позитивної постзлочинної поведінки, яким є дієве каяття (передбачене ст. 45 КК України), що визначає їх іншу, особливу юридичну природу.

Варто розглянути проблему, пов'язану із співвідношенням ст. 45 КК України й окремих норм, що передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності осіб, котрі вчинили конкретні кримінальні правопорушення (а також на можливості конкуренції між ними). Іноді в юридичній літературі зазначають, що звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу, містить ознаки дієвого каяття, є його різновидом; а відтак, між зазначеними нормами у низці випадків конкуренція все ж таки можлива. Тому спробую з'ясувати, а чи здатна виникати така конкуренція між ст. 45 та відповідними положеннями Особливої частини КК України?

Нагадаю, що передумовою звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України є вчинення вперше кримінального проступку чи необережного нетяж-

кого злочину. Здійснений аналіз засвідчив, що звільнення від кримінальної відповідальності згідно з правилами, передбаченими у відповідних статтях Особливої частини КК України (нині цих статей – 24), поширюються на низку суспільно небезпечних діянь. З-поміж них, звісно ж, є й нетяжкі злочини (діяння, передбачені ч. 1 ст. 110²; ч. 1 ст. 158³; ч. 1 та 3 ст. 160, ч. 1 ст. 212, ч. 2 ст. 263, ч. 1 ст. 265, ч. 1 ст. 289, ч. 1 ст. 321, чч. 1–4 ст. 354 КК України). Однак усі вони можуть бути вчинені лише з умисною формою вини.

Водночас звільнення від кримінальної відповідальності згідно з приписами Особливої частини вітчизняного Кримінального кодексу допускається у разі вчинення кримінальних проступків. Наразі законодавець згадує лише про три із них, а саме про діяння, передбачені ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 311 КК України.

Що стосується проступку, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України («Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»), то з огляду на достатньо специфічні умови звільнення від кримінальної відповідальності у разі його вчинення (ч. 4 ст. 309 цього Кодексу), говорити про конкуренцію ч. 4 ст. 309 КК України із ст. 45 КК України однозначно не доводиться. Адже такі умови звільнення мають абсолютно іншу юридичну природу, ніж у ст. 45 КК України і не мають ніякого стосунку до дієвого каяття.

Стосовно діяння, яке полягає у невиплаті заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ч. 1 ст. 175 КК України), то тут законодавець передбачає (ч. 3 ст. 175 цього ж Кодексу) не зовсім такі ж позитивні постзлочинні дії, що згадані у ст. 45 КК України. А тому про конкуренцію між положеннями ст. 45 і ч. 3 ст. 175 КК України також не йдеться.

Якщо ж ідеться про діяння, передбачене ч. 1 ст. 311 КК України («Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів»), й умови, за наявності яких особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у разі їх учинення (ч. 4 ст. 311 КК України), то у цій ситуації (звичайно ж, якщо такий кримінальний проступок вчинено вперше) цілком можна порушити питання про конкуренцію між різними видами звільнення від кримінальної відповідальності: а) або ж згідно з цією нормою, б) або ж на підставі ст. 45 КК України.

Так, звісно, у цьому випадку закон передбачає специфічні позитивні посткримінальні дії як умови для звільнення особи від кримі-

нальної відповідальності. Але однозначно та безапеляційно стверджувати про те, що зазначена норма не має жодного стосунку до дієвого каяття, мабуть усе ж таки неправильно.

Безсумнівно, вирішуючи розглядувану проблему, слід керуватися колізійно-правовим правилом (принципом), сформульованим ще древніми юристами, що передбачає співвідношення загальної та спеціальної норми: «*lex specialis derogat lex generalis*». Видається, що ст. 45 КК України передбачає загальну норму про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дієвим каяттям осіб, котрі вперше вчинили кримінальні проступки, передбачені ч. 1 ст. 311 КК України. Натомість, положення ч. 4 ст. 311 КК України є спеціальною нормою стосовно передбаченої у ст. 45 КК України, оскільки передбачає умови звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила конкретне кримінальне правопорушення. З огляду на вищенаведені аргументи, дозволю собі не погодитися із однозначністю та категоричністю твердження Ю. В. Бауліна, згідно з яким: «...ст. 45 КК України ... не є загальною до передбачених Особливою частиною спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності» [10, с. 131] – адже такий виняток все-таки існує.

Висновки

Насамкінець хотіла б зазначити, що, на жаль, обсяг статті не дає змоги проаналізувати всі можливі випадки конкуренції між кримінально-правовими положеннями, які передбачають окремі види звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема і конкуренції між нормами КК України під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх). Однак ці питання цілком можуть бути предметом подальших досліджень.

На підставі вищенаведеного можна зробити такі висновки:

1) незважаючи на те, що питання стосовно конкуренції між статтями, в яких передбачено передумови та підстави прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, здебільшого має стосунок до сфери, що врегульована кримінальним законом, проте й процесуальне його значення очевидне. Адже при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження (припинення кримінального переслідування) у зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності суд повинен правильно зазначити, а при конкуренції між декількома нормами – вибрати ту, що є пріоритетною та належно обґрунтувати своє рішення (пославшись водночас на конкретні положення

Кримінального та Кримінального процесуального кодексов);

2) доведено хибність висловленого в юридичній літературі твердження про неможливість конкуренції між окремими видами звільнення від кримінальної відповідальності;

3) зауважимо на складність надання універсальних рекомендації щодо визначення найбільш «вигідної» («пільгової») норми, на підставі якої допустиме звільнення від кримінальної відповідальності;

4) однак водночас, як видається, однозначно потрібно враховувати такі обставини: а) чи зберігатиметься можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності у майбутньому; б) чи є обов'язковим для суду прийняття рішення про звільнення від відповідальності; в) на яке коло кримінальних правопорушень та осіб, котрі їх учинили, розрахована ця норма; г) які (більш чи менш жорсткі) умови для звільнення від кримінальної відповідальності встановлені за інших рівних умов;

5) доведено, що механізм розмежування видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям та у зв'язку з примиренням із потерпілим повинен бути

таким: у випадках, коли у справі є потерпілий (у процесуальному сенсі) провадження не слід закривати на підставі ст. 45 КК України. Для звільнення від кримінальної відповідальності у таких випадках є спеціальний інститут – закриття кримінальних проваджень у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України);

6) водночас наведено аргументи проти різкого обмеження сфери застосування ст. 45 КК України тільки кримінальними порушеннями, що посягають на публічні інтереси;

7) обґрунтовано, що ч. 4 ст. 311 КК України передбачає спеціальну норму стосовно закріпленої у ст. 45 цього ж Кодексу, оскільки передбачає умови звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила конкретне кримінальне правопорушення;

8) піддано критиці однозначність і категоричність твердження, згідно з яким ст. 45 КК України не передбачає загального виду звільнення від кримінальної відповідальності щодо передбачених Особливою частиною спеціальних видів такого звільнення; доведено, що принаймні один такий виняток все-таки існує:

Список використаних джерел

1. Андрушко П. П. Поняття та види конкуренції кримінально-правових норм. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 13–15 квітня 2007 р.): у 2 ч. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. Ч. 1. С. 12–17.
2. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: учеб. пособ. М.: ИНФРА-М, 2002. 169 с.
3. Иногамова-Хегай Л. В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм: монография. М.: Инфра-М, 2015. 288 с.
4. Ус О. Конкуренція кримінально-правових норм під час кваліфікації злочину. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2019. № 1. С. 89–94.
5. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. К.: Атіка, 2003. 224 с.
6. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2009. 1236 с.
8. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
10. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.

References

1. Andrushko, P. P. (2007). Ponyattya ta vydy konkurentsiiy kryminal'no-pravovykh norm [The concept and types of competition of criminal law]. *Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny 2001 r.: problemy zastosuvannya i perspektyvy udoskonalennya (Criminal Code of Ukraine 2001: problems of application and prospects for improvement)*, 1, 12–17 [in Ukr.].
2. Inogamova-Khegay, L. V. (2002). Konkurentsia ugovovno-pravovykh norm pri kvalifikatsii prestupleniy [Competition of criminal law norms in the classification of crimes] [in Russ.].
3. Inogamova-Khegay, L. V. (2015). Kontseptual'nyye osnovy konkurentsii ugovovno-pravovykh norm [Conceptual foundations of the competition of criminal law norms] [in Russ.].

4. Us, O. (2019). Konkurentsia kryminal'no-pravovykh norm pid chas kvalifikatsiyi zlochnu [Competition of criminal law during the qualification of a crime]. *Natsional'nyy yurydycheskyy zhurnal: teoriya y praktyka (National Legal Journal: Theory and Practice)*, 1, 89–94 [in Ukr.].
5. Marin, O. K. (2003). Kvalifikatsiya zlochniv pry konkurentsiyi kryminal'no-pravovykh norm [Qualification of crimes in the competition of criminal law] [in Ukr.].
6. Baulin, Yu. V. (2013). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti Ukrainy [Exemption from criminal liability of Ukraine]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy (Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine)*, 1, 185–207 [in Ukr.].
7. Melnyk, M. I. & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2009). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine (6-th ed., rev.). Kyiv: Legal opinion [in Ukr.].
8. Navrotska, V. V. (2010). Zasada dyspozytyvnosti ta yiyi realizatsiya v kryminal'nomu protsesi [The principle of dispositiveness and its implementation in criminal proceeding] [in Ukr.].
9. Melnyk, M. I. & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2012). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine (9-th ed., rev.). Kyiv: Legal opinion [in Ukr.].
10. Baulin, Yu. V. (2004). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Exemption from criminal liability] [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 25.09.2020

прийнята до друку 12.11.2020

The article: is received 25.09.2020

is accepted 12.11.2020

UDC (УДК) 341.238(478:100:341.4)

Паустовская Наталья Константиновна,
преподаватель кафедры уголовного процесса,
криминалистики и информационной безопасности
Академии «Штефан чел Маре» МВД Республики Молдова
(Кишинэу, Республика Молдова)
e-mail: propusoi-md@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4599-3953

Попушой Дмитрий Петрович,
докторант кафедры уголовного процесса, криминалистики
и информационной безопасности
Академии «Штефан чел Маре» МВД Республики Молдова
(Кишинэу, Республика Молдова)
e-mail: paustovskii92@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3378-2910

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НЕКОТОРЫХ ФОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме современности – формам международного процессуального сотрудничества Республики Молдова.

Отмечено, что законодательство зарубежных стран давно использует самые современные механизмы для оказания взаимной правовой помощи, однако институт совместных розыскных групп является относительно новой формой для уголовно-процессуального законодательства Республики Молдова.

Уделено внимание изменениям в уголовно-процессуальном законодательстве, касающиеся введения института «совместных розыскных групп».

Обосновано, что международное сотрудничество в борьбе с преступностью основано на предоставлении правовой помощи и направлено на расширение числа стран, с которыми такие договорные отношения заключен.

Ключевые понятия: международное сотрудничество; борьба с преступностью; законодательство; международные соглашения.

Paustovskaya Natalia,
Lecturer of the Department of Criminal Procedure,
Forensic and Information Security,
Stefan Cel Mare Academy of the Ministry of Internal Affairs
of Republic of Moldova
(Kishinev, Republic of Moldova)
e-mail: propusoi-md@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4599-3953

Popushoi Dmitrii,
Doctoral Student of the Department of Criminal Procedure,
Forensic and Information Security,
Stefan Cel Mare Academy of the Ministry of Internal Affairs
of Republic of Moldova
(Kishinev, Republic of Moldova)
e-mail: paustovskii92@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3378-2910

LEGAL BASES OF SOME FORMS OF THE INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN THE SPHERE OF CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Abstract. This article concerns on forms of international procedural cooperation of Republic of Moldova as an actual modern problem.

It has been noted that scale of organized crime, terrorism, illegal drug and arms trafficking, illegal migration, human trafficking and other crimes compel different states to unify their efforts in counteracting these cross-border phenomena by creating organizational mechanisms of interaction.

International legal aspects of crime counteraction, in particular the UN Convention against Transnational Organized Crime, the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters and Additional Protocols to it have been studied.

It has been specified that foreign countries legislation uses most advanced mechanisms of mutual legal assistance for a long time, but institute of joint search groups is a relatively new form for criminal procedural legislation of Republic of Moldova.

An attention to amendments to criminal procedural legislation concerning implementation of the institute of joint search groups has been devoted.

It has been acknowledged that according to legislation of Republic of Moldova a request on forming of joint search group could be sent by any engaged state. Such group is to be created in any state where criminal persecution needs to be enforced. There is certain information to be included in such request: law enforcement body which requested, the request's subject and grounds, data on persecuted person and his full name, nationality, address, if necessary – suggestions on group membership.

Signing of the Police Cooperation Convention for Southeast Europe by Moldova facilitated implementation of cross-border surveillance institute which comprises procedural action to be conducted when representatives of one country's law enforcement body are keeping under surveillance during criminal persecution in another country a person, suspected in participation of the crime which envisaged extradition, or a person who is reasonably believed to be helpful in identification or establishing whereabouts of the aforementioned person, and has the right to continue such surveillance in Republic of Moldova according to legal assistance request submitted previously.

It has been substantiated that international cooperation in crime combating is based on legal assistance providing and aimed at expansion of the quantity of countries which are contracting parties of such cooperation agreements.

Key concepts: international cooperation; crime combating; legislation; international agreements.

Паустовська Наталія,

викладач кафедри кримінального процесу, криміналістики
та інформаційної безпеки
Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова
(Кишинів, Республіка Молдова)
e-mail: propusoi-md@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4599-3953

Попушой Дмитро,

докторант кафедри кримінального процесу, криміналістики
та інформаційної безпеки
Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова
(Кишинів, Республіка Молдова)
e-mail: paustovskii92@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3378-2910

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕЯКИХ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі – формам міжнародного процесуального співробітництва Республіки Молдова.

Зазначено, що масштаби організованої злочинності, тероризму, незаконного обороту наркотиків і зброї, нелегальної міграції, торгівлі людьми, інших злочинів спонукають держави до об'єднання зусиль у протистоянні цим транскордонним явищам за допомогою створення організаційних механізмів взаємодії.

Досліджено міжнародно-правові акти стосовно протидії злочинності, зокрема Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Європейську Конвенцію про міжнародну правову допомогу та Додаткові протоколи до неї.

Зауважено, що законодавство зарубіжних країн давно використовує найсучасніші механізми для надання взаємної правової допомоги, проте інститут спільних розшукових груп є порівняно новою формою для кримінального процесуального законодавства Республіки Молдова.

Розглянуто зміни, внесені у кримінальне процесуальне законодавство, що стосуються запровадження інституту «спільних розшукових груп».

Зауважено, що, згідно із законодавством Республіки Молдова, запит про створення спільної розшукової групи може бути поданий будь-якою залученою державою. Група створюється в одній із держав, у якій необхідне здійснення кримінального переслідування. У запиті про створення спільної розшукової групи вказуються орган, який подав запит, предмет і мотив запиту, відомості про переслідувану особу та її національність, прізвище та адреса адресата і за необхідності пропозиції щодо складу групи.

Підписання Республікою Молдова Конвенції про поліцейське співробітництво у Південно-Східній Європі сприяло запровадженню інституту «трансграничного спостереження», що становить собою процесуальну дію, яка проводиться в разі, якщо представники органу кримінального переслідування однієї держави, що здійснюють під час кримінального переслідування спостереження на території іншої держави за особою, щодо якої передбачається, що вона брала участь у вчиненні злочину, що допускає екстрадицію, або за особою, стосовно якої є серйозні підстави вважати, що вона може сприяти ідентифікації або виявленню місця перебування вищевказаної особи, має право продовжувати це спостереження на території Республіки Молдова на підставі поданого раніше запиту про правову допомогу.

Обґрунтовано, що міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю ґрунтується на наданні правової допомоги та спрямоване на розширення кількості держав, із якими такі договірні відносини укладено.

Ключові поняття: міжнародне співробітництво, боротьба зі злочинністю, законодавство, міжнародні угоди.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-80-86

Постановка проблеми

Следует отметить, что Республика Молдова находится на том этапе развития, когда реалии жизни диктуют необходимость реформирования как правовой системы в целом, так и отдельных ее отраслей. В этих условиях пробелы национального законодательства в определенной степени заполняются не только путем создания собственных правовых норм, но и за счет норм международных договоров. Заключая договора о правовой помощи, государство способствует налаживанию и укреплению международных связей и расширяет свою правовую базу.

Масштабы организованной преступности, терроризма, незаконного оборота наркотиков и оружия, нелегальной миграции, торговли людьми, иных преступлений побуждают государство к объединению усилий в противостоянии этим трансграничным явлениям путем создания организационных механизмов взаимодействия.

В то же время, стремительное развитие научно-технического прогресса способствует созданию новых форм преступной деятельности, ранее неизвестных, противодействие которым, сопряжено с особыми трудностями для органов правопорядка.

В этой связи неизбежным является определение и внедрение новых правовых форм международного сотрудничества в целях предупреждения преступности и борьбы с ней, которая с учетом ее распространения имеет международный характер.

Цель статьи – определение форм сотрудничества в международно-правовых актах и законодательстве Республики Молдова, а также путей совершенствования оказания правовой помощи в борьбе с преступностью.

1. Регулирование вопроса о предоставлении правовой помощи государствам в международно-правовых актах

Во всем мире государства могут и должны достигать более тесного сотрудничества в целях предупреждения различных форм организованной преступности и борьбы с ними в соответствии с их национальными законодательствами и механизмами сбора информации. В случаях, когда правонарушения принимают трансграничный характер, государства должны использовать возможность проведения совместных расследований в составе группы из представителей двух или более государств.

Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, принятая резолюцией 55/25 генеральной Ассамблеи от 15.11.2000 года, предусматривает, что если государства-участники рассматривают возможность заключения двусторонних или многосторонних соглашений или договоренностей, в связи с делами, являющимися предметом расследования, уголовного преследования или судебного разбирательства в одном или нескольких государствах, заинтересованные компетентные органы могут создавать органы по проведению совместных расследований. В отсутствие таких

соглашений или договоренностей совместные расследования могут проводиться по соглашению в каждом отдельном случае. Соответствующие Государства-участники обеспечивают полное уважение суверенитета Государства-участника, на территории которого должно быть проведено такое расследование [1].

Статья 19 вышеуказанной Конвенции поощряет, но не требует от государств-участников заключения соглашений или договоренностей по проведению совместных расследований, уголовного преследования или судебных разбирательств более чем в одном государстве в случаях, когда расследуемые преступления попадают под юрисдикцию нескольких государств-участников. Данная статья предусматривает предоставление юридических полномочий по проведению совместных расследований, уголовного преследования и судебных разбирательств в каждом отдельном случае в отсутствие специальных соглашений или договоренностей. Во внутреннем законодательстве большинства государств уже предусмотрена возможность совместной деятельности такого рода, а для тех нескольких государств, законы которых не позволяют осуществлять эту деятельность, данное положение является достаточной правовой основой для достижения договоренностей о сотрудничестве в каждом отдельном случае [2].

Следует отметить, что впервые международно-правовая норма о создании Объединенных следственных бригад была предусмотрена Европейской Конвенцией о международной правовой помощи от 29.05.2000 года. Впоследствии, возможность создания совместных бригад была предоставлена странам-участникам Европейской Конвенции о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 20.04.1959 года, параграфом 7 Второго Дополнительного Протокола, подписанного 08.11.2001 года (Республикой Молдова подписанным в марте 2012 года).

Статья 20 Протокола предусматривает, что по взаимному согласию компетентные органы двух или более Сторон могут организовать группу совместного расследования для определенной цели и на ограниченный период, который может быть расширен по взаимному согласию, для проведения расследования в одном или нескольких государствах-Сторонах, организовавших группу.

Состав группы определяется в соглашении. Группа совместного расследования может, в частности, быть организована, если:

а) расследования уголовных преступлений, проводимые Стороной, требуют сложных и встречных расследований, требующих взаимодействия с другими Сторонами;

б) несколько Сторон проводят расследования уголовных преступлений, в которых

обстоятельства дела неизбежно влекут за собой координированные действия вовлеченных Сторон.

Просьба об организации группы совместного расследования может быть подана любой заинтересованной Стороной. Группа организовывается в одном государстве-Стороне, в котором предполагается проведение расследования. Также, ст. 20 Протокола к Европейской конвенции о взаимной правовой помощи предусматривает возможное присутствие в группах совместного расследования иных участников-представителей, не участвующих в Соглашении или сотрудников международных организаций (Интерпол, Европол) [3].

Представители международных организаций оказывают необходимую помощь при совместных расследованиях, а также содействуют обмену информацией в рамках данного расследования. Европол, Eurojust оказывают практическое содействие и информационную поддержку совместным розыскным группам.

2. Анализ законодательства Республики Молдова об предоставлении правовой помощи

Хотя Европейское законодательство давно использует самые современные механизмы для предоставления взаимной правовой помощи, институт совместных розыскных групп является относительно новой формой для уголовно-процессуального законодательства Республики Молдова. Так, 27 июля 2012 года в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова была введена статья 540.2 «Совместные розыскные группы», а 10 мая 2013 года Закон от 01 декабря 2006 года № 371 «О международной правовой помощи» также был дополнен статьей № 33¹ «Совместные розыскные группы».

Так, согласно законодательству Республики Молдова, запрос о создании совместной розыскной группы может быть подан любым вовлеченным государством. Группа создается в одном из государств, в котором необходимо осуществление уголовного преследования. В запросе о создании совместной розыскной группы указываются орган, подавший запрос, предмет и мотив запроса, сведения о преследуемом лице и его национальность, фамилия и адрес адресата и при необходимости предложения относительно состава группы. В Республике Молдова, Генеральная Прокуратура является правомочным органом передачи и получения запросов о создании совместных розыскных групп.

Процедура, которая предусматривает необходимость создания, координацию деятельности совместных розыскных групп, период, место, состав и полномочия представителей,

условия финансирования и условия совместной деятельности на территории другого государства устанавливаются в двухсторонних соглашениях Стран-участниц. Страна-участница, на чьей территории проводятся оперативно-розыскные мероприятия, берет на себя все организационные вопросы, обеспечивающие нормальную работу совместной группы.

Совместная розыскная группа может быть создана в следующих случаях:

– если в ходе уголовного преследования, осуществляемого в государстве-заявителе, возникает необходимость проведения сложного уголовного преследования, требующего мобилизации значительных ресурсов нескольких государств;

– если несколько государств осуществляют уголовные преследования, при которых необходимы согласованные и координируемые действия со стороны данных государств.

Участники совместной розыскной группы, назначенные органами власти Республики Молдова, считаются ее членами, а участники, назначенные иностранными государствами откомандированными.

Деятельность совместной розыскной группы на территории Республики Молдова осуществляется по следующим правилам:

1) руководителем группы является представитель органа, участвующего в уголовном преследовании, страны-участницы, на территории которой действует группа и он совершает действия в пределах полномочий, предоставленных национальным правом;

2) действия группы осуществляются в соответствии с законодательством Республики Молдова.

Таким образом, откомандированные представители обязуются исполнять свои обязанности под руководством руководителя группы, принимая во внимание условия, установленные органами власти их стран в соглашениях о создании группы.

Кроме того, представители совместной розыскной группы уполномочены присутствовать при проведении любых процессуальных действий, за исключением случаев, когда руководитель группы, исходя из особых мотивов, решает иначе. Откомандированный представитель совместной розыскной группы может в пределах своих полномочий предоставлять группе сведения, которыми располагает откомандировавшее его государство, с целью содействия осуществляемому группой уголовному преследованию.

Сведения и информация, полученные в ходе участия в совместной розыскной группе, могут использоваться для:

– достижения целей, ради которой была создана совместная розыскная группа;

– раскрытия и других преступлений, но с согласия государства, на территории которого были получены сведения;

– предупреждения угрозы общественной безопасности Стороны без ущерба положениям об условии создания совместной розыскной группы;

– иных целей в пределах, установленных положениями Соглашения о создании совместной розыскной группы [4].

При расследовании преступлений, совершенных в отношении откомандированных представителей совместных розыскных групп, действующих на территории Республики Молдова или же в случаях совершения ими преступлений, их права приравниваются к правам представителей от Республики Молдова. Здесь следует отметить, что в настоящее время правоохранительные органы Республики Молдова прилагают все усилия, для внедрению в практическую деятельность (прежде всего создания и участия в Совместных розыскных группах на территории других государств), с которыми в настоящее время заключены двухсторонние соглашения, но и также готово сотрудничать в случае необходимости их деятельности на собственной территории.

Очень важную роль в расширении возможностей в оказании государствами друг другу правовой помощи при расследовании уголовных дел, явилось подписание Республикой Молдова Конвенции о полицейском сотрудничестве в Юго-Восточной Европе.

Конвенция о Полицейском Сотрудничестве в Юго-Восточной Европе была подписана в Вене, 05.05.2006 года, Министрами Внутренних Дел Албании, Боснии и Герцеговины, Македонии, Молдовы, Черногории, Румынии и Сербии. Она вступила в силу 10.10.2007 года. Болгария дополнительно присоединилась к Конвенции 25.09.2008 года.

Данная Конвенция создала законную базу для плотного сотрудничества в полицейской сфере между Сторонами и открыла новые возможности перед правоохранительными органами Республики Молдова исходя из форм сотрудничества. Помимо известных форм сотрудничества: обмен информацией, деятельность офицеров связи, представляются возможным осуществления таких оперативных розыскных мероприятий как трансграничный розыск преступников, совместные приграничные патрульные команды, сотрудничество в Совместных Центрах, контрольная поставка, трансграничные операции под прикрытием, трансграничное наблюдение, и т. д. Таким образом, процессуальное законодатель-

ство Республики Молдова 27.10.2012 года ввело новую форму сотрудничества – **трансграничное наблюдение**.

Это процессуальное действие производится в случае, если представители органа уголовного преследования одного государства, осуществляющие в ходе уголовного преследования наблюдение на территории другого государства за лицом, в отношении которого предполагается, что оно участвовало в совершении преступления, допускающего экстрадицию, или за лицом, в отношении которого существуют серьезные мотивы предполагать, что оно может способствовать идентификации или выявлению места нахождения вышеуказанного лица, вправе продолжать данное наблюдение на территории Республики Молдова на основании представленного ранее запроса о правовой помощи. По запросу наблюдение может осуществляться компетентными органами Республики Молдова [5]. Наблюдение может осуществляться в следующих условиях:

а) представители органа уголовного преследования другого государства, осуществляющие наблюдение, должны соблюдать законодательство Республики Молдова;

б) представители иностранных органов уголовного преследования, осуществляющие наблюдение, должны иметь при себе документ, подтверждающий получение разрешения;

в) представители иностранных органов уголовного преследования, осуществляющие наблюдение, должны предъявлять доказательства своего официального статуса;

г) представители иностранного органа уголовного преследования, осуществляющие наблюдение, могут во время наблюдения носить служебное оружие, использование которого запрещается, за исключением случая необходимой обороны;

д) проникновение в жилище лица, а также в другие места, в которые нет доступа для общественности, запрещается;

е) представители иностранного органа уголовного преследования, осуществляющие наблюдение, не могут задерживать или арестовывать лицо, за которым ведется наблюдение.

Наблюдение может проводиться только в отношении преступлений, считающихся в соответствии с Уголовным кодексом Республики Молдова тяжкими, особо тяжкими и чрезвычайно тяжкими [6]. После получения заявок на проведение указанных выше процессуальных действий, сотрудники Отдела международной правовой помощи и европейской интеграции Генеральной Прокуратуры проверяют соответствие требований представленных документов.

Практическая деятельность показывает, что чаще всего в Генеральную Прокуратуру поступают обращения о создании совместных розыскных групп или других возможных форм сотрудничества при необходимости расследования преступлений связанных с торговлей людьми или организацией незаконной миграции. Хотелось подчеркнуть, что Республика Молдова участвует в совместных упреждающих операциях. Опыт показывает, что именно упреждающие операции могут использоваться правоохрнительными органами в качестве эффективного инструмента против борьбы с торговлей людьми или другими формами организованной трансграничной преступности. Так, например, 18–21 мая 2015 года имело место совместное Заседание представителей стран участниц Конвенции о Полицейском Сотрудничестве в Юго-Восточной Европе, мероприятие, организованное под председательством Венгрии и Секретариата Специальной группы экспертов. В ходе рабочей встречи, Венгрия инициировала проведение упреждающей операции «BLUE AMBER SIROCCO», направленной на противодействие преступной группировки, осуществляющей свою преступную деятельность в государствах Юго-Восточной Европы. Таким образом, 23–24 июня 2015 года, на территории Республики Молдова была успешно проведена упреждающая операция, которая включала в себя и проведение оперативно-розыскных мероприятий в рамках совместных розыскных групп и трансграничного наблюдения [7].

Для примера, в 2016 году правоохрнительные органы Испании; при взаимодействии офицера связи, атташе посольства Испании в Бухаресте, и Центра международного полицейского сотрудничества на месте преступления задержали гражданина Румынии, который перевозил в Испанию человека с целью сексуальной эксплуатации.

В рамках сотрудничества офицер связи – атташе посольства Германии в Бухаресте и Центра международного полицейского сотрудничества Республики Молдова произвели обмен информацией. На основании информации, предоставленной правоохрнительными органами Республики Молдова, власти Германии провели параллельные расследования в отношении выявленного уголовного преступления, связанного с торговлей людьми.

Также, в 2019 году была предоставлена помощь в выявлении подозреваемых лиц, вовлеченных в международное сутенерство и использующих для преступной деятельности абонентов телефонной связи Германии. Была инициирована процедура для создания совместных розыскных групп.

Выводы

В заключение, необходимо отметить, что решающее значение для обеспечения результативности международного сотрудничества в борьбе с преступностью имеет эффективная правовая база в области правовой помощи. Поскольку именно договоры о взаимной юридической помощи предусматривают обязательство о сотрудничестве в отношении целого ряда механизмов, **государства по мере возможности должны расширять число стран, с которыми они имеют такие договорные отношения.** При разработке и пересмотре договоров и законодательства, государства должны обеспечить максимально возможную гибкость внутренних законов и практики, позволяющую предоставлять разностороннюю и оперативную помощь.

Внедрение института «совместных розыскных групп» в законодательство Респуб-

лики Молдова способствуют эффективному международному сотрудничеству государств в борьбе с преступностью, а совместные оперативно-розыскные мероприятия позволяют ликвидировать деятельность организованной транснациональной преступности. Это говорит о том, что наше государство активно участвует в процессе совершенствования национального законодательства в области борьбы с организованной преступностью и постоянно внедряет принципы и нормы международного права в деятельность правоохранительных органов.

В дальнейших научных исследованиях планируется рассмотреть вопросы международного сотрудничества в борьбе с наркопреступностью с использованием такой формы как совместные розыскные группы.

Список использованной литературы

1. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения: 06.09.2020).
2. Сборник методических пособий по вопросам борьбы с торговлей людьми. Издание Организации Объединенных Наций. Вена, 2008. URL: <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/TIP-Toolkit-Russian.pdf> (дата обращения: 06.09.2020).
3. Второй дополнительный протокол к Европейской конвенции о взаимной правовой помощи по уголовным делам. URL: <http://www.alppp.ru/law/pravosudie/46/vtoroj-dopolnitelnyj-protokol-k-evropejskoj-konvencii-o-vzaimnoj-pravovoj-pomoschi-po-ugol.html> (дата обращения: 06.09.2020).
4. Уголовно-процессуальный кодекс от 14.03.2003 № 122. Опубликовано: 07.06.2003 в Monitorul Oficial Nr. 104–110. Статья № 447. Дата вступления в силу: 12.06.2003. Статья 540² – введена 27.10.2012.
5. Уголовно-процессуальный кодекс от 14.03.2003 № 122. Опубликовано: 07.06.2003 в Monitorul Oficial Nr. 104–110 статья № 447. Дата вступления в силу: 12.06.2003. Статья 138¹ – введена 27.10.2012.
6. Закон о международной правовой помощи от 01.12.2006 № 371. Опубликовано: 02.02.2007 в Monitorul Oficial Nr. 14–17. Ст. 30.
7. Сведения получены из доклада представителя Национального Комитета о борьбе с торговлей людьми, о реализации Национального плана 2014–2016 гг. по предотвращению торговли людьми и борьбе с ней. Достижения полученные в 2016 году. URL: www.antitrafic.gov.md (дата обращения: 06.09.2020).

References

1. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml [in Russ.].
2. Collection of methodological manuals on combating trafficking in persons. United Nations publication. Vienna. 2008. Retrieved from <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/TIP-Toolkit-Russian.pdf> [in Russ.].
3. Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters. Retrieved from <http://www.alppp.ru/law/pravosudie/46/vtoroj-dopolnitelnyj-protokol-k-evropejskoj-konvencii-o-vzaimnoj-pravovoj-pomoschi-po-ugol.html> [in Russ.].
4. Code of Criminal Procedure on 14.03.2003 № 122. Published: 07.06.2003 v Monitorul Oficial Nr. 104–110. Article № 447. Effective date: 12.06.2003. Article 540² – introduced 27.10.2012 [in Russ.].
5. Code of Criminal Procedure. №122 on 14.03.2003. Published: 07.06.2003 v Monitorul Oficial Nr. 104–110 Article № 447. Effective date: 12.06.2003. Article 138¹ – introduced 27.10.2012 [in Russ.].
6. International Legal Assistance Law on 01.12.2006 № 371. Published: 02.02.2007 v Monitorul Oficial Nr. 14–17. Article 30 [in Russ.].
7. The information was obtained from the report of the representative of the National Committee on Combating Trafficking in Human Beings, on the implementation of the 2014–2016 National Plan. to prevent and combat human trafficking. Achievements received in 2016. Retrieved from: www.antitrafic.gov.md [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.09.2020
прийнята до друку 13.11.2020
The article: is received 07.09.2020
is accepted 13.11.2020*

UDC (УДК) 342.338.23(447)
JEL Classification: K 10; K 23

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор

Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Досліджено адміністративно-правові засоби запобігання корупції у системі Національної поліції. Розглянуто категорію «правові засоби» у контексті сучасної наукової думки. Під час проведення аналізу обґрунтовано необхідність розвитку інституту адміністративно-правових засобів запобігання корупції як найбільш застосованих правових засобів у системі запобігання корупції з огляду на міжнародні нормативно-правові документи у сфері, що досліджується. Розкрито значення правових заборон і правових стимулів у системі адміністративно-правових засобів. Визначено значення антикорупційних стандартів щодо адміністративно-правових засобів запобігання корупції в органах Національної поліції та необхідність їх розроблення залежно від специфіки діяльності підрозділу. Сформульовано концептуальні завдання вдосконалення адміністративно-правових засобів запобігання корупції в органах Національної поліції.

Ключові поняття: адміністративне право, адміністративно-правові засоби, запобігання корупції, антикорупційні стандарти, Національна поліція.

Hurkovskiy Marian,

PhD (Law), Associate Professor,
Vice-rector,

Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

ADMINISTRATIVE MEASURES FOR PREVENTION OF CORRUPTION IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE

Abstract. The administrative measures for preventing corruption in the system of the National Police are investigated. The category “legal measures” in the context of modern scientific thought is considered in the theoretical aspect. The normative and legal framework for preventing corruption in the National Police is analyzed. During the analysis, the need to develop the institution of administrative measures for preventing corruption as the most widely used legal means in the system of preventing corruption in terms of international instruments in this field is substantiated. The significance of legal prohibitions and legal incentives in the system of administrative measures is revealed. Administrative measures for preventing corruption in the National Police bodies form a legal regime that is special in relation to the general administrative and legal regime of the public service and can be characterized as an ordinary, permanent, mostly prohibitive administrative and legal regime for preventing corruption in the National Police. The specificity of the administrative and legal regime for the prevention of corruption is defined by the formation of general provisions addressed to all public officials and special rules addressed exclusively to the police. The effectiveness of the administrative and legal regime is determined by a number of factors due to anti-corruption standards. The importance of anti-corruption standards for administrative measures of preventing corruption in the bodies, services and units of the National Police and the need of their development depending on the specifics of the unit are

determined. Conceptual tasks of improving administrative measures for preventing corruption in the National Police are formulated.

Key concepts: administrative law, administrative measures, prevention of corruption, anti-corruption standards, National Police.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-87-93

Вступ

Корупція в органах Національної поліції становить проблему, на вирішення якої спрямоване широке коло органів, структурних підрозділів, посадових осіб Національної поліції. Цілі, завдання та основні напрями їхньої діяльності визначені у Законі України «Про запобігання корупції». У Законі мета визначається як викоринення причин і умов, що породжують корупцію в суспільстві. Для досягнення цієї мети затребувані всі можливі засоби, що охоплюють не тільки адміністративно-правові, а й кримінально-правові, кримінально-процесуальні та цивільно-правові.

Важливе значення для розроблення проблеми мали праці вчених, а саме: В. Авер'янова, О. Андрійко, Г. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, І. Бородіна, І. Гриценка, Р. Калюжного, М. Козюбри, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, В. Курила, Р. Мельника, О. Остапенка, В. Середи, А. Селіванова, Ю. Шемчущенка та ін. Водночас адміністративно-правові засоби запобігання корупції потребують постійного вдосконалення, формування нових принципів і підходів до запобігання корупційним виявам.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових засобів запобігання корупції в органах Національної поліції.

1. Поняття адміністративно-правових засобів запобігання корупції

Правова держава потребує ефективних правових механізмів, здатних охороняти її від зловживань і криміналізації публічної влади, легітимність якої багато в чому ґрунтується на довірі суспільства. Законодавець, створюючи такі правові механізми, має право висувати підвищені вимоги до репутації осіб, які займають державні посади, для того, щоб у громадян не з'являлися сумніви стосовно моральних якостей, законності та безкорисливості дій таких осіб як носіїв публічної влади.

На думку О. Лупала і Т. Яценко, у сфері державної антикорупційної політики України маємо певні зрушення, що демонструють позитивну тенденцію [1, с. 43].

Кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби застосовуються з метою притягнення винних посадових осіб до кримінальної відповідальності. Найбільш поширеними та вживаними є адміністративно-правові

засоби запобігання корупції. Їх застосування має бути пріоритетним, оскільки забезпечує вплив на регульовані відносини на ранньому етапі, має попереджувальний вплив, утримує поліцейських від учинення корупційних правопорушень, попереджає заподіяння шкоди.

Категорія «правові засоби» є доволі поширеною в науковій літературі, зокрема її застосовують у роботах українських учених. Г. Шершеневич зазначав, що юридичні засоби забезпечення інтересів припускають саме наявність волі, здатної засвоїти загрозу й утриматися від порушення [2, с. 639].

У навчальній літературі вказується, що юридичні засоби становлять зміст механізму правового регулювання. Однак це визначення не дає уявлення про те, що таке правові засоби. Треба визнати, що це поняття і його зміст у теорії адміністративного права залишаються недостатньо розробленими.

Механізм адміністративно-правового регулювання (за А. Андреєвим) визначається як сукупність правових засобів, описується як структурне утворення, що охоплює правові норми, акти застосування права та деякі інші елементи [3, с. 126].

Правовідносини не є правовими засобами впливу на об'єкт правового регулювання, оскільки об'єктом є суспільні відносини.

Правовідносини – це ідеальна модель суспільних відносин, що описується правовою нормою. Водночас правова норма містить щось більш суттєве, ніж простий опис ідеальної моделі відносин між суб'єктами права. Норма передбачає юридичний інструментарій приведення суспільних відносин до цієї моделі. Вказаний інструментарій становлять адміністративно-правові засоби. Місце засобів у механізмі правового регулювання доцільно визначити за формулою: мета – засоби – результат.

Згідно із цією формулою, механізм адміністративно-правового регулювання забезпечується комплексом адміністративно-правових засобів. У широкому сенсі правові засоби – це те, що дозволяє досягти обраної законодавством мети правового регулювання. Це всі явища – інструменти та процеси, які мусять забезпечити досягнення обраної в законодавстві мети. Питання правових засобів полягає не тільки в відокремленні певних фрагментів правової дійсності, а й у їхньому застосуванні

відповідно до функціонального призначення як інструментів юридичного впливу. Загалом правові засоби сприяють посиленню позитивних правових регуляторів і усувають перешкоди щодо впорядкування соціальних зв'язків.

Наявність юридичних засобів, що нейтралізують негативні чинники та підсилюють позитивні, свідчить про ефективність правових норм. Відсутність таких засобів призводить до спотворення результатів дії норм права. На нашу думку, найбільш чітко категорія «правові засоби» розкрита Н. Заєць. Правові засоби є багатоаспектним теоретико-правовим явищем, яке можна розглядати в юридичному (як сукупність правового інструментарію та формалізований результат діяльності суб'єктів) та соціальному (закріплюють цінності права, відображають певні інтереси й сприяють досягненню відповідного результату) аспектах. Правові засоби є субстанційними явищами правової дійсності різного рівня, вони мають певну функціональну спрямованість на вирішення соціальних завдань. Вони є різними за своєю природою інституційними утвореннями, за допомогою яких реалізується потенціал права [4, с. 205].

Однак точного і вичерпного переліку правових або адміністративно-правових засобів у літературі немає. До них належать юридичні факти, суб'єктивні права й обов'язки, заохочення, покарання, заборони, правові режими, претензії, скарги, позови, заяви, клопотання, пояснення сторін, висновки експертів, показання свідків, різноманітні документи, іноді навіть інститути, підгалузі й галузі права. З позицій інструментальної теорії право може розглядатися як система правових засобів.

2. Структура адміністративно-правових засобів запобігання корупції

Правові засоби запобігання корупції доцільно поділити на правові стимули й антикорупційні обмеження. Зазначені правові засоби потребують забезпечення у виді системи підготовки правотворчих рішень.

Більшість фахівців визнають, що саме заборони як правові засоби забезпечення високої організованості суспільних відносин, охорони прав і законних інтересів найбільш широко використовуються. Юридичними засобами забезпечення та проведення заборон в життя є вираження їх у нормах, що охоплюють гарантії дії, юридичну відповідальність та особливу форму реалізації – дотримання.

Заборони в законодавстві є найбільш поширеними й універсальними засобами впливу на різноманітні відносини, зокрема у сфері запобігання корупції. Закони України «Про запо-

бігання корупції» та «Про Національну поліцію» передбачають значну кількість заборон і обмежень, спрямованих на протидію корупції в системі державної служби загалом та в системі органів Національної поліції [5; 6].

Наприклад, забороняється перебувати на службі в органах Національної поліції за наявності судимості, зокрема знятої або погашеної, в разі відмови від проходження процедури допуску до відомостей, що становлять державну таємницю, наявності близьких родичів, що проходять службу в органах Національної поліції за певних умов, придбання громадянства іноземної держави.

Заборони, встановлені законами України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» та «Про запобігання корупції», охоплюють заборону відкривати та мати рахунки, зберігати готівкові грошові кошти та цінності в іноземних банках, розташованих за межами України, володіти або користуватися іноземними фінансовими інструментами, отримувати подарунки у зв'язку з службовим становищем, виїжджати у відрядження за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб, іноземних держав, займатися підприємницькою діяльністю особисто або через довірених осіб, іншою оплачуваною діяльністю, за винятком творчої, наукової або викладацької, купувати цінні папери, за якими може бути отриманий дохід, отримувати у зв'язку з виконанням службових обов'язків винагороди в будь-яких формах (оплата проїзду та проживання, розваг, відпочинку, грошові винагороди, позики), використовувати службову інформацію не з метою виконання посадових обов'язків [7].

Позитивне зобов'язання є істотним засобом правового регулювання, що виражає переважно активно дієву, динамічну сторону. На поліцейського покладені такі обов'язки, як, наприклад, повідомляти про випадки звернення з метою схиляння до вчинення корупційного правопорушення, подавати відомості про доходи, майно, зобов'язання майнового характеру, про витрати, повідомляти безпосередньому начальнику про виникнення особистої зацікавленості, яка може призвести до виникнення конфлікту інтересів, вживати заходів для запобігання конфлікту інтересів.

У певному сенсі позитивні зобов'язування можуть розглядатися як стимулюючі засоби. Водночас стимулювання в схожих випадках зумовлюється застосуванням примусових заходів у разі невиконання обов'язків.

Відомі правові засоби, стимулюючий вплив яких очевидно. До них можна віднести відбір

кадрів на основі об'єктивної оцінки професійних якостей, встановлення умов просування по службі, винагороди за сумлінне виконання обов'язків, грошове утримання та соціальні гарантії і пільги.

Відомі випадки заохочення поліцейських за припинення корупційних правопорушень, повідомлення про підготовлювані або такі, що здійснюються, корупційні злочини, вжиття заходів до врегулювання конфлікту інтересів.

Ю. Скларова називає інститут атестації одним із стимулюючих засобів [8, с. 193]. Атестація не тільки забезпечує оцінку відповідності поліцейського посаді, а й дозволяє оцінити сильні й слабкі сторони, стан службової дисципліни, стан кадрів підрозділу загалом. Необхідність періодичної атестації дисциплінує поліцейських, стимулює до вживання заходів щодо підвищення кваліфікації, більш якісного виконання посадових обов'язків.

Аналогічний вплив мають інститути наставництва. О. Гейц зазначає, що, як свідчить практика, знизити рівень корупції лише заборонами не вдається [9, с. 112].

Заборони мають вельми обмежений стимулювальний вплив. Необхідно спонукати службовців до дотримання антикорупційних вимог, для чого потрібні відповідні юридичні стимули – матеріальні та нематеріальні. Необхідне матеріальне та моральне заохочення службовців, які активно протидіють корупції.

Така класифікація має значення для аналізу засобів запобігання корупції, оскільки заборони, обмеження та зобов'язування, з одного боку, стимули та заохочення – з іншого, не розкривають вичерпно всю сукупність матеріальних засобів запобігання корупції. Для дії заборон, обмежень і зобов'язування необхідні юридичні гарантії. Адміністративне право забезпечує особу, яка застосовує права, такими гарантіями. Потрібно вказати на адміністративні процедури контролю, службової перевірки та матеріальні норми, що передбачають застосування заходів заохочення за сумлінне виконання обов'язків, стимулювання правомірної поведінки та дисциплінарного примусу до поліцейських, які порушують заборони і обмеження [10].

Одна з класифікацій розрізняє адміністративно-правові засоби за регулюючим впливом, за видами методу правового впливу, за сферою дії, за масштабом, за програмними цілями застосування, за суб'єктами застосування. Виокремлюють засоби, які впливають на причини й умови, на поведінку зобов'язаних осіб, на діяльність поліції; за методом впливу пропонують розрізняти стимулюючі, що зобов'язують і забороняють; за програмними цілями засто-

сування – спрямовані на виявлення, усунення та нейтралізацію причин, на попередження та припинення протиправної поведінки, на забезпечення діяльності уповноважених органів.

До процесуально-правових засобів доцільно віднести нормативні, правозастосовні, реалізації права, інституційні, функціональні. З цих позицій у сфері запобігання корупції в органах Національної поліції задіяний цілий комплекс правових засобів, що охоплює засоби-встановлення і засоби-діяння.

Подання зазначених різновидів правових засобів в іншій площині висвітлює матеріальні та процедурні адміністративно-правові засоби. Найбільш повно в законодавстві представлені адміністративно-правові засоби-встановлення, опосередковані в правових нормах, або матеріальні адміністративно-правові засоби – адміністративні заборони, зобов'язування та стимулюючі заходи.

Розглянуті адміністративно-правові засоби запобігання корупції відрізняє матеріальна сутність. Це правові норми, що встановлюють заборони, обмеження, вимоги до службового поведіння, обов'язки, заходи відповідальності за порушення та заходи стимулювання і заохочення. Ці норми неоднорідні. Частина з них утворює основу спеціального адміністративно-правового режиму запобігання корупції в органах Національної поліції, інші – міру відповідальності та заходи заохочення, що гарантують дію цього режиму.

На існування правових режимів запобігання корупції або боротьби з нею вказувалося в спеціальній літературі. Низка авторів обґрунтовує необхідність гармонізації таких режимів, характеризує правовий порядок, установлений Конвенцією ООН, проти корупції як правовий режим.

Адміністративно-правові режими завжди мають правоохоронний зміст, навіть якщо вони прямо не віднесені до правоохоронних. Специфіка режимної організації спрямована на охорону встановленого порядку. Необхідно зазначити, що деякі автори включають у режим запобігання корупції не тільки заборони, обмеження та обов'язки, а й стимулюючі заходи.

Введений у поліції США спеціальний правовий режим запобігання корупції передбачає медичну страховку, безкоштовну вищу освіту, пільгове кредитування, високе пенсійне забезпечення. Це зробило службу в поліції привабливою та зумовило конкуренцію на етапі відбору кандидатів на службу. Одночасно були засновані спеціальні відділи внутрішніх розслідувань, які доволі ефективно припиняють спроби зловживання службовим становищем і виявляють факти корупції.

Закон України «Про Національну поліцію», інші законодавчі акти, що встановлюють соціальні гарантії поліцейським, можна розглядати як стимулюючі, однак встановлені стимули не пов'язані безпосередньо з антикорупційними вимогами. Вони мають ширше значення та застосування, забезпечуючи законність, службову та виконавську дисципліну в органах Національної поліції, підвищуючи престижність професії, створюючи умови для відбору кандидатів, підвищення якості кадрів Національної поліції. Опосередковано ці стимули впливають на корупцію, стимулюючи правомірну поведінку.

Законодавство не встановлює стимулів для тих поліцейських, які виявляють громадянську позицію, принциповість і вимогливість до товаришів по службі, припиняють корупційні вияви. Це дає підстави охарактеризувати адміністративно-правовий режим запобігання корупції в органах Національної поліції як переважно заборонний. У законодавстві та в науковій літературі вживають термін «антикорупційні стандарти», під яким розуміють сукупність установлених правил, виражених у виді заборон, обмежень, вимог, дотримання яких передбачає формування антикорупційної поведінки державних службовців.

Антикорупційний стандарт не включає гарантії дотримання, що видається правильним. Як видно з наведених суджень, розрізняють матеріальні засоби й адміністративні процедури, регуляторні, охоронні, процедурно-процесуальні засоби.

Адміністративно-правові засоби запобігання корупції охоплюють права й обов'язки, які є основним вихідним елементом системи права. Нічого важливішого в структурі права немає. Система прав і обов'язків – серцевина, центр правової сфери, тут є ключ до вирішення основних юридичних проблем завдяки застосуванню різних методів і способів правового регулювання [11, с. 28].

Засоби-діяння або антикорупційні процедури та відповідні процедурні форми заслуговують на особливу увагу, оскільки забезпечують реалізацію матеріальних засобів. В органах Національної поліції найбільш поширеними процедурними формами є рапорти поліцейських і накази уповноважених керівників. У деяких випадках застосовуються акти, клопотання, доручення. Рапорт як форма антикорупційної процедури застосовується для повідомлення безпосереднього керівника про звернення до працівників системи МВС із метою схилення до вчинення корупційних правопорушень, про виникнення особистої зацікавленості. Накази видаються керівниками в межах компетенції. У

сфері запобігання корупції затребувані накази про призначення службових перевірок, накладення дисциплінарних стягнень, про усунення від виконання посадових обов'язків тощо. Актами оформляються, зокрема, результати службових перевірок.

Засоби запобігання корупції впливають на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з проходженням служби в органах Національної поліції та в зв'язку з виконанням поліцейськими посадових обов'язків. Ці відносини врегульовані правовими нормами. Можна стверджувати, що за наявності відповідних юридичних фактів виникають правові відносини.

Правові засоби запобігання корупції впливають на правовідносини, здійснюють правове регулювання другого рівня. Засоби захисту слід розуміти як сукупність інструментів і юридично значущих дій (бездіяльності), що застосовуються уповноваженою особою та органами, що здійснюють захист, при виявленні факту порушення права в ході захисту, з метою відновлення порушеного права, усунення перешкод у реалізації, відшкодування або компенсації шкоди, завданої порушенням цього права.

Правові засоби можна розглядати як поєднання юридично значущих дій, що здійснюються суб'єктами з дозволенним ступенем розсуду для досягнення мети, що не суперечать законодавству й інтересам суспільства.

Правові засоби можна представити як систему адміністративно-правових норм і адміністративних процедур. Правові засоби – це узагальнювальні юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів права, досягнення обраної мети, що демонструє їх соціальну цінність; є основними елементами дії права, передбаченими механізмом правового регулювання, їх застосування тягне юридичні наслідки, у зв'язку з чим вони забезпечуються державою.

Викладене дозволяє сформулювати визначення поняття адміністративно-правових засобів запобігання корупції в органах Національної поліції. Адміністративно-правові засоби запобігання корупції в органах Національної поліції представляють систему правових заходів, яка охоплює антикорупційні стандарти (сукупність матеріальних норм адміністративного права, що встановлюють заборони, обмеження, вимоги до службового поведіння, позитивні зобов'язування), заходи відповідальності за порушення вимог антикорупційних стандартів, стимули та заохочення, адміністративні процедури, що забезпечують реалізацію матеріальних засобів, дисциплінарне адміністративно-юрисдикційне провадження. Адміністративно-правові засоби запобігання корупції посідають у механізмі адміністра-

тивно-правового регулювання особливе місце, впливаючи на суспільні відносини, врегульовані правовими нормами, що виникають у зв'язку з проходженням державної служби особливого характеру в органах Національної поліції, в зв'язку з виконанням поліцейськими посадових і службових обов'язків. Антикорупційні стандарти представляють правове забезпечення адміністративно-правового режиму запобігання корупції.

Основним недоліком антикорупційних стандартів є їх узагальнений характер. Кожен структурний підрозділ має свій комплекс специфічних завдань, а отже, і форми їх вирішення. З огляду на складну структурну організацію поліції, доволі складно піддати комплексному аналізу всю сукупність форм, котрі застосовуються в її діяльності [12, с. 275]. При затвердженні антикорупційних стандартів певною мірою були враховані особливості служби в органах Національної поліції, але не були враховані особливості служби в різних підрозділах і службах Національної поліції. Необхідно варіювати зміст адміністративних стандартів залежно від специфіки діяльності поліцейських різних категорій, служб і підрозділів.

Висновки

Адміністративно-правові засоби запобігання корупції в органах Національної поліції – це система правових заходів, яка охоплює антикорупційні стандарти, заходи відповідальності за порушення вимог антикорупційних стандартів, стимули та заохочення, адміні-

стративні процедури, що забезпечують реалізацію матеріальних засобів, дисциплінарне адміністративно-юрисдикційне провадження.

Адміністративно-правові засоби запобігання корупції в органах Національної поліції утворюють правовий режим, який є спеціальним до більш загального адміністративно-правового режиму державної служби та може бути охарактеризований як ординарний, постійно діючий, переважно заборонний адміністративно-правовий режим запобігання корупції в органах Національної поліції. Специфіку адміністративно-правового режиму запобігання корупції підкреслює формування загальних положень, адресованих усім державним службовцям, та спеціальних норм, адресованих виключно поліцейським. Розвиток адміністративно-правових засобів запобігання корупції в органах Національної поліції викликаний тим, що корупція має місце у різних сферах діяльності поліцейських. Корупція проявляється у порушенні норм фінансового, інформаційного, адміністративного права. Адміністративно-правові засоби можуть поставити бар'єр на шляху виникнення та розвитку корупції. Адже саме механізм адміністративно-правового регулювання безпосередньо стосується багатьох сфер управління в органах поліції. Для підвищення ефективності запобігання корупції доцільно проводити подальше дослідження адміністративно-правових засобів з урахуванням чинників, які впливають на соціально-економічне середовище функціонування поліції.

Список використаних джерел

1. Лупало О. А., Яценко Т. О. Порядок формування антикорупційної політики в Україні: нотатки до наукової дискусії. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 72. С. 38–45.
2. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. М. : Издание братьев Башмаковых, 1912. 805 с.
3. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125–128.
4. Заяць Н. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб : Закон України від 23.03.2017 р. № 1975-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 14. Ст. 159.
8. Склярова Ю. Атестація поліцейських в Україні (історико-правовий аспект). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 190–194.
9. Гейц О. О. Публічно-правовий механізм протидії корупції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 305 с.
10. Про Дисциплінарний статут Національної поліції : Закон України від 18.03.2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
11. Єсімов С. С. Правовий статус громадян у контексті адміністративної діяльності Національної поліції. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4 (6). С. 25–30.

12. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.

References

1. Lupalo, O. A., & Yatsenko, T. O. (2020). Poriadok formuvannia antykoruptsiinoi polityky v Ukraini: notatky do naukovoï dyskusii [The order of formation of anti-corruption policy in Ukraine: notes to the scientific discussion]. *Zhurnal shkidnoievropeiskoho prava (Journal of Eastern European Law)*, 72, 38–45 [in Ukr.].
2. Shershenevich, G. F. (1912). *Obshhaja teoriya prava [General theory of law]*. Moscow: Izdanie brat'ev Bashmakovyh [in Russ.].
3. Andreiev, A. (2019). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: okremi aspekty shchodo vyznachennia poniattia ta osoblyvostei [The mechanism of legal regulation of social relations: some aspects of defining the concept and features]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 6, 125–128 [in Ukr.].
4. Zaiats, N. (2016). Sutnisna kharakterystyka pravovykh zasobiv u mekhanizmi pravovoho rehuliuвання [The essential characteristics of legal means in the mechanism of legal regulation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 12, 202–205 [in Ukr.].
5. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII [On prevention of corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2014. No. 49. Art. 2056 [in Ukr.].
6. Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2015. No. 40–41. Art. 379 [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei finansovoho kontroliu okremykh katehoriï posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 23.03.2017 r. № 1975-VIII [On amendments to some laws of Ukraine regarding the peculiarities of financial control of certain categories of officials: Law of Ukraine No. 1975-VIII of March 23, 2017]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2017. No. 14. Art. 159 [in Ukr.].
8. Skliarova, Yu. (2018). Atestatsiia politseiskykh v Ukraini (istoryko-pravovyi aspekt) [Certification of police officers in Ukraine (historical and legal aspect)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 12, 190–194 [in Ukr.].
9. Heits, O. O. (2019). Publichno-pravovyi mekhanizm protydii koruptsii v Ukrainy [Public and legal mechanism for prevention of corruption in Ukraine]. Dnipro [in Ukr.].
10. Pro Dystsyplinaryni statut Natsionalnoi politsii: Zakon Ukrainy vid 18.03.2018 r. № 2337-VIII [On the Disciplinary Statute of the National Police: Law of Ukraine No. 2337-VIII of March 18, 2018]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2018. No. 29. Art. 233 [in Ukr.].
11. Yesimov, S. S. (2019). Pravovyi status hromadian u konteksti administratyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii [Legal status of citizens in the context of administrative activities of the National Police]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and legal studios)*, 4 (6), 25–30 [in Ukr.].
12. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskiy, Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання pravookhoronnoi diialnosti [Legal regulation of law-enforcement activity]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 07.10.2020
прийнята до друку 09.12.2020
The article: is received 07.10.2020
is accepted 09.12.2020

UDC (УДК) 343.95

Зачек Олег Ігорович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: zachekoi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4846-5718

Дмитрик Юрій Іванович,

кандидат юридичних наук,
доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: tibet@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3929-3544

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ ДЛЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Досліджено актуальні проблеми застосування передових методик профайлінгу в процесі протидії кіберзлочинності підрозділами Національної поліції. Зауважено, що профайлінг є важливим інструментом розслідування кіберзлочинів і дає змогу підвищити ефективність професійної діяльності кіберполіції. В розвинутих країнах використання профайлінгу під час розслідування кіберзлочинів є доволі поширеним. Тому в статті розглянуто досвід зарубіжних країн щодо застосування профайлінгу для боротьби з кіберзлочинністю. Запропоновано зміни до чинного законодавства.

Ключові поняття: профайлінг, профайлер, кіберзлочини, кіберполіція, інформаційна безпека.

Zachek Oleh,

PhD (Technical),
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Information
and Analytical Support of Law Enforcement,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: zachekoi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4846-5718

Dmytryk Yurii,

PhD (Law),
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Operative-Search Activity,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: tibet@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3929-3544

APPLICATION OF PROFILING TO COMBAT CYBER CRIME

Abstract. The article is devoted to the study of current problems of application of advanced methods of profiling in the process of combating cybercrime by units of the National Police. The fight against cybercrime has recently become increasingly important, as there has been a significant increase in the number of cybercrimes.

Ukrainian cyber police units must use the most modern methods to combat such crimes. One such method is profiling, which is an important tool for investigating crimes, including information crimes. It allows us to classify cybercriminals, understand their habits and technologies and aims to identify the perpetrator. Due attention is not paid to psychological aspects quite often in operational and investigative activities, resulting in the problem of diagnosis and assessment of the offender. Profiling allows to solve this problem and to increase efficiency of professional activity of divisions of cyber police of National police of Ukraine. But profiling is not used practically in the activities of these units in this time, although the use of profiling in the investigation of cybercrime is quite common in the world's leading countries. Therefore, we aimed to consider the problems of application of advanced profiling techniques in the process of combating cybercrime in the activities of cyber police units, as well as to provide suggestions for improving the current legislation. None of the existing legal documents of our state provides for the use of profiling in the activities of cyber police. Underestimation of capabilities of profiling in cyber police units of the National Police of Ukraine requires rethinking currently. Profiling technologies can be successfully implemented in the activities of operational units of the National Police, including cyber police units, due to it combat crime will be more effectively. It is advisable to add to the existing search measures at the legislative level such a measure as "operational profiling" to this end, that will allow to widely use its capabilities.

Key concepts: profiling, profiler, cybercrime, cyber police, information security.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-94-100

Вступ

Боротьба з кіберзлочинністю недавнім часом набуває дедалі більшої актуальності, оскільки спостерігається значне зростання кількості кіберзлочинів. Згідно з повідомленням прес-служби платформи відкритих даних Opendatabot, за останні п'ять років в Україні кількість інформаційних злочинів зростає щонайменше у 2,5 рази [1]. І для протидії таким злочинам підрозділи кіберполіції України мусять застосовувати найсучасніші методи.

Одним із таких методів є профайлінг, який є важливим інструментом розслідування злочинів, зокрема й інформаційних. Він дає змогу класифікувати кіберзлочинців, зрозуміти їхні звички і технічні навички, та має на меті виявлення злочинця.

Доволі часто в оперативно-розшуковій діяльності не приділяється належна увага психологічним аспектам діагностики й оцінювання особи злочинця, внаслідок чого виникає проблема. І, власне, профайлінг дозволяє вирішити цю проблему та підвищити ефективність професійної діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України. Але наразі профайлінг у діяльності цих підрозділів майже не використовується, хоча у провідних країнах світу застосування профайлінгу під час розслідування кіберзлочинів є доволі поширеним.

Проблеми використання профайлінгу правоохоронними органами неодноразово порушувались у вітчизняній науці. Неабияка актуальність питання, що розглядається, зумовила те, що воно ставало предметом дослідження таких науковців, як В. Д. Берназ, О. М. Бандурка, В. О. Бакальчук, Ю. Л. Белоусов, Ф. В. Глазирін, М. І. Снікеєв, О. В. Катуніна, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, Б. Я. Петелін, О. М. Подільчак, О. Р. Ратінов, В. Ю. Шепітько та ін. Також це

питання вивчали зарубіжні дослідники R. Yepes, D. Shinder, N. Garcia, М. Кобишева, А. Крутілін, І. Біруля, А. Філатов, Е. Черкасова. Однак праці зазначених дослідників не містять комплексного дослідження актуальних проблем та особливостей застосування передових методик профайлінгу в процесі протидії кіберзлочинності підрозділами Національної поліції.

Метою статті є розгляд проблем застосування передових методик профайлінгу в процесі протидії кіберзлочинності у діяльності підрозділів кіберполіції, а також надання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

1. Засади використання профайлінгу в правоохоронній діяльності

Профайлінг – це сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки особи на основі аналізу найбільш інформативних особистісних ознак, характеристик зовнішності, вербальної та невербальної поведінки [2, с. 132]. Слово «profiling» утворене від англійського «profile» («профіль») та означає «профільювання».

На початковому етапі профайлінг застосовувався лише спецслужбами деяких країн, але сьогодні він застосовується набагато ширше, зокрема у кадровій роботі, в межах судочинства, у сфері безпеки, в банківській діяльності тощо.

Є такі види профайлінгу [3]:

1. Криміналістичний, коли здійснюється підготовка психологічного портрета особи, яка підозрюється у скоєнні серії злочинів.

2. Профайлінг у сфері інформаційної безпеки, коли аналізуються загрози інформаційній безпеці внаслідок витоку інформації та вивчається дотримання працівниками режиму політико-інформаційної безпеки.

3. Антитерористичний, який використовується для запобігання терористичним загрозам шляхом виявлення потенційно небезпечних учасників масових заходів.

4. Авіаційний, який дає змогу виявити потенційно небезпечних пасажирів і запобігти терористичним актам.

5. Науково-дослідний профайлінг – це науковий напрям, присвячений технологіям зчитування емоцій і дистанційному виявленню неправди.

6. Типологічний, який створює практичні психотипології для швидкого виявлення типу людини, її основних особистісних якостей, і створення моделі дій цієї людини.

7. Психотехнологічний, яким користуються фахівці з нейролінгвістичного програмування.

8. Транспортний профайлінг, що використовується для забезпечення безпеки в галузі транспортного сполучення.

9. Готельний профайлінг, який вивчає особливості сприйняття готельного сервісу представниками різних народів.

10. Бізнес-профайлінг, який використовується під час бізнес-комунікацій та переговорів для виявлення правдивості намірів бізнес-партнерів.

11. Кадровий профайлінг – застосовується під час роботи з персоналом.

12. Банківський профайлінг, що використовується для оцінки банківських ризиків під час кредитування.

13. Страховий профайлінг, що дозволяє виявляти шахраїв, які хочуть отримати незаконну вигоду внаслідок страхового випадку.

Спершу термін «профайлінг» почав широко використовуватись як «авіаційний профайлінг» і передбачав опитування пасажирів та спостереження за ними для виявлення потенційно небезпечних осіб. А підготовку профайлерів для запобігання терористичним актам започаткували в Ізраїлі, ще у 80-х роках ХХ століття. Завдяки використанню профайлінгу авіакомпанія Ель-Аль (EL-AL) отримала статус однієї з найбезпечніших у світі [2, с. 133].

В основі профайлінгу є досягнення біології, психології та психолінгвістики, він містить методи для визначення особистісних характеристик людини з метою прогнозування та оцінки її дій.

На думку Е. С. Черкасової, терміном «профайлінг» позначають два різнопланові контексти діяльності правоохоронних органів. Перший із них – створення психологічного профілю невстановленої особи, яка вчинила злочин, на основі якого ця особа підлягає встановленню і притягненню до кримінальної відповідальності

за вчинене. Інший контекст – технології спостереження під час огляду, з метою виявлення потенційно небезпечних осіб. Цей напрям активно реалізується за допомогою спеціалістів-психологів зі спеціалізацією в сфері біхевіоризму (наукове вчення поведінки) [4].

Потрібно виокремити декілька основних напрямів застосування методик профайлінгу під час розкриття та розслідування злочинів [5]:

1. *Складання психолого-криміналістичного портрета злочинця.* За визначенням А. І. Анфіногенова, «психологічний портрет злочинця – це психолого-криміналістичний метод і результат пізнання кримінальної події, орієнтований на виявлення комплексу відомостей про індивідуальні ознаки і особливості особистості суб'єкта злочину, що проявилися в сукупності обставин і слідах злочинної діяльності» [6].

Психолого-криміналістичний портрет дає змогу здійснювати пошук невідомого злочинця, а тому оперативні підрозділи й органи досудового розслідування можуть використовувати його під час розкриття і розслідування неочевидних злочинів.

Психолого-криміналістичний портрет також може використовуватись під час планування та проведення окремих слідчих дій; є основою тактики проведення оперативно-розшукових заходів, перевірки слідчих і оперативних версій.

2. *Застосування методу «географічного профілювання».* Цей метод полягає в тому, щоб виявити системність у скоєнні злочинів в певних місцях, унаслідок чого можна виявити місце перебування злочинця.

3. *Використання прийомів верифікації.* На думку Н. А. Веренікіної, «верифікація є сукупністю методів, прийомів і способів оцінки достовірності (правдивості) показань на основі знань про психологію особистості, про вербальні і невербальні комунікації, оцінки індивідуальних ознак людини» [5].

Концепція профайлінгу ґрунтується на тому, що протиправна дія та її підготовка можуть бути виявлені шляхом аналізу певних фізичних, психологічних, поведінкових ознак, що становлять характеристику підозрюваних осіб, з позицій їхньої потенційної небезпеки. Існують індикатори, які є критичними для віднесення конкретної особи до групи ризику (демонстрована агресія, прихована агресія, збудженість, відчуженість). Емоційний стан людини, який оцінюється за ознаками тривоги, страху, хвилювання тощо, розглядається як додатковий чинник під час аналізу виявлених домінуючих ознак. Є ключові ознаки у невербальній і вербальній поведінці людини, які дають змогу профайлерам виявити таку особу

в людському середовищі й віднести до категорії потенційно небезпечних.

2. Перспективи використання профайлінгу для боротьби з кіберзлочинністю

Значну перспективу має застосування профайлінгу в сфері інформаційної безпеки. Людський фактор є основною причиною виникнення загроз інформаційній безпеці (74% випадків за даними Ponemon Institute) [7]. І саме усунення цих загроз є завданням служб безпеки.

У діяльності служб інформаційної безпеки найбільший ефект дає прогнозування ризиків, а не фіксація порушень і здійснення службових розслідувань. Із цією метою використовуються технології аналізу поведінки User and Entity Behavioral Analytics (UBA/UEBA) – це клас систем, що дозволяють будувати моделі поведінки користувачів на основі масивів даних про них та про IT-обладнання за допомогою алгоритмів машинного навчання та статистичного аналізу. Як джерело даних для цих систем можуть використовуватися файли журналів мережевих і серверних компонентів, журнали систем безпеки, журнали з кінцевих станцій, дані систем автентифікації та зміст поштових повідомлень, повідомлень у месенджерах та у соціальних мережах [8]. Ці системи вивчають поведінку користувачів і фіксують зміни звичної поведінки.

Але автоматизований профайлінг зосереджується не на діях, а на особистісних характеристиках користувачів, використовуючи тексти їхнього робочого листування. З цих текстів робиться вибірка фрагментів, які демонструють індивідуальні особливості мови користувачів. Враховується довжина та складність речень, використання займенників, дієслів, пунктуація, словниковий запас користувачів, слова-паразити тощо. Загалом ураховуються понад 70 критеріїв, результати оцінки яких перевіряються на відповідність 8 психотипам класичного профайлінгу. І хоча у кожній особі можуть поєднуватися явища декількох психотипів, профайлери виокремлюють пару найбільш яскравих, які доповнюють один одного. Алгоритм виокремлює таку пару і формує профіль особи з попередженням про ризики. Точність прогнозів такої системи 75–85%, але вона може збільшуватися внаслідок урахування голосу, міміки, інтонації, клавіатурного почерку [9].

Нині застосуванням профайлінгу в сфері інформаційної безпеки займається російська компанія «СєрчИнформ», яка розробила програму для автоматизації профайлінгу «КИБ СєрчИнформ ProfileCenter». Ця програма складає психологічні профілі співробітників у авто-

матичному режимі та попереджує ризики від впливу людського фактора [7].

Також важливу роль відіграє профайлінг під час розслідування кіберзлочинів. Профайлінг допомагає слідчому робити висновки щодо злочинця чи місця злочину. Зважаючи на значне зростання кількості кіберзлочинів, розслідування кіберзлочинів є дуже актуальним завданням. Звичайно, не всі методики класичного профайлінгу можна застосувати до кіберзлочинів, але, на думку американського слідчого та фахівця з кібербезпеки Р. Йєпеса (Yepes, 2016), основна методологія «чому+як=хто» може бути використана під час профілювання кіберзлочинів [10]. Визначення причини та способу скоєння злочину сприяє викриттю особи злочинця. Слідчі й оперативні працівники можуть розробляти профілі підозрюваних на основі аналізу деталей кіберзлочинів. Для цього вони мусять бути не лише фахівцями з профайлінгу, а й фахівцями з інформаційних технологій, кібербезпеки та цифрової криміналістики. Завдання працівника кіберполіції полягають у виявленні списку підозрюваних (чи вони діяли із-зовні, чи є інсайдерами), у вивченні атаки з технологічного боку, виявленні рівня майстерності хакера, у дослідженні жертви і мети нападу. Вивчення цих питань дає змогу звузати список підозрюваних. Але без розуміння інформаційних технологій профайлер не зможе точно визначити кіберзлочинця [10].

Як вважає Д. Шіндер (Shinder, 2010), у процесі профайлінгу більшість кіберзлочинців можуть бути описані такими характеристиками:

- певний рівень технічних знань;
- нехтування законом;
- потреба у ризику;
- насолода від маніпулювання іншими;
- мотив злочину – гроші, емоції, політичні чи релігійні переконання, сексуальне задоволення та бажання розважитися [11].

На думку Н. Гарсія (Garcia, 2018) з Utica College в Utica, New York, розуміючи профіль кіберзлочинців, слідчі можуть розвивати свої стратегії боротьби з кіберзлочинністю та зменшувати поточну статистику кіберзлочинності [12].

Зокрема профайлінг може допомогти у прив'язці кіберзлочинів на різних об'єктах до однієї хакерської групи, оскільки злочинці під час скоєння злочину залишають кіберслід, характерний саме для них. Злочинець у своїх діях використовує певний шаблон, який відображає його особистість. Один злочинець може використовувати вірус, який розповсюджується через електронну пошту і знищує дані, а інший здійснює злам через комп'ютерну

мережу. Шляхом аналізу кіберслідів можна з'ясувати технічні навички злочинця, що дозволяє визначити його *Modus operandi*, тобто усталений спосіб учинення злочинів. Також профайлінг дає змогу визначити мотив злочину (наприклад, гроші, емоції, сексуальні мотиви, бажання розважитися, релігія, політика).

Під час розслідування комп'ютерних злочинів здійснюється системний аналіз і мережевий аналіз. Системний аналіз – це аналіз файлової системи комп'ютера злочинця чи жертви, який дозволяє виявити змінені файли та їх вміст, а також це перевірка записів у файлах журналу. Мережевий аналіз охоплює дослідження файлів журналів, що містять вхідний і вихідний мережевий трафік. Під час тривалої мережевої атаки можна за допомогою маршрутизатора чи шлюзу здійснити реєстрацію мережевого трафіка, необхідного для аналізу. Результати аналізу можуть бути використані для створення профілю злочинця. Експерти досліджують підписи, файли журналів, інтернет-кеш, файли зображень, метадані файлів, сайти соціальних мереж, бо як і звичайні злочинці кіберзлочинці залишають сліди, які можуть бути використані для їх профілювання та викриття. Насамперед важливими є файли системних журналів, бо вони показують, що сталося та коли, і можуть бути використані як докази. Під час профілювання файли журналів допомагають зібрати інформацію для початку створення профілю. Метою профілювання є виявлення та спроба зрозуміти злочинця, який причетний до злочину [12].

Дуже важливим є правове регулювання використання профайлінгу в діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України.

Діяльність Департаменту кіберполіції Національної поліції України регулюється Положенням про Департамент кіберполіції Національної поліції України, затвердженим наказом Національної поліції України від 10.11.2015 № 85 [13]. Як і будь-який інший підрозділ Національної поліції України Департамент кіберполіції Національної поліції України керується

нормами Закону України «Про Національну поліцію» [14]. Також Департамент кіберполіції керується нормами Закону України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» [15]. Згідно з визначенням, яке дається на офіційному сайті кіберполіції України: «Департамент кіберполіції Національної поліції України є міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, який входить до структури кримінальної поліції Національної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність» [16]. Тому він також керується Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [17].

У жодному з цих нормативно-правових документів не передбачено використання профайлінгу в діяльності кіберполіції. Тому подальші розробки в галузі правового регулювання застосування профайлінгу підрозділами кіберполіції Національної поліції України є дуже важливими.

Висновки

Відсутність досвіду використання профайлінгу в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України, зокрема підрозділів кіберполіції, недооцінка його можливостей вимагає переосмислення. Технології профайлінгу можуть бути успішно впроваджені у діяльність оперативних підрозділів Національної поліції, в тому числі підрозділів кіберполіції, що дасть змогу ефективніше протидіяти злочинності. З цією метою доцільно до наявних пошукових заходів додати на законодавчому рівні такий захід, як «оперативний профайлінг», що дасть змогу широко застосовувати його можливості. Також важливо здійснювати навчання працівників кіберполіції основам профайлінгу, для чого необхідно запровадити відповідну навчальну дисципліну в освітній процес закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Кількість кіберзлочинів в Україні зросла вдвічі за останні п'ять років – Opendatabot. URL: <https://mind.ua/news/20203511-kilkist-kiberzlochiviv-v-ukrayini-zroslo-vdvichi-za-ostanni-p-yat-rokiv-opendatabot> (дата звернення: 14.09.2020).
2. Дручек О. В. Профайлінг як метод забезпечення державної безпеки і громадського порядку: проблеми застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. К., 2018. С. 132–136.
3. Види профайлінга. URL: <https://searchinform.ru/kontrol-sotrudnikov/profajling/vidy-profajlinga/> (дата звернення: 14.09.2020).
4. Черкасова Е. С. Психологический портрет лица, совершившего насильственное преступление, – профайлинг, как современное направление психологической науки. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/3/9.htm> (дата звернення: 14.09.2020).

5. Вереникина Н. А. Профайлинг, как средство раскрытия и расследования преступлений. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profayling-kak-sredstvo-raskrytiya-i-rassledovaniya-prestupleniy/viewer> (дата звернення: 14.09.2020).
6. Анфиногенов А. И. Психологический портрет преступника, его разработка в процессе расследования преступления : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06. М., 1997. 28 с.
7. Защита предприятия от человеческого фактора – профайлинг для информационной безопасности. *Promdevelop* от 28 апреля 2018. URL: <https://promdevelop.ru/zashhita-predpriyatiya-ot-chelovecheskogo-faktora-profajling-dlya-informatsionnoj-bezopasnosti/> (дата звернення: 14.09.2020).
8. Матвеев А. Обзор рынка систем поведенческого анализа – User and Entity Behavioral Analytics (UBA/UEBA). URL: https://www.anti-malware.ru/analytics/Market_Analysis/user-and-entity-behavioral-analytics-ubaueba (дата звернення: 14.09.2020).
9. Профайлинг для ИБ: как программа «читает» человека (ч. 1). URL: <https://www.computerra.ru/237804/profajling-dlya-ib-kak-programma-chitaet-cheloveka-ch-1/> (дата звернення: 14.09.2020).
10. Yepes R. The Art of Profiling in a Digital World. *The Police Chief* 83 (February 2016). URL: <https://www.policemagazine.org/the-art-of-profiling-in-a-digital-world/> (дата звернення: 14.09.2020).
11. Shinder D. Profiling and categorizing cybercriminals // *Tech & Work* on July 19, 2010. URL: <https://www.techrepublic.com/blog/it-security/profiling-and-categorizing-cybercriminals/> (дата звернення: 14.09.2020).
12. Garcia N. The use of criminal profiling in cybercrime investigations. Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in Cybersecurity. URL: https://www.researchgate.net/publication/327187114_The_use_of_criminal_profiling_in_cybercrime_investigations (дата звернення: 14.09.2020).
13. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85. Єдиний загальнодержавний публічний ресурс законодавчих та нормативно-правових актів, які стосуються діяльності поліцейських. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення: 21.09.2020).
14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
15. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005 № 2824-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 5, 5–6. С. 128. Ст. 71.
16. Офіційний сайт кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/contacts/> (дата звернення: 21.09.2020).
17. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

References

1. Kil`kist` kiberzlochy`niv v Ukrayini zrosla vdvichi za ostanni pyat` rokiv – Opendatobot [The number of cybercrimes in Ukraine has doubled in the last five years]. Retrieved from <https://mind.ua/news/20203511-kilkist-kiberzlochiv-v-ukrayini-zroslo-vidvichi-za-ostanni-pyat-rokiv-opendatobot> [in Ukr.].
2. Druchek, O. V. (2018). Profajling yak metod zabezpechennya derzhavnoyi bezpeky` i gromads`kogo poryadku: problemy` zastosuvannya [Profiling is a method of securing state security and a public order: problems of application]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pry`vatnogo prava (Scientific Bulletin of Public and Private Law)*, 132–136 [in Ukr.].
3. Vidy profaylinga [Types of profiling]. Retrieved from <https://searchinform.ru/kontrol-sotrudnikov/profajling/vidy-profajlinga/> [in Russ.].
4. Cherkasova, E. S. (2013). Psihologicheskij portret litsa, sovershivshego nasilstvennoe prestuplenie, – profajling, kak sovremennoe napravlenie psihologicheskoy nauki [Psychological portrait of a person who has committed a violent crime – profiling as a modern trend in psychological science]. Retrieved from <http://yurpsy.com/files/xrest/3/9.htm> [in Russ.].
5. Verenikina, N. A. (2017). Profayling, kak sredstvo raskrytiya i rassledovaniya prestupleniy [Profiling as a means of detecting and investigating crimes]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/profayling-kak-sredstvo-raskrytiya-i-rassledovaniya-prestupleniy/viewer> [in Russ.].
6. Anfinogenov, A. I. (1997). Psihologicheskij portret prestupnika, ego razrabotka v processe rassledovaniya prestupleniya [Psychological portrait of the criminal, his development in the process of investigating the crime]. М. [in Russ.].
7. Zashhita predpriyatiya ot chelovecheskogo faktora – profajling dlya informatsionnoj bezopasnosti [Protection of the enterprise from the human factor – profiling for information security]. *Promdevelop* от 28 апреля

- 2018 (Promdevelop dated 28/04/2018). Retrieved from <https://promdevelop.ru/zashhita-predpriyatiya-ot-chelovecheskogo-faktora-profajling-dlya-informatsionnoj-bezopasnosti/> [in Russ.].
8. Matveev, A. (2017). Obzor rynka sistem povedencheskogo analiza – User and Entity Behavioral Analytics (UBA/UEBA) [Market overview of behavioral analysis systems – User and Entity Behavioral Analytics (UBA/UEBA)]. Retrieved from https://www.anti-malware.ru/analytics/Market_Analysis/user-and-entity-behavioral-analytics-ubaueba [in Russ.].
 9. Profayling dlya IB: kak programma «chitaet» cheloveka (ch. 1) [Profiling for information security: how the program «reads» a person (part 1)]. Retrieved from <https://www.computerra.ru/237804/profajling-dlya-ib-kak-programma-chitaet-cheloveka-ch-1/> [in Russ.].
 10. Yepes, R. (2016). The Art of Profiling in a Digital World. *The Police Chief* 83. Retrieved from <https://www.policiechiefmagazine.org/the-art-of-profiling-in-a-digital-world/>
 11. Shinder, D. (2010). Profiling and categorizing cybercriminals. *Tech & Work on July 19, 2010*. Retrieved from <https://www.techrepublic.com/blog/it-security/profiling-and-categorizing-cybercriminals/>
 12. Garcia, N. (2018). The use of criminal profiling in cybercrime investigations: Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in Cybersecurity. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/327187114_The_use_of_criminal_profiling_in_cybercrime_investigations
 13. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament kiberpolitsiyi Nacionalnoyi Politsiyi Ukrayiny: Nakaz Nacionalnoyi Politsiyi Ukrayiny vid 10.11.2015 № 85 [On approval of the Regulations on the Cyberpolice Department of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine from 10/11/2015 No. 85]. Yedynyi zahalnodержavnii publichnyi resurs zakonodavchyykh ta normatyvno-pravovykh aktiv, yaki stosuiutsia diialnosti politseiskykh (The only national public resource of laws and regulations relating to police activities). Retrieved from <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> [in Ukr.].
 14. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40–41, Art. 379 [in Ukr.].
 15. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro kiberzlochynnist [Ratification of the Convention on Cybercrime: Law of Ukraine] vid 07.09.2005 № 2824-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 5. St. 71 [in Ukr.].
 16. Oficijny`j sajt kiberpolitsiyi Ukrayiny` [Official site of the cyberpolice of Ukraine]. Retrieved from <https://cyberpolice.gov.ua/contacts/> [in Ukr.].
 17. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2135-XII [On search operations: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 22. St. 303 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 24.09.2020
прийнята до друку 12.11.2020
The article: is received 24.09.2020
is accepted 12.11.2020

UDC (УДК) 340.13:351.764

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

ПРАВОВИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАДАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Досліджено головні правові підходи до суспільно-політичного регулювання надання сексуальних послуг (проституції) у різних країнах світу. Поставлено і розглянуто основні завдання, які стоять перед суспільством кожної держави у сфері регулювання діяльності повіїв, їх так званих «опікунів» і клієнтів, а також участь держави у визначенні та розв'язанні проблем секс-індустрії. Визначено, що важливу роль у легалізації проституції відіграє не лише правовий, а й морально-етичний аспект, який у кожному суспільстві має свої обмеження.

Проаналізовано чотири моделі регулювання проституції, які існують у різних країнах світу, і обґрунтовано, що не кожна модель сама собою ефективна та оптимальна для реалізації. Охарактеризовано історичні факти й особливості легалізації проституції в окремих країнах світу та у Галичині.

Ключові поняття: проституція, секс-індустрія, легалізація, декриміналізація, торгівля жінками, сутенерство, соціальні платформи.

Onyshko Oksana,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

LEGAL, SOCIAL AND HISTORICAL ASPECTS OF LEGALIZATION OF SEXUAL SERVICES

Abstract. The main legal ways to the socio-political regulation of sexual services (prostitution) in different countries are considered. The main problems facing the society of each state in the field of regulation of prostitutes activity, their so-called «curatores» and clients. The participation of the state in identifying and solving the problems of the sex industry are defined. It is determined that an important role in the legalization of prostitution is played not only by the legal but also by the moral and ethical aspects, which have a lot of limits in every society.

Four models of prostitution regulation that exist in different countries of the world are analyzed. It is substantiated that not every model in itself is effective and is optimal for implementation. It depends of the legal system, level of consolidation of society and position of the government on this issue.

Criminal liability for pimping, which exists in Ukraine, is only a small positive step in the fight against illegal profits related to the exploitation (voluntary or forced) of another person's body. The negative point in this area is the lack of social, medical and legal protection of prostitutes, as their clients are also at risk. So, the legalization on of the sexual services is necessary for our state, but it must be preceded by a series of successive authority's steps: public dialogue on different public platforms, changes in legislation and government administrative decisions.

Key concepts: prostitution, sex industry, legalization, decriminalization, trafficking in women, pimping, social platforms.

Вступ

Урегулювання надання сексуальних послуг (проституції) є не лише правовим, а й соціальним і економічним питанням. Ця тема не втрачає актуальності, але і достатньо не обговорюється і не загострюється через об'єктивні причини: отримання негативної критики громадськості, провокування протестів (на кшталт протидії ЛГБТ-парадам), ризик зменшити свої рейтинги діючій владі чи партії, яка балатується, тощо. Однак проблема є, і замовчувати її вигідно як державно-владним органам, так і суспільству.

Питання, пов'язані з вивченням проституції як явища і його негативного та позитивного впливу на суспільство були предметом дослідження таких науковців: О. Бандурки, Н. Волкової, Л. Кучанської, В. Костецького, А. Ландіна, Н. Оніщенко, В. Селіванова, Є. Фесенка, Н. Уханової, О. Федик, Т. Шевчука, С. Шлика, А. Шпакова, С. Яценка та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити правовий, соціальний та історичний аспекти легалізації надання сексуальних послуг в умовах сучасного розвитку суспільства, враховуючи історичний досвід існування проституції як невід'ємного явища функціонування будь-якого суспільства, проаналізувати сучасні підходи інших держав світу до її легалізації, навести перспективи легалізації надання сексуальних послуг в Україні.

1. Історична складова розвитку надання секс-послуг

Легалізація проституції сягає часів Стародавньої Греції, де вперше цар Солон запровадив поняття так званої «проституції гостинності», яке полягало у створенні спеціальних храмів на узбережжі, де сексуальні послуги надавалися зазвичай приїзджим. Однак відвідували такі храми й одружені чоловіки, що не було аморальним. Цікавим був і той факт, що кредитори не мали права у таких храмах (вони вважалися недоторканими) переслідувати своїх боржників. У ті часи проституція та повії поділялися на певні категорії. У Стародавньому Римі проституція теж набрала значних обертів, і повії сплачували відсотки від своєї діяльності у бюджет міста та відігравали значну роль у налагодженні міжнародних зв'язків [1, с. 228–234]. Однак вони належали до однієї з нижчих суспільних каст і не були зареєстровані у списках населення, а вносилися в особливі списки, тобто відзначалися відсутністю громадянства. Отже, вперше в стародавні часи проституція почала розглядатися як професія.

Завжди церква засуджувала повії і усіляко намагалася їх зганьбити перед суспільством. Так, повіям ставили тавро, відрізали різні частини

тіла, страчували. Однак їх допускали до церковної служби і на сповіді відпускали всі гріхи, оскільки повії давали церкві чималі пожертви.

Однак за часів Середньовіччя утримання будинків розпусти у країнах Європи вважалося цілковитою нормою, іноді це відбувалося за протекторатом влади міста. Так, у Середньовічній Франції керували такими будинками урядові чиновники, представники судової влади для того, щоб не лише збагачувати місцевий бюджет, а й присікати у таких закладах поширення азартних ігор і злочинності. Як будинки розпусти використовувалися і місцеві лазні, в яких були обладнані не лише купальні, а й комфортні зони відпочинку. Часто їх власниками були шановані громадяни міст і відомі меценати [2, с. 116–121].

Стосовно повії, які там працювали, то це були дівчата з бідного середовища, які змушені були займатися проституцією, щоб прогодувати сім'ю, або згвалтовані дівчата, які, отримавши тавро сорому, не мали іншого виходу*. Повії того часу мали визначені права. Так, у разі згвалтування клієнт підлягав покаранню у виді штрафу, а у разі переховування від правосуддя – судовому переслідуванню. Також повії могли виступати у суді як повноцінні свідки обвинувачення поряд із власниками й управляючими будинків розпусти. В кількох містах повії навіть мали власні хоругви та знаки розрізнення, з якими виступали на різноманітних парадах та урочистостях у місті.

Влада і церква за часів Середньовіччя виступали проти відвідувань будинків розпусти одружених чоловіків та неповнолітніх юнаків. Однак стосовно перших, то покаранню чи переслідуванню вони не підлягали, на відміну від одружених жінок, які зраджували своїх чоловіків. Такі жінки підлягали суспільному осуду і як покарання могли за рішенням суду та проханням чоловіка бути відправлені до будинку розпусти.

За часів Наполеона на території Франції був прийнятий закон, який вимагав реєструвати повії і проводити їм медичні огляди для того, щоб захистити армію, яка за часів правління Наполеона здійснювала військові кампанії. Модель жінки-повії XIX століття ґрунтувалася на тому, що ними ставали не за власним бажан-

* Як свідчать судові архіви, чимало дівчат ставали повіями внаслідок групових згвалтувань у цілком молодому віці, які були нормою за часів Середньовіччя. Так зване «полювання на дівчат» із метою розпусти під дією алкоголю було звичним явищем для великих компаній молодих хлопців, здебільшого середнього класу (торговців, ремісників). Після таких подій дівчата не мали шансів вийти заміж і посісти гідне місце в суспільстві [3].

ням, а через несприятливі життєві обставини. Вважалося, що жінки, на відміну від чоловіків, були соціально недорозвиненими, і, займаючись проституцією, не розуміли, що роблять, за що не могли бути покарані. Покаранню підлягали лише ті, які доправили жінок до такого стану [4, с. 29–33].

XIX століття в Англії характеризувалося високим рівнем розпусти та розвитку проституції, зокрема вуличної. Будинки розпусти теж існували, однак вони були розраховані на забезпеченіших клієнтів та надавали більш розширений спектр сексуальних послуг, включаючи і задоволення садомазохістських потреб. Великий попит у ті часи мали малолітні дівчата, яких викрадали, чи викупляли у батьків для продажу за кордон у сексуальне рабство. Звідси і бере свій початок історія прийняття Конвенції «Про торгівлю людьми», оскільки першопочатково ототожнювали проституцію із сексуальним рабством, в т.ч. і неповнолітніх.

Привертають увагу і факти розвитку секс-індустрії на українських землях, зокрема у Галичині в кінці XIX – на початку XX століття. Так, у Львові, як і у всій Австро-Угорщині, на підставі імператорсько-королівського розпорядження штабів поліції Кракова від 1888 р., адміністративна влада вимагала від дівчат, які надавали сексуальні послуги, реєструватися у поліції у спеціальній книзі, де було вказано, за яких обставин їх було затримано. В подальшому влада вимагала пройти медичний огляд в санітарному відділі магістрату, вказати свої особисті дані, дані своєї родини та причини, які спонукали обрати такий фах. Далі магістрат видавав спеціальну книжку здоров'я та документ, за яким дівчина могла і надалі займатися обраною діяльністю. Це були так звані легальні представниці надання сексуальних послуг. Але чимало дівчат і жінок офіційно займалися іншою діяльністю (кельнерки, прибиральниці в готелях, продавчині), однак, попри це, ще й заробляли проституцією. Змусити їх пройти медичний огляд і зареєструватися як дівчата, які надають послуги інтимного характеру, влада не могла, оскільки офіційно вони були працевлаштовані, і їхні працедавці могли заперечувати, щоб такі працівниці були зареєстровані у вищевказаних книгах [5, с. 88]. Неофіційні заробітки таких дівчат загрожували не лише їхньому здоров'ю, а й здоров'ю клієнтів*. Правові норми щодо реєстрації жінок, які займалися проституцією, продовжували діяти і після

утворення II Речі Посполитої (до 1939 р.). Так, у Львові протягом 1935–1936 рр. було офіційно зареєстровано 1061 жінка, яка надавала інтимні послуги. Цей показник був середнім порівняно з іншими містами тогочасної Польщі. Скажімо, у Варшаві протягом того ж періоду було зареєстровано 3743 жінки легкої поведінки, Лодзі – 1032, у Кракові – 430, у Вільнюсі – 584 [6, с. 90–91].

2. Сучасні соціально-правові підходи та моделі легалізації надання сексуальних послуг

Сучасна юридична наука розрізняє три підходи до суспільно-політичного регулювання надання сексуальних послуг (проституції), а саме: криміналізація, легалізація та декриміналізація таких діянь. Основна відмінність між указаними підходами ґрунтується на виконанні політичних завдань у кожному конкретному випадку в певній державі. Такі завдання полягають у: скасуванні проституції, мінімізації негативних наслідків, а також визнанні проституції підприємницькою діяльністю, що прирівняна до інших професій у сфері надання послуг (надання косметичних та перукарських послуг, масаж, діяльність кур'єра тощо). Однак у кожному суспільстві важливу роль відіграє морально-етичний аспект проблеми. На нього впливає ментальність суспільства, характерні стереотипи, релігійні норми, моральні цінності. Саме морально-етичний аспект і є одним із вирішальних в українському суспільстві, насамперед коли стереотипні уявлення про суспільне призначення жінки та гендерна нерівність відіграють ключову роль у формуванні громадської думки.

У країнах ЄС нині є чотири моделі регулювання проституції. Перша модель – цілковита заборона проституції. Така модель є радше винятком й існує лише в декількох державах, як наприклад Фінляндія та Румунія.

Друга модель визначає заборону бути користувачем сексуальних послуг. Така модель характерна для Швеції та Норвегії. Зокрема, у Швеції ще у 1999 р. прийнятий закон, за яким клієнт сплачував немалий штраф за користування секс-послугами. Водночас на повій покарання не поширювалося. Така норма закону дала змогу значно зменшити попит на представників секс-індустрії, а загалом і факт проституції в державі загалом. Згодом таку модель перейняли Норвегія, Північна Ірландія та Ісландія. У Словаччині за послуги повії клієнт може бути ув'язнений на 10 років.

Третя модель передбачає дозвіл на надання сексуальних послуг, однак це не врегульовано державою. Таким чином і надавач, і користувач інтимних послуг не підлягають покаранню.

* Так, одна офіціантка з кав'ярні заразила венеричною хворобою приблизно 40 офіцерів одного полку, внаслідок чого полк став недієздатним на певний час [5].

Однак законодавством регулюються інші види діяльності, з цим пов'язані: сутенерство, привласнення частини заробітку, утримання будинків розпусти, інші посередницькі відносини, а також примус до зайняття такою діяльністю. Отже, більшість держав Європи вважають, що сукупність інших супроводжувальних заборон призведе до поступового зниження рівня проституції. Третя модель характерна для 12 країн Європи, з-поміж яких: Польща, Бельгія, Чехія, Люксембург.

Четверта модель легалізовує проституцію у повному обсязі та чітко встановлює межі надання і отримання сексуальних послуг. Отже, такий вид діяльності вважається офіційно зареєстрованим, з якого сплачуються податки у державний і місцевий бюджети, а також є соціальних захист як надавачів послуг, так і їхніх клієнтів. Така модель характерна для Нідерландів, Бельгії, Австрії, Греції, Швейцарії, Латвії, Угорщини і Туреччини.

Україна належить радше до третьої моделі, оскільки декриміналізація проституції відбулася в нас у 2006 році, коли до КК України було внесено відповідні зміни. Нині зайняття проституцією є лише адміністративним правопорушенням (ст. 181-1 КУпАП), за яке передбачено доволі мізерний штраф – від 85 до 170 грн, у разі повторного здійснення таких дій протягом року після накладення адмінстягнення – від 136 до 255 грн [7]. Як характерно для більшості країн Європи та світу, в Україні передбачена кримінальна відповідальність (ст. 303 КК України) у виді позбавлення волі від трьох до п'ятнадцяти років за сутенерство або втягнення особи у зайняття проституцією [8]. Це відповідає нормам міжнародного права, а саме Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, до якої Україна, будучи у складі СРСР, приєдналася 15.11.1954 [9].

3. Роль Конвенції «Про торгівлю жінками» у легалізації проституції

У ст. 1 Конвенції йдеться про те, що відповідальність несе особа, яка отримує вигоду з проституції іншої особи, а також утримують нелегальні будинки розпусти та відмовляються реєструвати повій [10]. Друга частина Конвенції «Про торгівлю жінками» теж визначає, що торгівля жінками є злочином, навіть у разі отримання згоди жінки. Отже, якщо дівчина погоджується на роботу за кордоном у нічному клубі, то особа, яка влаштувала її на роботу й отримала за це оплату, теж буде покарана, навіть ув'язнена. Особа, яка влаштовує на роботу, стає торговцем людьми, навіть за наявності згоди останніх. Таким чином, конвенція здійснює захист жінок,

навіть проти їхньої волі. Конвенція не зовсім слушно пов'язує проституцію з торгівлею жінками, встановлюючи, що вся проституція є примусовою, і жінки не можуть визнавати це своєю професією. Крім того, торгівля людьми не завжди пов'язана з проституцією. Так, жінки працюють нелегально на швейних фабриках, збирають урожай, доглядають за немічними. Нині триває суперечка щодо норм Конвенції, оскільки, якщо визнати проституцію примусовою, як насильство над жінками, то це порушує основні права людини. Однак потрібно розмежовувати примусову проституцію та добровільну. Остання і підлягає легалізації не лише в окремих державах, а у більшості держав світу.

Отже, пряме слідування нормам Конвенції та пряма імплементація норм міжнародного законодавства у вітчизняне свідчать про пряму заборону легалізації проституції та надання сексуальних послуг.

Нідерланди свого часу відмовилися від підписання цієї Конвенції. Однак, щоб офіційно легалізувати секс-індустрію, там відбувалися бурхливі соціальні дискусії, декілька років тривав гострий діалог між громадськістю, пресою та владою. Цього нині потребує і Україна.

В Україні на сьогоднішній день є мізерна кількість повій, які працюють без так званих «опікунів» чи сутенерів, котрі забирають собі частину доходу, натомість надаючи сумнівний захист. Звичайно, власники будинків розпусти у Нідерландах теж отримують частину прибутку від проституції, однак натомість повій мають низку конкретних пільг (соціальний захист, медичне обслуговування, відпустку) та підписують трудовий договір. Навіть існують спілки повій, які реєструються як приватне підприємство та ділять прибутки порівну.

Як і в більшості країн Східної Європи, так і в Україні проституція є нелегальною, і сутенери отримують 50 відсотків прибутку. Частими є випадки, коли у нелегальних будинках розпусти дівчата зовсім не отримують оплати за свої послуги, бо їх залякують і заставляють відпрацьовувати за наданий їм притулок, їжу, одяг.

На перший погляд, може здатися, що зайняття проституцією – це вимушений крок для жінки, яка опинилася у скрутних життєвих обставинах. Однак візьмемо інших осіб, які працюють на шкідливих виробництвах: лакофарбовому чи азбестовому заводах, у гірничій промисловості, у виробництві гідроізоляційних матеріалів, на атомних електростанціях, тощо. Це їхній вибір, і за цим вибором є не лише скрутні життєві обставини, а й економічні умови праці, скорочена тривалість робочого дня, зниження пенсійного віку тощо [11]. Чимало українок добровільно працюють у сфері надання сек-

суальних послуг в інших країнах (Великобританії, Нідерландах, Німеччині, Польщі), через певний час вони повертаються додому, купують житло і створюють сім'ї. Рівень як легальних, так і нелегальних доходів та заробітків, навіть у країнах Європи, значно вищий і тому чимало дівчат з України працюють там у секс-індустрії.

Інша річ, коли проституція тягне насильницькі дії, за які ні клієнт, ні сутенер не можуть бути покарані. Йдеться про те, що дівчина, яка надає сексуальні послуги, не може вести переговори з клієнтом чи відмовити йому в разі вчинення насильницьких дій.

В Афінах у травні 2012 року поліція затримала 100 таких дівчат. Примусово їх протестували на ВІЛ-СНІД. Так, зі 100 тестів 12 виявилися позитивними. Ці 12 дівчат зізналися, що вступали в інтимні стосунки без використання засобів захисту з десятками чоловіків. Прокуратура опублікувала в соцмережах світлина цих дівчат, щоб попередити клієнтів про небезпеку зараження та переконати їх пройти тест на ВІЛ. Тодішній міністр охорони здоров'я Греції мав намір також опублікувати і світлина клієнтів, щоб показати, хто вступав у незахищені інтимні стосунки з жінками легкої поведінки [12]. Оскільки в Греції проституція легалізована, то, відповідно, і правоохоронні органи мають право регулювати відносини у цій сфері, вимагати проходження тестів на виявлення венеричних хвороб, оприлюднювати світлина дівчат із секс-індустрії, оскільки ті наразили на небезпеку життя та здоров'я клієнтів.

4. Основні проблеми легалізації проституції в Україні

В Україні такими проблемами не займається ні поліція, ні прокуратура, ні соціальні служби, оскільки немає легалізації такої діяльності. Мізерний адміністративний штраф ситуацію не поліпшує і ризик зараження не знижує. З погляду закону будинків розпусти не існує, дівчата на трасах просто шукають нових знайомих, а сутенерство та насильство здебільшого є лише формально, оскільки від повій поліція дуже рідко отримує та приймає заяви про порушення їхніх прав. Але про які права може йтися, якщо діяльність повій є поза межами правового поля.

Одним із видів проституції є так зване спонсорство. Таким чином, жінка чи дівчина має одного або декількох клієнтів, які забезпечують їй побут та інші потреби за надання інтимних послуг. Такі випадки трапляються навіть у школах, чи інших навчальних закладах, коли клієнт забирає дівчину в машину навіть на великій перерві та повертає до початку наступ-

ного уроку чи пари. Звичайно, що це суперечить чинному законодавству, коли дівчина неповнолітня, однак рідко можна зустріти скарги та заяви у поліцію при виникненні конфліктів у схожих ситуаціях, насамперед коли дівчині виповнилося 18 років. Підґрунтям такої діяльності є лише економічна складова, а інтимні послуги вони використовують як спосіб заробітку на одяг, косметику, розваги тощо.

Статистичні дані стосовно кількості повій на території України також неможливо встановити, оскільки така діяльність є у тіні й розповідати про це ніхто не хоче. Часто мас-медіа проводили анонімні платні анкетування для повій, однак їхні дані не відповідають реальному стану речей, оскільки задля наживи зголюються пройти анкетування не лише повії, а й нарко- та алкозалежні, і кожна з них озвучує різні дані [13]

На запит газети Delo.UA з Нацполіції повідомили, що за 2017 р. за ст. 181-1 КУпАП затримано 1101 людину, з них 15 були неповнолітніми. Це ненабагато більше, ніж у 2016 році – 1308 осіб, з яких 18 неповнолітніх. Щодо штрафів, то за вказаною статтею випи-сано 572 штрафи на суму 91,3 тис. грн. Із них сплачено лише 11, 8 тис. грн. Щодо ст. 302 КК України (створення або утримання місць розпусти і зводництва), у 2017 р. було заведено 258 кримінальних справ, а справ, доведених до суду, – лише 193 [13]. Статистика, на нашу думку, лише формальна, оскільки чимало правоохоронних органів «закриває очі» на таку діяльність на вигідних для них умовах.

За офіційними даними Національної поліції України, на першому місці за кількістю зафіксованих правопорушень за ст. 181-1 КУпАП лідирує Одеська область (626), на другому місці Дніпропетровська (182), і на третьому – Херсонська (106). Остання у списку із оним виявленим адмінправопорушенням – Житомирська область. Протягом року в Україні зафіксували 913 осіб, які були затримані за зайняття проституцією [14]. Проте офіційні статистичні дані – це лише вершина айсберга, оскільки вони свідчать тільки про виявлені правопорушення в цій сфері.

Очевидним є те, що секс-індустрія – це латентний широкомасштабний бізнес із власними внутрішніми законами та системою. Можливість його легалізації є, однак немає механізму. 18.09.2015 за ініціативою народного депутата попереднього скликання А. В. Немировського у ВРУ був зареєстрований Проект закону про регулювання проституції та діяльності секс-закладів. Він установлював можливість діяльності повій як приватних підприємців, межі діяльності секс-закладів із надання

інтимних послуг, соціальні гарантії повій, повноваження ВРУ, КМУ, виконавчих органів влади на місцях щодо регулювання сфери проституції та діяльності секс-закладів [15]. Менш ніж через місяць проект був відкликаний, так і не розпочавши процедуру свого проходження у парламенті. Це зроблено, зі слів автора законопроекту, щоб не провокувати суспільні суперечки [16].

Важливим аспектом є і надання допомоги (медичної, психологічної, матеріальної) жінкам, які надають сексуальні послуги. Це здійснюється зазвичай суспільними неурядовими організаціями. У Бангкоку, приміром, на головній вулиці з нічними клубами є організація, куди дівчата можуть заїхати, щоб отримати засоби інтимного захисту, поспілкуватися, попередити клієнта про можливу небезпеку. Є також уроки мови, переважно російської, оскільки чимало росіян почали відвідувати такі заклади і дівчатам доводиться вчитися краще домовлятися.

Існують і організації, що працюють для спільноти жінок легкої поведінки, як правило, феміністичні. Вони займаються лобістською діяльністю для зміни закону. Деякі аболіціоністські (християнські чи феміністські) громадські рухи пропагують скасування проституції у будь-якому виді (легалізованому чи не легалізованому), або ж вимагають прийняти голландську модель – визнання проституції як професії та захист прав людей, які працюють у секс-індустрії. Вони не вживають слово «повія» (що є вкрай образливе), а «жінка, що займається проституцією» [17].

Аналізуючи практику інших держав світу, потрібно зазначити, що у США лише у декількох штатах проституція легалізована і федеральної заборони на зайняття нею немає. У Каліфорнії повій та клієнту загрожує до одного року в'язниці та 1000 доларів штрафу, а сутенер може потрапити до в'язниці на строк до 6 років. У Техасі повій і клієнтів, яких утретє спіймали за зайняття проституцією та користування секс-послугами, засуджують до в'язниці. Покарання призначається на строк до двох років в'язниці та штраф 10000 доларів. Загалом кількість повій у США оцінюється приблизно в півмільйона, а річний оборот усього сектора торгівлі – понад 15 мільярдів доларів [18].

Українські реалії свідчать про те, що, як і у більшості держав світу, легалізації проституції протистоїть насамперед економічний аспект, а далі суспільний і правовий. Економічний полягає в тому, що чимало осіб зацікавлені у тому, щоб тримати такий бізнес в тіні і не сплачувати податки у бюджет. Це стосується не лише повій та їхніх сутенерів,

а й різного рангу чиновників і правоохоронців, які покривають такий бізнес та отримують свій відсоток. Суспільний чинник зумовлений стереотипами та громадським осудом. Для подолання другого чинника потрібно проводити постійний суспільний діалог, комунікувати з громадами різних регіонів і рівнів, роз'яснювати переваги легалізації, організовуючи конференції, круглі столи, фестивалі, зустрічі з представниками різних поколінь, громад та інші дискусійні платформи. Без налагодження діалогу влади з громадськістю легалізувати таке неоднозначне і суперечливе явище недоцільно, оскільки можна спровокувати хвилю протестів, яких у будь-якому разі не уникнути, однак можна сподіватися, що вони будуть не надто категоричні та радикальні.

Згадаймо бойкотування проведення весною 2018 та восени 2019 р. у Львові, Києві, Харкові, Чернівцях, Одесі так званого «Фестивалю рівності» на захист ЛГБТ-спільноти, коли відбулися сутички правоохоронців із праворадикалами, які закидали учасників яйцями, відбулося навіть псевдомінування вулиці й інші протистояння. У Чернівцях рішенням міської ради навіть було заборонено проводити такий фестиваль [19–21].

І, нарешті, правовий аспект, який передбачає внесення змін у цивільний і господарський кодекси та ще низку чинних нормативно-правових актів, які дозволять повіям зареєструватися як приватні підприємці (на зразок Нідерландів), або заснувати ТзОВ та спільно і відкрито вести діяльність із надання послуг інтимного характеру.

Висновки

Виходячи із вищевикладеного, можна стверджувати, що жодна з вказаних моделей запобігання чи легалізації проституції не є ефективною на 100%. Діяльність повій розпочалася задовго до нашої ери і таке явище було та є невід'ємною частиною будь-якого суспільства. В Україні, як і в більшості держав світу, ця сфера є у тіні, від чого потерпають як представниці найдревнішої професії, їхні клієнти, так і місцеві бюджети, а також суспільство загалом.

Кримінальна відповідальність за сутенерство, яка є в Україні, – це лише невеликий позитивний крок у боротьбі з нелегальним отриманням прибутку, пов'язаного з експлуатацією (добровільною чи примусовою) тіла іншої людини. Наявність лише адміністративної відповідальності повій, відсутність соціального, медичного чи правового захисту їхньої діяльності є негативним моментом у цій сфері, оскільки в зоні ризику є і повій, і їхні клієнти.

Отже, легалізація надання сексуальних послуг необхідна нашій державі, однак цьому повинна передувати низка послідовних кроків, зроблених владою: суспільний діалог на різних громадських платформах, зміни в законодавстві та владні адміністративні рішення.

Список використаної літератури

1. Pierre Dufour F. S. Historia prostytucji. Czasy przedchrześcijańskie, cesarstwo rzymskie. Za tłumaczeniem A. Baniukiewicza. T. 1. Warszawa : Wydawnictwo: Uraeus, 1997. 399 s.
2. Pierre Dufour F. S. Historia prostytucji od czasów najdawniejszych do XX wieku. Czasy chrześcijańskie, Rzym, Bizantium, Francja. Za tłumaczeniem A. Baniukiewicza. T. 1. Warszawa : Wydawnictwo: Uraeus, 1997. 380 s.
3. Milewski Stanislaw. Czy wiesz, że w dawnych czasach chodzenie do domu publicznego traktowano jako dowód normalności, a cudzołóstwo żony uważano za przestępstwo publiczne? URL: <https://www.magazyndetektyw.pl/prostytucja-w-sredniowieczu/>
4. Harsin Jill. Policing Prostitution in Nineteenth Century Paris, Princeton: Princeton University Press, 1985. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvckq7ng>
5. Таємниці Львівського дня. I. (за мемуарами й матеріалами поліції та львівської преси початку XX ст.). URL: <https://zbruc.eu/node/27795>
6. Klos Krzysztof. Prostytucja w Krakowie międzywojennym 1918–1939. URL: <file:///C:/Users/Xena/AppData/Local/Temp/5931-17464-1-PB.pdf>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text
10. Karpiński Marek. Najstarszy zawód świata. Historia prostytucji. Warszawa : Wydawnictwo Iskry, 2010. 334 s.
11. Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Sobczak Aleksandra. Zalegalizować prostytucję w Polsce. URL: https://www.wysokieobcasy.pl/wysokieobcasy/1,96856,12098895,Zalegalizowac_prostytucje_w_Polsce.html
13. Проституція в Україні: бізнес, якого ніби нема. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/prostitutycja-v-ukraine-biznes-kotorogo-kak-by-net-339150/>
14. У МВС назвали регіони, які стали лідерами за кількістю повій. URL: <https://poglad.ua/news/crime/nazvali-regioni-ukrayini-yaki-stali-liderami-za-kilkisty-poviy-383196>
15. Проект закону про регулювання проституції та діяльності секс-закладів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56559
16. З Ради відкликали законопроект про легалізацію проституції. URL: <https://www.unian.ua/politics/1148082-z-radi-vidklikali-zakonoprojekt-pro-legalizatsiyu-prostitutitsiji.html>
17. Prostytucja – zalegalizować czy zabronić? URL: <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokieobcasy/1,53662,141908.html?disableRedirects=true>
18. Prostitution under International Human Rights Law: An Analysis of States' Obligations and the Best Ways to Implement Them. CAP international, February 2016. URL: www.cap-international.org
19. У Чернівцях не відбувся «Фестиваль рівності». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=W-M3ERi913Y>
20. ЛГБТ-ходу в Одесі намагалися зірвати декілька організацій. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/hodulgbt-v-odesi-namagalysia-sirvaty/30139394.html>
21. У поліції заявили про відсутність постраждалих під час маршу рівності у Києві. URL: <https://www.unian.ua/society/10594362-u-policiji-zayavili-pro-vidsutnist-postrazhdalih-pid-chas-marshu-rivnosti-u-kiyevi.html>

References

1. Pierre Dufour, F. S. (1997). Historia prostytucji. Czasy przedchrześcijańskie, cesarstwo rzymskie [History of prostitution. Pre-Christian times, Rome Empire]. *Za tłumaczeniem A. Baniukiewicza. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo: Uraeus* [in Pol.].
2. Pierre Dufour, F. S. (1997). Historia prostytucji od czasów najdawniejszych do XX wieku. Czasy chrześcijańskie, Rzym, Bizantium, Francja [History of prostitution from the most oldest times to the XX century. Christian times, Pome republic, Byzantium, France]. *Za tłumaczeniem A. Baniukiewicza. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo: Uraeus* [in Pol.].
3. Milewski, Stanislaw. Czy wiesz, że w dawnych czasach chodzenie do domu publicznego traktowano jako dowód normalności, a cudzołóstwo żony uważano za przestępstwo publiczne? [Did you know that in

- the antique times, going to the brothel house was considered like a normal behavior and the wife's adultery was a public crime?]. Retrieved from <https://www.magazyndetektyw.pl/prostyucja-w-sredniowieczu/> [in Pol.].
4. Harsin, Jill. (1985). Policing Prostitution in Nineteenth Century Paris, Prinston: Prinston University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctvckq7ng>
 5. Tajemnutci Lvivskogo dna. I. (za memuarumu I materialamu policiji ta lvivskojii presu pochatku XX st.). [Secrets of the Lviv bottom. I. (according to memoirs and materials of the police and the Lviv press of the early XX cen.)]. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/27795>
 6. Klos, Krzysztof. Prostyucja w Krakowie międzywojennym 1918–1939 [Prostitution in interwar Krakow]. Retrieved from file:///C:/Users/Xena/AppData/Local/Temp/5931-17464-1-PB.pdf
 7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporyshenia vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Law from 07.12.1984. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukr.].
 8. Kruminalnyj kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Cryminal Code of Ukraine]. Law from 05.04.2001 № 2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
 9. Konventsiia pro borotbu z torhivleiu ludmy i z ekspluatatsiieu prostytutsii tretimy osobamy vid 02.12.1949. [Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others] from 02.12.1949. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text – accession of Ukraine 15.11.1954 [in Ukr.].
 10. Karpiński, Marek (2010). Najstarszy zawód świata. Historia protytucji [The oldest profession in the world. History of prostitution]. Warszawa: Wydawnictwo Iskry [in Pol.].
 11. Pro zatverdzhennia Pereliku vyrobnytstv, tsekhiv, profesii i posad iz shkidlyvymy umovamy pratsi, robota v yakykh daie pravo na skorochenu tryvalist robochoho tyzhnia [About the statement of the List of manufactures, shops, trades and positions with harmful working conditions in which work gives the right to the reduced duration of a working week]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 21.02.2001 № 163. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukr.].
 12. Sobczak, Aleksandra. Zalegalizowac prostytucję w Polsce [Legalization prostitution in Poland]. Retrieved from https://www.wysokieobcasy.pl/wysokieobcasy/1,96856,12098895,Zalegalizowac_prostyucje_w_Polsce.html [in Pol.].
 13. Prostytutsiia v Ukrainy: biznes, kotroho kak-by net [Prostitution in Ukraine: a business that somehow does not exist]. Retrieved from <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/prostitucija-v-ukraine-biznes-kotorogo-kak-by-net-339150/> [in Russ.].
 14. U MVS nazvaly rehiony, yaki staly lideramy za kilkistiu povii [The Ministry of Internal Affairs named the regions that became leaders in the number of prostitutes]. Retrieved from <https://pogliad.ua/news/crime/nazvali-regioni-ukrayini-yaki-stali-liderami-za-kilkistyu-poviy-383196> [in Ukr.].
 15. Proekt zakonu pro rehuliuвання prostytutsii ta diialnosti seks-zakladiv [Draft law about regulation of prostitution and sex activities]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56559 [in Ukr.].
 16. Z Rady vidklykaly zakonoproekt pro lehalizatsiiu prostytutsii [The bill on legalization of prostitution was recalled from the Rada]. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/1148082-z-radi-vidklikali-zakonoproekt-pro-legalizatsiyu-prostitutsiji.html> [in Ukr.].
 17. Prostytucja – zalegalizowac czy zabronic? [Prostitution – to legalize or to forbid?]. Retrieved from <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokieobcasy/1,53662,141908.html?disableRedirects=true> [in Pol.].
 18. Prostitution under International Human Rights Law: An Analysis of States' Obligations and the Best Ways to Implement Them. CAP international, February 2016. Retrieved from www.cap-international.org
 19. U Chernivtsiakh ne vidbusia «Festyval rivnosti» [Owelyty Festival did not take place in Chernivtsi]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=W-M3ERi913Y> [in Ukr.].
 20. LHBT-khodu v Odesi namahalysia zirvaty dekilka orhanizatsii [Several organizations tried to disrupt the LGBT parade in Odesa]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/hodu-lgbt-v-odesi-namagalysia-sirvaty/30139394.html> [in Ukr.].
 21. U politsii zaiavyly pro vidsutnist postrazhdalykh pid chas marshu rivnosti u Kyievi [Police said there were no casualties during the equality march in Kyiv]. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/10594362-u-policiji-zayavili-pro-vidsutnist-postrazhdalih-pid-chas-marshu-rivnosti-u-kiyevi.html> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 23.09.2020
прийнята до друку 03.12.2020
The article: is received 23.09.2020
is accepted 03.12.2020*

UDC (УДК) 351:343.3(477)

Батюк Олег Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології,
державного управління та національної безпеки
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: Batiyk.Oleg@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2291-4247

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Анотація. Розкрито зміст і форми використання спеціальних психологічних знань під час провадження допиту в досудовому розслідуванні злочинів, що посягають на національну безпеку України. Визначено, що використання спеціальних психологічних знань на стадії досудового розслідування, безумовно, може бути корисним для встановлення істини у справі, а відсутність широкого й ефективного їх застосування в кримінальному процесі зумовлена насамперед недосконалістю теорії використання спеціальних психологічних знань і правової регламентації діяльності експертів та інших осіб, які володіють спеціальними психологічними знаннями. Це обумовлено передусім нечіткими і неоднозначними теоретичними визначеннями поняття спеціальних психологічних знань, суб'єктів, способів використання та форм їх реалізації. В науковій статті на основі аналізу теоретичного й емпіричного матеріалу визначено науково обґрунтований понятійно-категоріальний апарат щодо поняття спеціальних психологічних знань, які використовуються у досудовому слідстві, сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення процесуально-прикладних аспектів практичного застосування правоохоронними органами. Це, на думку автора, не тільки сприятиме поглибленню наукового знання, а й дасть змогу використовувати отримані дані в слідчій практиці, допоможе правоохоронним органам швидко та якісно розкривати, розслідувати і проводити заходи щодо запобігання злочинам проти національної безпеки України. Результати дослідження можуть бути застосовані також під час провадження кримінального судочинства, у процесі доказування та при оцінці доказів, у кваліфікації вчиненого злочину та встановленні пом'якшуючих покарання обставин. Досліджено особливості використання спеціальних психологічних знань під час розслідування злочинів, що посягають на національну безпеку України та вчиняються організованою злочинною групою.

Ключові поняття: злочин, національна безпека, криміналістика, експертиза, спеціальні знання, експерт, допит.

Batiuk Oleh,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Political Science,
Public Administration and National Security,
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine)
e-mail: Batiyk.Oleg@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2291-4247

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMES THAT ENCROACH ON THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The author aimed to reveal the content and forms of use of special psychological knowledge during the proceeding of interrogation in the pre-trial investigation of crimes that encroach on the national

security of Ukraine in the provisions of the scientific article. Namely, for fulfilling the intended goal, the author determines in the provisions of the scientific article that the use of special psychological knowledge at the stage of pre-trial investigation, of course, can be the great benefit for establishing the truth in the case and the lack of their wide and effective application in criminal proceedings is caused, first of all, by imperfection of the theory of use of special psychological knowledge and of legal regulation of the activity of experts and other persons with special psychological knowledge. This is resulted from primarily to vague and ambiguous theoretical definitions of the concept of special psychological knowledge, subjects, methods of use and forms of their realization. Based on the analysis of theoretical and empirical material, scientifically substantiated conceptual and categorical apparatus concerning the concept of special psychological knowledge, which are used in pre-trial investigation, is defined; the conclusions and proposals that are aimed at improving the procedural and applied aspects of practical application by law enforcement agencies are formulated by the author in the scientific article. According to the author, this will not only deepen scientific knowledge, but also will give the opportunity to use the obtained data in investigative practice, help law enforcement agencies quickly and efficiently to disclose, investigate and conduct measures to prevent of the committing crimes against national security of Ukraine. The results of the research can also be applied during the criminal proceedings, in the process of proving and evaluating evidence, during the qualifying the committed crime and establishing of circumstances mitigating of punishment. The author explored the features of the use of special psychological knowledge during the investigation of the crimes that encroach on the national security of Ukraine, which are committed by the organized criminal group.

Key concepts: crime, national security, forensics, expertise, special knowledge, expert, interrogation.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-109-114

Introduction

The urgency of the theme is due to the fact that criminal, who is scot-free, is dangerous not only because he becomes impudent and from committing petty crimes, often commits more serious, but also because the impunity significantly affects the formation of criminal attitudes in other unstable individuals and contributes to the creation of criminal groups. The creation of an organized criminal group to commit crimes against national security is not only a quantitative but also a qualitative increase in social danger in society. Intentional joint participation in the committing of a crime by several persons, according to the current legislation, constitutes a greater public danger than the committing of a crime by one person.

Thus, according to the official data of the Security Service of Ukraine in the period 2013-2020, the following dynamics of the investigation of cases that are related to the sphere of state security is determined: 2013 – 239 crimes; 2014 – 2021 crimes; 2015 – 1487 crimes; 2016 – 2356 crimes; 2017 – 1964 crimes; 2018–1564crimes;2019–1227crimes;andduring 6 months of 2020 – 1420 crimes [1].

The methodological basis of this study were the works of such Ukrainian scientists as: I. V. Gora, V. A. Kolesnykov, V. K. Matviychuk, L. V. Moshnyaga, A. V. Savchenko, I. O. Tomchuk, M. I. Khavroryuk, V. O. Khodanovych, R. L. Chorny and others.

The goal of this article is to disclose the content and forms of the use of special psychological knowledge during the proceeding of interrogation in the pre-trial investigation of crimes that encroach on the national security of Ukraine.

1. The statement of the main provisions

In our opinion, the assertion of V. O. Khodanovych that the implementation of a special pre-trial investigation of crimes against the foundations of national security is quite common in the practice of the Security Service of Ukraine. The explanation for the specified, in our opinion, lies in the specifics of those categories of crimes, the investigation of which is allowed to be conducted in a special procedural form of special pre-trial investigation. In turn, these crimes are serious or particularly serious, and information cannot be obtained other than by conducting counterintelligence and police operations. That is why the investigative judges, when granting the permission to conduct a special pre-trial investigation, checking, in particular, the validity of the suspicion, usually use the data that have been obtained as the result of the holding of the police operations [2, p. 428].

The crimes that have been committed by criminal groups that encroach on the national security of Ukraine are more complex and differ from other crimes by a significant amount of work and multi-episode, it is perceived that for a full, objective and comprehensive investigation of cases in this category, it is necessary to create investigative teams, which should include both investigators and operatives. The interaction of investigators with employees of operational units should continue until the end of the pre-trial investigation. In our opinion, in order to improve the coordination of the activity of the investigative team in a criminal case, it is necessary to develop a single agreed plan of investigative and preventive measures, police operations, which should include all versions that have been based on investigative

and operational materials, data that in this connection belong to the inspection, the list of investigative actions, of the circumstances that are clarified operatively; determine the term and executors for each item of the plan. It also provides for measures that have been aimed at preventing repeat offenses during the investigation, studying and eliminating the causes and conditions that contribute to the committing of crimes by organized groups, exposing all accomplices. We consider it expedient that an investigator with some work experience and organizational skills should be appointed as the head of such a group.

Let's note, that for the successful detection and investigation of these crimes that encroach on the national security of Ukraine, the investigator must, using the special knowledge of professional psychologists, identify among the members of the criminal group "the weak link" – a member of the group, who for one or another reason agrees to cooperate with the pre-trial investigation authorities in this direction.

In our opinion, namely a professional psychologist, whom the investigator can in this case involve in the investigation of a criminal case as a consultant, should, having read all the materials of the criminal case and analyzed the situation, give advice on identification among the suspects the person, who is most capable of establishing psychological contact with the pre-trial investigation authorities. Similar tactics of investigating criminal cases of crimes that have been committed by organized groups that encroach on the national security of Ukraine are important, because the correct solution to the question of the order of the holding of interrogation of members of a criminal group is most conducive to obtaining truthful testimony. When choosing an episode, the interrogation should begin with the most proven case by materials. Having the already received from the first interrogated person testimony about the criminal activity of an organized group, it is possible to more accurately plan the interrogation of other suspects, to imaginatively reproduce the picture of the crime, to identify the role and level of severity of guilt of each member of the criminal group in the committed crime.

In our opinion, during the holding of interrogation of a person that is suspected of a crime that encroaches on the national security of Ukraine, careful preparation must precede, for which it is necessary to find out what kind of people do surround him, in what conditions does he live, how does he work or study, as well as to determine the level of his development, capabilities, range of his interests and features of character. We agree with V. L. Vasylyev, that in the process of preparation for interrogation the psychologist helps the inves-

tigator not only to plan the sequence and formulation of questions, but also to predict possible variants of answers and depending on this, based on the available to him information and all the circumstances of the case, to prepare in advance all the materials of case, possible questions. Prepared with a deep knowledge of all the materials of the case and conducted taking into account all the personal qualities of the interrogated person the interrogation, of course, convinces the interrogated not only in the futility to resist, but also clearly reflects the weight of his criminal behavior, the inevitability of detection and the inevitability of punishment with all the consequences for both the perpetrator and his nearest [3, p. 434].

2. Use of special knowledge during interrogation

Let's note that the interrogation on the use of special knowledge with the involvement of a psychologist should be divided into certain stages. Thus, at the initial stage of interrogation, the investigator, with the help of a professional psychologist, usually receives his personal data from the interrogated juvenile verbally. At this stage of the interrogation, both interlocutors roughly outline the line of their further behavior in relation to each other. The main task of the investigator is to correctly diagnose the identity of the suspect.

During the interrogation of the first member of an organized criminal group, who is suspected of a crime that encroaches on the national security of Ukraine, it is necessary to establish psychological contact with him. To do this, you need to involve a specialist psychologist in the investigation of this criminal case. The period of entering into psychological contact between the interrogated person and the person, who interrogate is the essence of the second stage of interrogation. It should be noted that psychological contact is not achieved in all cases; however, every investigator should try to achieve this with the help of a specialist psychologist. During the interrogation, a specialist psychologist helps the investigator to identify the positive qualities of the interrogated person, on the basis of which the achievement of psychological contact with him and re-education is only possible. He should be encouraged to self-knowledge and self-assessment, because no accurate knowledge of the psychology of the offender will not give the desired result, if the person who committed the crime is not sure of the correctness of this assessment, does not realize the intolerance of his shortcomings. At this stage, the theme of conversation are the usual, insignificant questions; as a rule, they relate to the biography of the interrogated person, the circle of his interests, hobbies, etc. The interlocutors develop a general line

of behavior in relation to each other at the end, as well as such general parameters of the conversation as its pace, rhythm, basic states of interlocutors, verbal language techniques, postures, facial expressions and in some cases the main argumentation are determined.

The second stage is the main part of the interrogation, which is that the investigator tries to get basic information on the case from the interrogated person. With a properly organized interrogation, this is usually reached. After that, the investigator must compare the information that has been obtained during the interrogation with the data that is already available to him in the case and try to eliminate contradictions, ambiguities, inaccuracies etc.

The third stage is the final stage of the interrogation, during which the investigator enters the information that has been obtained as a result of the interrogation to the protocol and provides this information in writing to the interrogated person, who, confirming the correctness of what was written from his words in the protocol, signs it.

In our opinion, namely the greatest public danger in cases of crimes that encroach on the national security of Ukraine that have been committed by organized criminal groups, is the organizer, that's why, even at the stage of preparation for the first interrogation, the investigator should take into account the need to identify him and establish his real role. It is important to remember that members of a criminal organized group try to hide the real organizers for a variety of reasons and often take the blame. The role of organizers of criminal groups is mostly played by persons, who were previously convicted, more experienced and physically stronger than others, or persons who hold senior positions in state and law enforcement agencies. Using physical force, blackmail or other pressure, the organizers subjugate the members of an organized criminal group to their will, often terrorizing them. The identification of such an organizer is a priority task for the investigator. Therefore, when collecting materials for identification and exposing the leader of an organized criminal group, the investigator should obtain not only evidence that he committed a crime, but also facts that show his real role in the committing crime. In preparing for the interrogation of the leader, the investigator should also consider the sequence and formulation of the questions, the sequence of presentation of incriminating material evidence, documents, testimony of victims, witnesses, other suspects or accused in the case. In determining the role of each of the accomplices, one should ensure the evidence that could objectively expose the behavior of all members of the group.

In our opinion, special psychological knowledge should be considered acquired by a per-

son, who is involved in criminal proceedings as a consultant, specialist or expert, in the process of studying or working in psychological specialties, professional knowledge of human mental regularities that can be used in criminal proceedings to ensure the tasks of criminal justice. The application of special psychological knowledge contributes to the correct solution of tasks regarding the detection and investigation of crimes and re-education of persons who have committed a crime.

We believe that based on the interests of the case, the investigator must decide the issue regarding the use of audio or video, which can provide significant assistance in the case of persuading other accomplices to give truthful testimony, and in some cases to waive the need for a holding identification parade and thus will not only relieve the investigator from conducting another investigative action, but also will free the interrogated person from additional psychological burdens.

When investigating crimes that encroach on the national security of Ukraine that have been committed by an organized criminal group, it is advisable to appoint a forensic psychological expertise of the social psychological features of members of the criminal group. This type of expertise may be ordered during the pre-trial investigation, when the crime was committed in the conditions of creating an informal group that was associated with the criminal direction. Before the investigation, questions often arise about the group role of the accused persons, whereas the investigation of cases on crimes in the field of organized crime causes significant difficulties for investigators, which are related to identifying the structure of a criminal group, determining the role of each of its members and the features of the links between them. It is very difficult to decide on the differentiation of the specific role of each participant in criminal episodes, especially in murders that have been committed by members of a criminal group jointly.

Let's note that the psychological structure of the group, which is preparing to commit the crimes that encroach on the national security of Ukraine, significantly determines the individual behavior of members of group. The structure of an organized criminal group is clearly organized. The criminal group is headed by a leader who is usually an agent of the secret services of foreign countries, whose functions include the organization and management of the crime. Active members in a group can be selected; these are usually "authorities" – the individuals who enjoy the respect of the leader and other members of the criminal group and usually have certain criminal experience. The third category of members of

an organized criminal group who are preparing to commit crimes that encroach on the national security of Ukraine are members of the group (ordinary perpetrators of the crime). There may also exist an oppositionist in a criminal group who is in covert confrontation with a leader or in opposition. Involving professional psychologists as experts, by appointing a psychological examination, is an effective mean of establishing the truth in the investigation of cases in this category. An expert psychologist is able to conclude on the degree of influence of the group on an individual participant, to establish the most typical forms of interaction between members of the group both in the committing of crimes and in the investigation process. The psychologist can establish informal leaders who often try to disguise, downplay their real role, actively opposing the investigation.

Organized criminal groups that are preparing or committing crimes that encroach on the national security of Ukraine, differ by the stability of personnel, they develop group norms of behavior and value orientations. The perpetrator of certain norms of behavior is subject to persecution. The organized group has a clear goal of the crime. The interests of its members differ in a clear criminal direction. It is advisable, in our opinion, to appoint a forensic psychological expertise of the social psychological features of the group for establishing the internal structure of an organized criminal group.

The following questions should be asked to address such an expertise, forensic psychological examination of the social psychological features of the group:

- what are the individual psychological features of the personalities of the subjects;
- who of the subjects has psychological features of personality that allow him to occupy leading positions in the group;
- who of the subjects has such personality features as increased suggestibility, dependence or increased aggression, cruelty (depending on what the investigation is interested in);
- whether there are social psychological signs of high organization, sustainability and, if they are available, how are they specifically expressed in the group;
- taking into account the identified social psychological features of members of group, what is the most probable scenario of their behavior, the development of events in situation of the committing crime.

Conclusions and suggestions

As a conclusion in this scientific article, we consider it expedient to formulate a number of proposals, namely:

First, only with the help of forensic psychological or complex psychological and psychiatric (with the obligatory participation of professional psychologists) expertise is it possible to diagnose the presence of a subject of strong mental anxiety at the moment of the committing of crime, which significantly affects the investigator's qualification of illegal actions of a person, who is prosecuted for preparing or committing a crime that encroaches on the national security of Ukraine.

Secondly, since all the methods that are used by psychiatrists in conducting such expert studies were invented and developed by professional psychologists, it seems more correct that the answer to this kind of questions that have been posed by before the expertise should be given by them, because they have the best knowledge in this field of science.

Thirdly, also in cases of crimes that encroach on the national security of Ukraine, investigative practice proves that the involvement of qualified psychologists in difficult situations to participate in the investigation of criminal cases of the specified category as consultants, specialists and experts on the questions of ability of a person to properly understand the nature and significance of his committed actions, resist and other questions of psychological nature can be useful, because the data of psychological research and its conclusions are successfully used by law enforcement officers as evidences of the availability or absence of helpless condition of a person.

Fourthly, certainly the interaction of investigators with operatives and the attracting to the investigation of crimes that encroach on the national security of Ukraine, of professional psychologists effectively helps to establish the objective truth in the cases of this category. The help of a professional psychologist, who has the special knowledge, provides the investigator with the necessary information about the members of the criminal group, their psychological properties, tendency for psychological contact. It is indispensable in planning the tactics of interrogation, formulating questions, identifying a weak link among members of the group, developing versions of committing crimes, setting psychological contact between the investigator and participants of the interrogation. A specialist psychologist can develop, together with the investigative bodies, an appropriate system of psychological knowledge and skills that could ensure a high level of detection and investigation of crimes that have been committed in the field of organized crime.

Fifthly, the improvement of the activity of investigator on the use of special psychological knowledge in the pre-trial investigation during the investigation of crimes that encroach on the

national security of Ukraine, is the creation of its organizational foundations, that is, it may be the creation of a system of special expert institutions, which would ensure holding of the forensic psychological examination, providing of official psychological consultations, participation of psychologists as specialists in investigative actions.

Sixthly, at the present stage of development of the practice of the application of psychological knowledge in criminal proceedings, can be achieved through greater involvement in holding the forensic psychological expertise, providing the psychological counseling and participation of sci-

entists and practitioners as a specialists, who work in the field of psychology in scientific-research, medical institutions and enterprises. The creation of specialized units that are subordinated to the Ministry of Health, which will include professional psychologists, will be promising in ensuring the application of special psychological knowledge in the pre-trial investigation. It is also necessary to introduce a structural unit of a specialist psychologist in the staff of institutes and laboratories of forensic expertise, forensic psychiatric departments of psychiatric hospitals, bureau of forensic medical expertise.

References

1. Pidsumky roboty Sluzhby Bezpeky Ukrainy za pershe pivrichya 2020 roku [Results of the Security Service of Ukraine for the first half of 2020]. Retrieved from <https://ssu.gov.ua/uploads/documents/2020/07/21/sbu-i-pivrichchya-2020-rezultati.pdf> [in Ukr.].
2. Khodanovych, V. O. (2020). Aspekty dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Aspects of leisure distribution of crimes against the basics of basic national security of Ukraine]. *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy (Current issues of forensics and forensic examination): materials of Ukrainian scientific and practical conf.* (Kyiv, July 19, 2020) (Editor: V. V. Cherney, S. D. Husariev, S. S. Chernyavsky et al.). Kyiv, 426–429 [in Ukr.].
3. Vasylyev, V. L. (2001). Yurydycheskaia psikhohohyia [Legal psychology]. Sankt-Peterburg: Pyter, 640 [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.12.2020
прийнята до друку 22.12.2020
The article: is received 07.12.2020
is accepted 22.12.2020*

Розділ 3

Соціально-економічні студії

Chapter 3

Socio-economic studios

UDC (УДК) 342.347.73:336.14
JEL Classification: K 10; K 23

Проць Іванна Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: terezu-lev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6483-0121

ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА: ПРАВОВА ПРИРОДА, ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА

Анотація. Здійснено теоретико-правове дослідження поняття і системи принципів бюджетного права, наукових підходів до розуміння та реалізації принципів бюджетної системи України. Доведено відмінність між принципами бюджетного права й принципами бюджетної діяльності. Дано визначення поняття «принципи бюджетного права». Вказано, що як механізм регулювання бюджетної діяльності принципи виявляються в правотворчих і правозастосовних документах, нормативно-правових актах.

Ключові поняття: принцип, принципи права, бюджет, бюджетне право, фінансове право.

Prots Ivanna,

PhD (Law),
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: terezu-lev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6483-0121

PRINCIPLES OF BUDGET LAW: LEGAL NATURE, CONCEPT AND SYSTEM

Abstract. The article conducts a theoretical and legal study of the concept and system of principles of budget law, scientific approaches to understanding and implementing the principles of the budget system of Ukraine. The analysis of approaches to the definition of principles of law, financial law is carried out, definitions of principles of budgetary law which are contained in scientific national and foreign legal literature are considered, features of influence on the formation of principles of budgetary law and normative-legal fixing are specified. The difference between the principles of budget law and the principles of budget activity is indicated. The place of budget law as a sub-branch of financial law is defined. Budget law is an element of the financial law system. The system of principles in force in budget law is similar to the system of principles of financial law with the difference that a group of special principles is added to them. These principles can be called their own, as they apply only to budgetary relations, have a unique legal scope, and are externally normatively expressed in the budget legislation in the form of principles of the budget system of Ukraine. The system of principles of budget law includes: general principles of law inherent in the entire legal system; intersectoral principles inherent in financial law, all elements of this branch of law; principles inherent only in financial law and apply to all elements of this branch of law; principles inherent only in budget law, own principles that apply to all elements of this subsector and are normatively expressed in budget legislation as the principles of the budget system of Ukraine. The definition of “principles of budgetary law” is given, it is proved that as a mechanism of regulation of budgetary activity the principles are manifested in law-making and law-enforcement documents, normative-legal acts.

Key concepts: principle, principles of law, budget, budget law, financial law.

Вступ

Розвиток законодавства і наукових теорій, спрямованих на визнання предметних галузей самостійними галузями права, є основою для придбання правовою доктриною такої особливості, як відсутності єдиної домінантної концепції галузевого поділу права. Ця особливість цікава виокремленням і науковим визнанням фінансового права самостійною галуззю права, а бюджетного права – підгалуззю в контексті розроблення принципів. Конституція встановила, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Для виконання державних функцій, визначених Конституцією, потрібні матеріальні засоби, які в умовах відносин фінансової економіки мають грошовий характер. Ресурси для покриття видатків, пов'язаних із виконанням своїх функцій, кожна держава отримує шляхом формування, розподілу і використання фонду коштів – свого бюджету.

Зважаючи на те, що бюджет є центральною ланкою фінансової системи, відіграє важливу роль у діяльності держави й зумовлює виникнення важливих для неї відносин, які регулюються чималою кількістю фінансово-правових норм, ці норми створюють основний розділ фінансового права – бюджетне право. Норми бюджетного права ретельно регулюють відносини в галузі бюджету, оскільки коштів бюджету не вистачає на першочергові потреби, тому все, що стосується витрачання бюджетних коштів, підлягає суворій регламентації. Бюджетні правовідносини, як і фінансові, є відносинами публічного права й опосередковують правові зв'язки у сфері бюджетного процесу.

Однак потрібно розглянути загальні питання цієї теми, зокрема про можливість виокремлення принципів підгалузі, правового інституту. Вчені визнання самостійності галузі права ставиться в залежність від відповідності її певним критеріям, з-поміж яких є наявність у галузі предмета і методу правового регулювання. Наявна дискусія не повинна поставити під сумнів положення, які виокремилися із загальноновизнаних галузей права, зокрема фінансового. Вона вказує на необхідність пошуку й апробації нових критеріїв для застосування в майбутньому.

Значний вклад у розроблення проблеми зробили вчені-правознавці, а саме: Ю. І. Аністратенко, Д. А. Бекерська, В. Т. Білоус, О. Д. Василик, Л. К. Воронова, Н. В. Воротіна, Е. С. Дмитренко, О. О. Дмитрик, С. І. Гловайський, Л. М. Касьяненко, Л. П. Косенко, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, Т. О. Ма-

целик, С. О. Ніщимна, Ю. В. Оніщик, Д. В. Полотенко, Н. Ю. Пришва, І. В. Розпутенко, Л. А. Савченко, А. М. Чвалюк, Н. Я. Якимчук, І. Є. Януль та ін. Незважаючи на проведені дослідження та зміни нормативно-правового регулювання бюджетного процесу, є невирішеними низка проблем.

Метою статті є дослідження правової природи, поняття і системи принципів бюджетного права.

1. Теоретичні підходи до поняття «принципи бюджетного права»

Важливою умовою функціонування бюджетної системи України й організації бюджетного процесу є бюджетне законодавство, яке ґрунтується на принципах бюджетного права. В науковій літературі висловлюється підхід, згідно з яким можна відзначити значення принципу, кількох принципів для певного інституту, так само як говорити про принципи, що виявляються у межах цього інституту (декількох наближених інститутів).

Ю. О. Фоменко, розглядаючи принципи організації бюджетного процесу, зазначає, що важливою умовою реалізації ефективного бюджетного процесу є необхідність в юридичному закріпленні принципів у Бюджетному кодексі України, що надасть їм загальнообов'язкового характеру та сприятиме їх однозначному тлумаченню [1, с. 6]. Автор виокремлює такі принципи: результативність та ефективність використання бюджетних коштів; загальне (сукупне) покриття витрат бюджетів; збалансованість бюджету (бюджетна рівновага); повнота відображення доходів, витрат і джерел фінансування дефіциту бюджетів; достовірність бюджету, принцип прозорості (відкритості) бюджету; адресність та цільовий характер бюджетних коштів; підвідомчість видатків бюджетів; прозорість; принцип єдності каси.

Є. М. Фетіщенко виокремлює такі принципи фінансування державних установ: базові (законності, пріоритетності державних і місцевих публічних видатків, єдності каси, планування фінансової діяльності казенних, бюджетних і автономних установ); спеціальні (програмно-цільовий метод бюджетного планування, нормативний метод планування) [2, с. 129].

Водночас Є. М. Фетіщенко поза межами запропонованої класифікації зазначає, що фінансування витрат державних установ, як і фінансування загалом, здійснюється на основі єдиних принципів: безповоротність і безоплатність відпуску грошових коштів; цільового використання фінансових коштів; отримання

максимального ефекту за мінімальних витрат; за дотримання фінансової дисципліни; фінансування відповідно до виконання робіт, послуг з урахуванням використання раніше відпущених асигнувань.

Наведені приклади свідчать про те, що під час спроби виокремити принципи інституту виникає ризик «втрати» деяких визнаних і нормативно визначених галузевих принципів, так само як ризик довільного конструювання нових принципів.

Якщо виходити з того, що принцип права залежно від сфери дії впливає на всю систему права, на галузь або підгалузь, на значну кількість норм, які не можуть бути зведені до одного або декількох інститутів, то визначати його як принцип окремих інститутів або інституційний принцип не доцільно. Інакше такий підхід може помилково вказувати на обмеженість дії лише у межах інституту, що суперечить сформованому розумінню принципу права як фундаментальної категорії.

Наукове визнання сукупності (впорядкованої системи) правових норм, об'єднаних внутрішньою єдністю та регулюючих якісно своєрідну сферу відносин, галузю права супроводжується виділенням, активною науковою розробкою, прийняттям науковим співтовариством і правовим закріпленням принципів нової галузі права.

Визнання групи норм правовим інститутом, субінститутом або навіть окремою правовою категорією не може бути поставлено в залежність від виділення в них узагальнень, які могли б бути названі принципами. Віднесення правових узагальнень до принципів права має здійснюватися з урахуванням обсягу регульованих відносин, з урахуванням правової поширеності й значущості. Правові узагальнення, визнані принципами права, мають перебувати на рівні галузі права, оскільки інші правові узагальнення складно віднести до принципів.

Фінансове право на рубежі XX–XXI століть не уникло необхідності відстоювати право на визнання як самостійної галузі права [3, с. 213].

Аналізуючи праці Л. К. Воронової, зазначимо, що вчена вказувала на необхідність розглядати фінансове право як галузеву (комплексну) систему, аргументуючи свою позицію наявністю ознак галузевої автономії у найбільш великих підгалузях – податкового та бюджетного права [4, с. 33].

Т. А. Латковська, досліджуючи сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи, зазначає, що фінансове право – одна з публічних галузей права, які є на етапі

бурхливого розвитку. Зміна бюджетних відносин, створення системи державних позабюджетних фондів, поява нових видів державних боргових зобов'язань, формування принципово нової податкової системи вимагають від науки фінансового права переосмислення багатьох фундаментальних категорій, зміни структури минулих фінансово-правових інститутів [5, с. 52].

Домінантним підходом під час визначення природи фінансового права і його системи є підхід, який визнає фінансове право самостійною галуззю права і затвердив податкове та бюджетне право як його підгалузі. Л. К. Вороновою були виділені принципи окремих інститутів фінансового права, принципи фінансової діяльності, принципи фінансового контролю.

Визнання науковим співтовариством бюджетного права й податкового права підгалуззями одночасно з виділенням і розробкою їх принципів відбулося. На початку 2000-х рр. М. П. Кучерявенко вказав, що головним інститутом фінансового права, безсумнівно, є інститут бюджетного права, одночасно зазначаючи, що недавнім часом бюджетне право як найбільш великий підрозділ фінансового права іменується його підгалуззю. Через десятиліття розуміння бюджетного права як підгалузі перестало бути дискусійним. Деякі фінансово-правові інститути настільки великі й об'ємні, що виділяються в підгалузі права: бюджетне право; податкове право; банківське право.

Окремі вчені підтримували визначення бюджетного права як підгалузі фінансового права, водночас називаючи необґрунтованими висловлювання про можливість виокремлення з фінансового права його підгалузей і деяких інститутів як самостійних галузей права.

Бюджетне право з урахуванням значущості й обсягу нормативних актів, що регулюють бюджетні відносини, традиційно визнається підгалуззю фінансового права. Водночас наявність принципів бюджетного права як системи головних положень дає змогу виокремити бюджетне право як підгалузь. В інших галузевих юридичних науках розробляються принципи окремих підгалузей, наприклад у цивільному праві – принципи речового права, принципи зобов'язального права.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що виокремлення та дослідження принципів права на рівні підгалузі, на рівні бюджетного права є обґрунтованими.

Доцільно розглядати принципи бюджетного права як підгалузеві принципи, оскільки вони впливають на значний обсяг регульованих

відносин, мають правову поширеність, притаманні бюджетному праву, є значущими.

Значущість принципів бюджетного права підтверджується тим, що вони належать до основоположних, утворюючи систему категорій цієї підгалузі, дозволяють обґрунтувати цілісність бюджетного права.

2. Система принципів бюджетного права

Визначаючи сферу дії принципів бюджетного права, потрібно відштовхуватися від суспільних відносин, що становлять предмет регулювання відповідної підгалузі. Коло цих відносин відображається в поняттях бюджетного права, запропонованих доктриною [6, с. 420].

Бюджетне право – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини з організації бюджетної системи України, визначення складу та порядку розмежування доходів і витрат у бюджетній системі, бюджетну компетенцію держави та місцевих утворень, бюджетний процес. Бюджетне право можна розглядати як сукупність фінансово-правових норм, що регулюють бюджетні відносини, відносини з приводу формування, розподілу та використання державного та місцевих бюджетів, з приводу формування державних позабюджетних фондів.

Норми бюджетного права встановлюють бюджетні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, регламентують бюджетний устрій України, систему доходів і видатків, збалансованість бюджетів, регулюють бюджетний процес в Україні, встановлюють відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Наукою бюджетного права запропоновані різні варіанти угруповання суспільних відносин, що становлять предмет бюджетного права. Відштовхуватися потрібно від угруповання бюджетних відносин, закріпленої в Бюджетному кодексі України, хоча вона виглядає доволі спрощеною [7].

Доцільно виокремити в предметі бюджетного права групи суспільних відносин, що виникають: у процесі формування доходів бюджетів бюджетної системи України та бюджетів державних позабюджетних фондів; у процесі здійснення видатків бюджетів бюджетної системи України та державних позабюджетних фондів; при регулюванні державного боргу, здійсненні й обслуговуванні державних запозичень; пов'язані зі здійсненням бюджетного процесу, визначенням правового статусу учасників; пов'язані зі здійсненням бюджетного контролю, застосуванням бюджетних заходів примусу за порушення учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства.

Часто під час класифікації суспільних відносин, що формують предмет бюджетного права, в самостійну групу виокремлюються міжбюджетні відносини. За економічною сутністю вони є на стику доходів і видатків бюджетів різних рівнів, відповідно, у наведеній класифікації поглинаються відповідними групами відносин. Водночас вони цілком обґрунтовано могли б бути виокремлені в самостійну групу, оскільки, на наш погляд, вони важливі для України як держави унітарного типу, доволі об'ємні й стійкі, щоб визначатися як інститут бюджетного права.

Окресливши в загальному вигляді сферу дії принципів бюджетного права через наведену класифікацію суспільних відносин, що становлять предмет бюджетного права, потрібно зазначити, що в теорії бюджетного права є дискусійними окремі питання, здатні вплинути на склад цих відносин. Приміром, із урахуванням зміни законодавства висловлювалася думка про необґрунтованість включення фізичних осіб і організацій (за винятком казенних установ) до суб'єктів бюджетного права, необхідність обмежуватися виключно публічно-правовими утвореннями, державними і комунальними органами, казенними установами.

У доктринальному визначенні бюджетного права вказується сфера дії характерних йому принципів.

Бюджетне право може бути визначено як підгалузь фінансового права, ієрархічно організована впорядкована система правових норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що формуються з приводу бюджетної діяльності публічно-територіальних утворень в Україні.

Принципи, будучи однією з основних категорій бюджетного права, найбільш повно відображають важливі риси, дозволяють охарактеризувати зміст і властивості як впорядкованої системи норм, що регулюють суспільні відносини в сфері формування, розподілу та використання централізованих фондів публічних грошових коштів – бюджетів бюджетної системи України.

Поняття і система принципів бюджетного права, незважаючи на інтерес дослідників, є актуальною доктринальною проблемою.

Наприклад, із погляду на дослідження Д. В. Коробцової, під принципами бюджетного права слід розуміти основні та керівні ідеї, виражені у виді правових положень, вони визначають зміст бюджетно-правового регулювання, є в багатьох випадках вищим критерієм правомірності поведінки учасників бюджетних правовідносин, бюджетно-правових норм, бюджетних законоположень

(елементи, з яких складаються тексти законів, інших нормативно-правових актів) [8, с. 10–11].

У навчальній літературі під принципами бюджетного права розуміють теоретично обґрунтовані та нормативно закріплені основні засади (ідеї, вимоги) сутності бюджетного права, складові головного змісту, що визначають загальну спрямованість правового регулювання бюджетної діяльності держави та місцевих утворень на досягнення поставлених цілей і завдань. Варто зазначити, що деякими авторами під час розгляду базових питань бюджетного права (поняття, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, джерела) замість характеристики принципів бюджетного права дається характеристика принципів бюджетної системи.

Принципи бюджетного права можуть бути визначені як основані на визначених суспільством цінностях, нормативно закріплені основні вимоги, які визначають особливості організації бюджетної діяльності публічно-територіальних утворень, бюджетно-правове регулювання та реалізація яких забезпечує стабільність формування, функціонування та розвитку бюджетного права.

Можливість виокремлення системи принципів бюджетного права відбувається з базової властивості права – системності. Однак у доктрині система принципів бюджетного права авторами розглядається по-різному. Слід визнати, що це є наслідком дискусійного характеру системи і змісту принципів права взагалі та фінансового права зокрема.

Правознавці істотно розходяться в поглядах на систему принципів права, навіть якщо брати групу загально принципів, керуючись під час її побудови міркуваннями переважно суб'єктивного порядку, чіткого уявлення про систему правових принципів немає у законодавця.

У доктрині запропоновані різні класифікації принципів бюджетного права. Наприклад, О. П. Гетманець, Д. В. Коробцова виокремлюють у системі принципів бюджетного права: загальногалузеві принципи; принципи, встановлені іншими галузями права (наприклад, конституційним правом, адміністративним правом), але мають значення для регулювання бюджетних відносин; спеціальні принципи [9, с. 39–40].

До спеціальних принципів бюджетного права належать принципи фінансового права, що мають безпосереднє значення для підгалузі – бюджетного права. Галузеві принципи відображають особливості всієї галузі, а окремі її елементи (в цьому випадку підгалузь –

бюджетне право) не можуть виключатися зі сфери їх дії або визнаватися елементами, на які той чи інший галузевий принцип діє опосередковано або має для них опосередковане значення.

Тим часом до групи принципів, встановлених іншими галузями права, що мають значення для регулювання бюджетних відносин, належать, скажімо, принцип поділу влади, єдність грошової системи, традиційно вказуються в фінансово-правовій літературі як принципи фінансового права. У зв'язку з установчим характером Конституції для правової системи України значній кількості норм конституційного права надається установчий відтінок, насамперед принципам конституційного права. Загальноправові принципи переважно закріплені в нормах конституційного права. Такий стан не є відмінною рисою правової системи.

Стосовно фінансового права прикладом може слугувати принцип унітарності, який, будучи закріпленим у Конституції України, реалізується в фінансовому праві, на наш погляд, його логічніше віднести до загальних принципів.

О. В. Батанов зазначає, що адміністративно-територіальний устрій унітарної держави традиційно ґрунтується на певних принципах, тобто керівних засадах, що визначають сутність і зміст цього інституту державного ладу, як правило, закріплюються в конституції та законах. Загальноприйнято, що адміністративно-територіальний устрій унітарної держави ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території; поєднання централізації і децентралізації у здійсненні публічної влади; збалансованості та соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, наявності в учасників фінансової автономії, не обумовленої очікуванням фінансування від центрального органу, дійсної можливості розпоряджатися фінансовими ресурсами, можливості визначати витрати без схвалення центральної влади [10, с. 23].

На нашу думку, система принципів бюджетного права впорядкована. До неї входять загальноправові, конституційні і галузеві принципи фінансового права, що впливають на норми бюджетного права. Але доцільно виокремити спеціальні принципи бюджетного права, які надають унікальність і відособленість. Останні, своєю чергою, поділяються на пов'язані групи: принципи встановлення витрат і доходів бюджету; принципи форму-

вання бюджетної системи; принципи організації бюджетного процесу.

Потрібно зазначити, що в доктрині склад принципів фінансового права відрізняється залежно від теоретичних поглядів автора. З огляду на дискусійність цього питання, вважаємо, кожній галузі права притаманні загальні для галузей основні принципи права, міжгалузеві принципи і принципи, що стосуються цієї галузі права, наявність яких обумовлено регульованими суспільними відносинами (предметом правового регулювання).

Висновки

Бюджетне право є елементом системи фінансового права. Система принципів, що діють у бюджетному праві, аналогічна системі принципів фінансового права з тією різницею, що до них додається група спеціальних принципів.

Ці принципи можуть бути названі власними, оскільки діють тільки на бюджетні правовідносини, мають унікальну правову поширеність і зовні нормативно виражені в бюджетному законодавстві у виді принципів бюджетної системи України.

Система принципів бюджетного права охоплює: загальні принципи права, характерні всій правовій системі; міжгалузеві принципи, властиві фінансовому праву, всі елементи цієї галузі права; принципи, притаманні лише фінансовому праву і поширюються на всі елементи вказаної галузі права; принципи, характерні лише бюджетному праву, власні принципи, що поширюються на всі елементи даної підгалузі та нормативно виражені в бюджетному законодавстві як принципи бюджетної системи України.

Список використаних джерел

1. Фоменко Ю. О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. : 12.00.07. Ірпінь, 2019. 22 с.
2. Фетіщенко Є. М. Міжнародний досвід планування видатків державного бюджету та можливості його використання в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 126–131.
3. Джурук Н. Порівняльна характеристика системи фінансового права ФРН і України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 213–217.
4. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. К. : Прецедент, 2006. 438 с.
5. Латковська Т. А. Сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи. *Lex Portus*. 2019. № 4 (18). С. 42–61.
6. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2013. 864 с.
7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
8. Коробцова Д. В. Визначення та ознаки принципів бюджетного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 150–154.
9. Гетманець О. П., Коробцова Д. В. Принципи бюджетного права України : монографія. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 268 с.
10. Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. № 1. С. 20–23.

References

1. Fomenko, Yu. O. (2019). Pravove rehulyuvannya byudzhethnoho protsesu v Ukrayini [Legal regulation of the budget process in Ukraine]. Irpin', 2019. 22 s [in Ukr.].
2. Fetishchenko, Ye. M. (2019). Mizhnarodnyy dosvid planuvannya vydatkiv derzhavnoho byudzhetu ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini [International experience in planning state budget expenditures and the possibility of its use in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid (Investments: practice and experience)*, 16, 126–131 [in Ukr.].
3. Dzhuruk, N. (2019). Porivnyal'na kharakterystyka systemy finansovoho prava FRN i Ukrayiny [Comparative characteristics of the financial law system of Germany and Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i parvo (Entrepreneurship, Economy and law)*, 3, 213–217 [in Ukr.].
4. Voronova, L. K. (2006). Finansove pravo Ukrayiny [Financial law of Ukraine]. Kyiv: Precedent [in Ukr.].
5. Latkovs'ka, T. A. (2019). Suchasnyy stan ta aktual'ni problemy publichnoyi finansovoyi systemy [Current state and current problems of the public financial system]. *Lex Portus*, 4 (18), 42–61 [in Ukr.].
6. Pravova doktryna Ukrayiny [Legal doctrine of Ukraine]: u 5 t. T. 2 : Publichno-pravova doktryna Ukrayiny / Yu. P. Bytyak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheryavenko ta in ; za zah. red. Yu. P. Bytyaka. Xarkiv: Pravos [in Ukr.].

7. Byudzhetnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of July 8, 2010 № 2456-VI]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2010. № 50–51. St. 572 [in Ukr.].
8. Korobtsova, D. V. (2018). Vyznachennya ta oznaky pryntsyviv byudzhetnoho prava Ukrainy [Definitions and features of the principles of budget law of Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i parvo (Entrepreneurship, Economy and law)*, 11, 150–154 [in Ukr.].
9. Hetmanets', O. P., & Korobtsova, D. V. (2017). Pryntsyvy byudzhetnoho prava Ukrainy [Principles of budget law of Ukraine]: KH.: Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
10. Batanov, O. V. (2019). Unitaryzm yak politychnyy ta pravovyy fenomen: vitchyznyanyu ta zarubizhnyy dosvid [Unitarianism as a political and legal phenomenon: domestic and foreign experience]. *Visnyk DonNU imeni Vasylya Stusa (Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University)*, 1, 20–23 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 31.08.2020

прийнята до друку 26.11.2020

The article: is received 31.08.2020

is accepted 26.11.2020

UDC (УДК) 342.347.73.922 (477)
JEL Classification: K 10; K 23

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Боровікова Віталіна Станіславівна,

науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЮДЖЕТНО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ

Анотація. Розглянуто принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу в контексті вдосконалення бюджетного законодавства відповідно до вимог Європейського Союзу. Проаналізовано значення принципів права для формування нормативно-правового регулювання бюджетно-правового примусу. Охарактеризовано принципи фінансового права та їхній вплив на формування принципів бюджетного права. Проаналізовано загальноправові принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу, визначено їхню роль у встановленні бюджетно-правової відповідальності. На підставі чинної нормативно-правової бази визначено спеціальні принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу, зокрема ті, що формально не закріплені в Бюджетному кодексі України, але фрагментарно відображені у нормативно-правових актах бюджетного законодавства.

Ключові поняття: бюджетне право, фінансове право, принципи права, заходи, бюджетно-правовий примус, загальноправові та спеціальні принципи.

Yesimov Serhii,

PhD (Law),
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Borovikova Vitalina,

Scientific Researcher
the Department of the Organization of Scientific Work,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

PRINCIPLES OF APPLICATION OF MEASURES OF BUDGETARY AND LEGAL COERCION

Abstract. The article deals with the principles of application of budgetary coercive measures in the context of improving budgetary legislation in accordance with the requirements of the European Union. Budgetary

and legal coercion, as a kind of state coercion, is a type of financial and legal coercion. It has all the features of the latter, developing in relation to specific budgetary relations; it acts not as an independent category of legal responsibility, but as a kind of financial and legal coercion. Budgetary and legal coercion is the external influence of the state, represented by authorized bodies, on the behavior of individual participants in the budgetary process concerning the application of measures of budgetary coercion, which impose additional encumbrances of property or organizational nature on the unfulfilled obligations provided by budgetary law, in order to ensure compliance with law and order in the budget sphere. The significance of the principles of law for the formation of normative and legal regulation of budgetary and legal coercion is considered. The principles of financial law and their influence on the formation of the principles of budgetary law are described. The general legal principles of application of measures of budgetary and legal coercion are analyzed; their role in establishment of budgetary and legal responsibility is defined. Based on the current legal framework, special principles for the application of budgetary coercive measures are determined, including those that have not been formally fixed in the Budget Code of Ukraine, but are fragmented in the normative and legal acts of budgetary legislation. With regard to budgetary offenses concerning measures of budgetary coercion, the principles of legality, priority of public interests, and division of functions in the field of financial activity on the basis of separation of powers play a special role. The main branch principle of budgetary law in the context of the implementation of measures of budgetary coercion is the principle of addressable and target nature of budgetary funds.

Key concepts: budgetary law, financial law, principles of law, measures, budgetary and legal coercion, general and special principles.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-123-129

Вступ

Необхідність наукового підходу до розгляду проблем фінансової відповідальності, насамперед у сфері бюджетних відносин, зумовлена тим, що саме у галузі фінансів відбулися найбільші зміни, пов'язані з реалізацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [1]. Проблема відповідальності за порушення бюджетного законодавства є однією з актуальних проблем фінансово-правової теорії та практики нормативно-правового регулювання. Як наголошується в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, важливим чинником використання бюджетних коштів із порушеннями є відсутність ефективного механізму примусу за порушення бюджетного законодавства [2].

Дослідження питання сутності бюджетно-правового примусу та специфіки застосування неможливе без урахування напрацювань учених-фахівців у галузі адміністративного, фінансового та бюджетного права: В. Авер'янова, О. Андрійко, А. Берлача, Л. Воронової, О. Гетманець, Е. Дмитренко, А. Іванського, А. Касьяненко, О. Кузьменко, М. Кучерявенка, А. Монаєнко, О. Музики-Стефанчук, Ю. Назара, О. Орлюк, В. Ортинського, О. Остапенка, І. Проць, Ю. Ровинського, Л. Савченко, І. Сікорської, О. Соколова, А. Субботи, С. Теленика, В. Чернадчука, Н. Якимчук та ін.

Інтерес до розвитку тематики проявляється в аналізі окремих проблем реалізації принципів, виведенні нових принципів з бюджетного

законодавства щодо заходів бюджетного примусу. Однак наявні теоретичні напрацювання, які застосовуються до вирішення існуючих проблем, недостатні, оскільки дослідження зазначених принципів у контексті реформування бюджетного законодавства не проводилося. Це обумовлює практичне значення дослідження.

Метою статті є аналіз принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу.

1. Загальноправові принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу

Залежно від галузевої належності визначаються підстави, порядок та особливості застосування відповідних примусових заходів. Як зазначає Д. Шутлів, бюджетно-правовий примус – це система заходів впливу, встановлених нормами бюджетного права, що застосовуються до суб'єктів бюджетних правовідносин у разі порушення норм бюджетного законодавства з метою забезпечення належного функціонування бюджетної системи й реалізації бюджетних правовідносин [3, с. 9].

Система принципів бюджетного права ґрунтується на принципах фінансового права, яка охоплює характерні виключно фінансовим відносинам принципи – загальні та міжгалузеві. Є окремі блоки принципів, які застосовуються тільки до окремих фінансово-правових відносин. У Бюджетному кодексі України (далі – БК України) поняття принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу або принципів бюджетно-правової відповідальності не закріплено, що є недоліком правового регулювання.

Принципи не тільки оформляють ідеї або положення, обов'язкові в певній галузі відносин, але безпосередньо впливають на розвиток і функціонування галузей права. Механізм формалізації принципів у правових нормах тлумачиться по-різному. З виникненням нових відносин виникає об'єктивна необхідність регулювання, що супроводжується законотворчими процедурами, поряд зі створенням доктринальних концепцій і наукових обговорень. Принципи дозволяють уникати прогалин у праві, завдяки тому, що відносини, не закріплені нормою права, але які належать до предмета регулювання, мають підпорядковуватися наявним порядкам.

У фінансовому праві сформувалася система принципів. У фінансово-правовій науці неодноразово акцентовано на тому, що система фінансового права має змішану систему принципів, що зумовлено передумовами виникнення фінансово-правових відносин.

Фахівці в галузі фінансового права виокремлюють такі принципи: законність; пріоритет публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин; єдність фінансової політики та грошової системи; самостійність фінансової діяльності у межах компетенції органів місцевої влади та місцевого самоврядування; соціальна спрямованість фінансової діяльності; розподіл функцій у галузі фінансової діяльності на основі поділу законодавчої, виконавчої та судової влади; гласність; плановість.

Зміст принципів фінансового права утворюють основні підходи до правового регулювання фінансово-правових відносин. Принципи фінансового права шикуються за інституційним критерієм розмежування.

Н. Джурук зазначає, що позитивним аспектом українського права є високий ступінь взаємопов'язаності бюджетного та податкового права, адже фактично вони є елементами фінансової галузі [4, с. 216].

У БК України встановлюються принципи бюджетної системи України [5].

Принцип законності, характерний усієї системі права, є відображений у системі застосування примусових заходів, є принципом, закріпленим у положеннях Конституції України. Принцип законності – багатоплановий правовий базис, на якому формується правова система. Завдяки принципу різноманітні аспекти суспільного життя (соціальні, економічні, політичні, духовні) набувають правової визначеності, оформляються правовими нормами та захищаються державою.

Принцип законності переплітається з ідеєю соціальної справедливості, забезпечуючи досягнення відповідного рівня право-

вої культури в суспільстві, зацікавленості суспільства в дотриманні правових норм. Принцип законності не може бути реалізований без застосування механізмів позитивної юридичної відповідальності. Ці дві категорії взаємопов'язані є двома елементами системи – механізму владного забезпечення дотримання встановлених правових норм без застосування заходів державного примусу або з погрозою їх застосування. Цей принцип застосовується в фінансовому та бюджетному праві як підгалузі першого у системі видів фінансово-правової відповідальності.

Роль досліджуваного принципу в системі відповідальності за порушення бюджетного законодавства, застосування заходів бюджетно-правового примусу зумовлено необхідністю встановлення підстав застосування примусових заходів, інших заходів юридичної відповідальності відповідно до норм права.

Принцип законності в бюджетному праві є відображений в ідеї дотримання правових обмежень і заборон, дотримання приписів норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають із приводу акумулювання, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів публічно-правових утворень. У сфері відносин застосування заходів бюджетно-правового примусу принцип законності опосередковує механізм застосування заходів державного примусу.

Принцип законності опосередковує не тільки підстави застосування примусових заходів, а й процесуальні обмеження та заборони, що формуються при кваліфікації бюджетного правопорушення, дозволяє встановити відповідність учиненого діяння та бюджетного правопорушення шляхом формалізації істотних ознак, необхідних для кваліфікації. Значним досягненням фінансового права є відповідність змісту фінансово-правового значення принципу законності суті права – справедливості. Розширювальне розуміння принципу законності стосується тільки податкового права, але не бюджетного. У бюджетному праві щодо заходів бюджетно-правового примусу через відсутність необхідності кваліфікації суб'єктивної сторони вчиненого бюджетного правопорушення немає теоретичної необхідності встановлення елемента справедливості.

Справедливість – категорія, що застосовується та оцінюється суб'єктом, але в разі неможливості встановлення психічного ставлення суб'єкта до вчиненої дії справедливість можлива тільки при зовнішній оцінці застосування заходів бюджетно-правового примусу їх наслідків. На наш погляд, наявні заходи примусу, що застосовуються за вчинення бюджет-

них правопорушень, задіюють усі можливості правової моделі державного примусу. Встановлені бюджетні заходи примусу дають змогу досягти та забезпечити дотримання фінансової дисципліни. Водночас Ю. Назар та І. Проць зазначають, що в бюджетному законодавстві України має бути відображений принцип презумпції (і винуватості правопорушника, і невинуватості). Критерієм розмежування повинен бути характер правовідносин, регульованих БК України [6, с. 60].

Принцип пріоритету публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин є однією з основних цілей фінансової діяльності держави. Досягнутий унаслідок дотримання правопорядок забезпечує узгодженість дій учасників фінансових правовідносин. Підтримка фінансової дисципліни пов'язана із діяльністю з усунення допущених порушень і застосування належних заходів державного примусу.

У правопорядок встановлені дієві механізми впливу на порушника бюджетного законодавства. Фінансове право як публічна галузь права забезпечує задоволення загальнозначущих, публічних фінансових інтересів. Зміст принципу пріоритету публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин полягає в необхідності під час реалізації покладених на уповноважені органи повноважень виходити з інтересів не органу або навіть публічно-правового утворення, а з інтересів держави.

Принцип пріоритету публічних інтересів є відображений у сферах виявлення, кваліфікації та застосування заходів бюджетно-правового примусу за вчинення бюджетних правопорушень шляхом закріплення видів примусових заходів, що застосовуються за вчинення правопорушень бюджетного законодавства. В системі бюджетного права у частині застосування заходів державного примусу пріоритет публічних інтересів виявляється в особливому колі суб'єктів бюджетних правопорушень.

Під час застосування заходів бюджетно-правового примусу як безперечних стягнень досягається функція відновлення права шляхом відчуження частини належних учасникам бюджетного процесу грошових коштів із метою усунення можливості такого витрачання бюджетних коштів, який перешкодить або унеможливить нормальну реалізацію покладених повноважень. Такі повноваження мають забезпечити реалізацію функцій і завдань держави, які є визначальною ланкою в механізмі забезпечення громадських інтересів. Застосування заходів бюджетно-правового примусу не тільки опосередковує механізми реалізації державно-

владного примусу, а й забезпечує дотримання державних і приватних інтересів. Порушення бюджетного законодавства, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно з законами України його керівника чи інших посадових осіб залежно від характеру вчинених ними діянь [7, с. 118].

Принципи єдності фінансової політики та грошової системи, самостійності фінансової діяльності у компетенції органів місцевого самоврядування, соціальної спрямованості фінансової діяльності України, плановості, гласності не мають прямого прояву в механізмі застосування заходів бюджетно-правового примусу, однак безпосередньо впливають на фінансову систему. Без їх дотримання порушуються норми фінансового права, які не тягнуть за собою заходів бюджетно-правового примусу.

Розподіл функцій у галузі фінансової діяльності на основі поділу законодавчої, виконавчої та судової влади. Бюджетні заходи примусу мають комплексну процедуру застосування, що зачіпає декілька гілок влади: законодавчу в особі контрольно-рахункових органів, виконавчу в особі фінансових органів. Питання про роль судової влади при застосуванні заходів бюджетно-правового примусу не може бути вирішене однозначно.

На перший погляд, судові органи не беруть участь у застосуванні заходів бюджетно-правового примусу, в кваліфікації вчинених правопорушень, не є уповноваженим органом з оскарження рішень про застосування примусових заходів.

2. Спеціальні принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу

Іншим важливим елементом у системі принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу є спеціальні принципи. В межах цільового використання бюджетних коштів основне значення має принцип адресності та цільового характеру бюджетних коштів. Згідно з БК України, принцип адресності та цільового характеру бюджетних коштів означає, що бюджетні асигнування та ліміти бюджетних зобов'язань доводяться до конкретних отримувачів бюджетних коштів із зазначенням мети використання. Водночас поняття «використання» бюджетних коштів у науковій літературі трактується по-різному, з огляду на різні підходи правознавців до нецільового використання бюджетних коштів як бюджетного й адміністративного правопорушення, кримінального злочину.

У БК України формалізована система визначення мети витрачання бюджетних коштів,

основана на принципі адресності та цільового характеру бюджетних витрат і системи актів, що визначають мету використання бюджетних коштів від закону про бюджет до конкретного договору, з дотриманням порядку застосування бюджетної класифікації.

При кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів особливого значення набуває визначення мети сплати грошових зобов'язань. Мета міститься у законі про бюджет, зведеному бюджетному розписі, бюджетному розписі, бюджетному кошторисі, договорі або іншому документі, що є правовою підставою надання коштів бюджету.

Головну роль у визначенні мети використання бюджетних коштів відіграє бюджетна класифікація України, зокрема класифікація видатків бюджетів. Класифікація видатків бюджетів – це угруповання витрат бюджетів бюджетної системи України, що відображає спрямування бюджетних коштів на виконання органами державної влади та місцевого самоврядування соціально-економічних завдань. Це сприяє забезпеченню використання коштів бюджету бюджетної системи, досягненню задоволення суспільно значущих інтересів, закріплених у правовій підставі використання.

У науковій літературі зазначається, що цільовий характер бюджетних витрат має кілька трактувань. Є протилежна точка зору, згідно з якою нецільовим використанням бюджетних коштів потрібно визнавати таке використання бюджетних коштів, за якого мета досягається неправомірними діями. На нашу думку, використання бюджетних коштів цільовим чином супроводжується формалізацією процесу використання. Однак порушення порядку використання коштів при досягненні мети не варто розглядати як нецільове використання бюджетних коштів, оскільки такі дії утворюють об'єктивну сторону інших правопорушень. Спосіб досягнення мети несуттєвий для кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів, оскільки суть полягає не в процесі використання, а у результаті. Слід зазначити, що об'єктивна сторона нецільового використання бюджетних коштів може бути укладена в порушенні адресності, цільового характеру бюджетних витрат як двох елементів принципу адресності та цільового характеру бюджетних коштів.

За результатами дослідження принципів, що впливають на бюджетно-правову відповідальність, виявлено два блоки принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу: загальні та спеціальні.

До загальних принципів належать принципи: законності, пріоритету публічних інтересів, принцип поділу функцій у галузі фінансо-

вої діяльності на основі поділу влади, невідворотності бюджетно-правової відповідальності, принцип однократності застосування бюджетних заходів примусу.

До спеціальних принципів належать принципи: адресності та цільового характеру бюджетних коштів, презумпція винності учасника бюджетного процесу-суб'єкта бюджетного правопорушення; сполучуваності заходів державного примусу, що застосовуються у разі порушення бюджетного законодавства, розмежування заходів бюджетно-правового примусу й обов'язків, що виникають у межах бюджетних правовідносин.

Принцип невідворотності бюджетно-правової відповідальності полягає у суті заходів бюджетно-правового примусу, які застосовуються відповідно до правопорушень. Однак застосування заходів бюджетно-правового примусу враховує не тільки принцип законності при застосуванні в частині підстав, порядку та вибору санкції, а й щодо формалізації елементів складу в усиченому виді, щодо особливого характеру застосовуваних заходів державного примусу, фактично враховує інші суб'єктивні елементи складів бюджетних правопорушень.

Існування цього принципу в сфері застосування заходів бюджетно-правового примусу опосередковується не так етапами кваліфікації та застосування примусових заходів, як природою і призначенням заходів бюджетно-правового примусу. Цей принцип розкривається через аналіз змісту принципу законності, зокрема принципу справедливості в бюджетному праві. Зв'язок фінансового та бюджетного права зумовлює залежність бюджетного права від принципів фінансового права та публічної фінансової діяльності, і більшість учених визначають ці принципи майже однаково. Проте неможливо погодитися з отождивленням фінансових і бюджетних правовідносин, публічної фінансової діяльності та бюджетної, як наслідок, з отождивленням принципів цих видів діяльності [8, с. 55]. Не варто забувати про переважання публічних інтересів у бюджетному праві, що не дає змоги однозначно визначити механізм дотримання досліджуваного принципу на етапах кваліфікації та застосування заходів бюджетно-правового примусу.

Презумпція винуватості учасника бюджетного процесу – суб'єкта бюджетного правопорушення полягає у відсутності необхідності кваліфікації провини учасника бюджетного процесу при застосуванні заходів бюджетно-правового примусу. Ця обставина зумовлена особливим статусом і порядком формування державних органів, що володіють повноваженнями учасників бюджетного процесу.

Вважаємо за доцільне розглядати статус учасника бюджетного процесу як наділення державою суб'єкта набором компетенції, реалізація якого передбачає наявність у працівників і керівника організації особливих навичок і вмінь, високої професійної компетенції. Апарат державних органів формується відповідно до вимог Закону України «Про державну службу», що закріплює класифікацію посад і кваліфікаційні вимоги до посад [9].

Застосування заходів бюджетно-правового примусу не є мірою державного примусу, що застосовується в судовому порядку, не є санкцією за вчинення кримінальних злочинів. Вважаємо за доцільне розглядати застосування заходів бюджетно-правового примусу як поза-судові повноваження контрольних органів.

Принцип сполучуваності заходів державного примусу вирішує одне з важливих завдань бюджетно-правової відповідальності – досягнення результатів не тільки при виконанні покладених на організацію завдань і функцій у межах бюджетних праввідносин, а й у межах інших відносин, що формуються з приводу реалізації компетенції уповноважених посадових осіб.

За вчинення бюджетних правопорушень установа адміністративна відповідальність у межах кваліфікації складів адміністративних правопорушень. Об'єкт і об'єктивна сторона таких адміністративних правопорушень тотожні бюджетним правопорушенням, однак суб'єктом є посадові особи й організації, які не наділені статусом учасників бюджетного процесу. Склад нецільового витрачання бюджетних коштів опосередковує криміналізацію нецільового використання бюджетних коштів. Такий підхід до визначення змісту вказаного принципу дає змогу точно диференціювати підставу застосування відповідного виду запобіжного державного примусу, на відміну від поширеного раніше підходу, згідно з яким заходи державного примусу за вчинення бюджетних правопорушень розрізнялися санкціями.

Як зазначає М. Губа, бюджетне законодавство контактує з адміністративним, цивільним і кримінальним правом, що підтверджується відповідними нормами у кожній із цих галузей. Водночас приписи бюджетного законодавства, зокрема БК України, мають свою специфіку, що зумовлено розглядом більш звуженого кола питань порівняно з іншими галузями права [10, с. 224].

Два останні принципи застосування заходів бюджетно-правового примусу існують у взаємозв'язку з іншими принципами юридичної відповідальності. БК України містить положення, що опосередковано підтверджують існування цих принципів у системі застосування заходів бюджетно-правового примусу, згідно з якими відповідальність особи, яка не є учасником бюджетного процесу, за вчинення бюджетного правопорушення настає відповідно до законодавства України. Застосування заходів бюджетно-правового примусу не звільняє посадових осіб-учасників бюджетного процесу від юридичної відповідальності.

Висновки

Бюджетно-правовий примус як різновид державного примусу є видом фінансово-правового примусу, відповідно, має всі ознаки останнього, розвиваючись стосовно конкретних бюджетних відносин, але не як самостійна категорія юридичної відповідальності, а як різновид фінансово-правового примусу. Бюджетно-правовий примус – це зовнішній вплив держави в особі уповноважених органів на поведінку окремих учасників бюджетного процесу щодо застосування заходів бюджетно-правового примусу, які накладають додаткові до невиконаних зобов'язань, наданих бюджетно-правовими нормами, обтяження майнового або організаційно розпорядчого характеру з метою забезпечення дотримання правопорядку в бюджетній сфері. Стосовно бюджетних правопорушень щодо заходів бюджетно-правового примусу особливу роль відіграють принципи законності, пріоритету публічних інтересів, розподілу функцій у галузі фінансової діяльності на основі поділу влади. Основним галузевим принципом бюджетного права у контексті реалізації заходів бюджетно-правового примусу є принцип адресності та цільового характеру бюджетних коштів.

Дослідження принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу в бюджетному праві необхідне для подальшого вдосконалення чинного законодавства, підвищення ефективності бюджетно-примусових заходів. Бюджетна політика України має чимало проблем за достатньої кількості фінансових ресурсів і можливості вибору моделі перспективного розвитку. В цьому аспекті є доцільним дослідження принципів застосування заходів бюджетно-правового примусу.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

2. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.01.2017 № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#n9>
3. Шутлів Д. С. Державний примус у сфері бюджетних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 22 с.
4. Джурук Н. Порівняльна характеристика системи фінансового права ФРН і України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 213–217.
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
6. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
7. Бюджетна система: тенденції розвитку / за ред. В. М. Мазярчука. К. : ФОП Лопатіна О. О., 2019. 384 с.
8. Гетманець О. П., Коробцова Д. В. Принципи бюджетного права України : монографія. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 268 с.
9. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
10. Губа М. В. Правові засади застосування санкцій за порушення бюджетного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 221–225.

References

1. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 r. № 1678-VII [On ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40, Art. 2021 [in Ukr.].
2. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.01.2017 r. № 142-r [On approval of the Strategy for reforming the public financial management system for 2017–2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 142-r of January 08, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#n9> [in Ukr.].
3. Shutliv, D. S. (2018). Derzhavnyi prymus u sferi biudzhetykh vidnosyn [State coercion in the field of budgetary relations]. *Zaporizhzhia* [in Ukr.].
4. Dzhuruk, N. (2019). Porivnialna kharakterystyka systemy finansovoho prava FRN i Ukrainy [Comparative characteristics of the financial law system of Germany and Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 3, 213–217 [in Ukr.].
5. Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 50–51, Art. 572 [in Ukr.].
6. Nazar, Yu. S., & Prots, I. M. (2018). Administrativna ta finansovo-pravova vidpovidalnist za porushennia biudzhethoho zakonodavstva [Administrative, financial and legal responsibility for violation of budgetary legislation]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].
7. Maziarchuk, V. M. (Ed.). (2019). Biudzhetna systema: tendentsii rozvytku [Budgetary system: development trends]. Kyiv : FOP Lopatina O. O. [in Ukr.].
8. Hetmanets, O. P., & Korobtsov, D. V. (2017). Pryntsyipy biudzhethoho prava Ukrainy [Principles of budget law of Ukraine]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukr.].
9. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII [On public service: Law of Ukraine No. 889-VIII of December 10, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 4, Art. 43 [in Ukr.].
10. Huba, M. V. (2019). Pravovi zasady zastosuvannia sanktsii za porushennia biudzhethoho zakonodavstva [Legal basis for the application of sanctions for violations of budget legislation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 12, 221–225 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 08.10.2020
прийнята до друку 24.11.2020
The article: is received 08.10.2020
is accepted 24.11.2020

UDC (УДК) 159.923
JEL Classification: A13

Адамова Олена Семенівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна)
e-mail: elena.adamova2010@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6389-1192

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИЗИ ВІДНОСИН СУЧАСНОГО БІЗНЕСМЕНА

Анотація. Досліджено теоретичні аспекти розуміння категорії «криза відносин», визначено її види та особливості в сучасних бізнесменів. Зроблено висновок, що криза може бути зрозуміла як найбільш складний механізм адаптації особистості, який дає змогу вирішувати особливо складні проблеми, що іноді називаються життєвими викликами. Зазначено, що її основними характеристиками є такі положення: криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; ці проблеми не піддаються вирішенню звичними способами, в цьому й полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; криза найчастіше є чітко вираженою вимогою змін.

Ключові поняття: особистість, криза, особистісні відносини, бізнесмен, кризові переживання, фрустрація, конфлікт.

Adamova Elena,
PhD (Law),
Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology,
National University "Odessa Law Academy"
(Odessa, Ukraine)
e-mail: elena.adamova2010@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6389-1192

TO THE QUESTION ABOUT THE CRISIS OF RELATIONSHIPS OF THE MODERN BUSINESSMAN

Abstract. Introduction. The article is devoted to the study of theoretical aspects of understanding the category of "relationship crisis", the definition of their types and features. It is determined that the crisis is an integral part of human existence, and the experience gained during the crisis, significantly affects the formation of the individual, his life path. At the level of everyday consciousness, the crisis is identified with difficulties, problems that do not find their solution.

Purpose research is an analysis of the category "relationship crisis", identifying their types and features.

Purpose research is an analysis of the category "relationship crisis", identifying their types and features.

Methods research: theoretical methods of scientific knowledge (analysis, synthesis, generalization, induction, deduction, etc.); methods of collecting empirical information (psychosemantic analysis; T. Leary's method of "Interpersonal Relations"; E. V. Zmanovska's method of assessing significant personal relationships); statistical methods of processing results.

Results. The crisis is identified with the undesirable phenomena that bring suffering. It is the ambiguity and complexity of the real processes behind the concept of "crisis" that causes the contradiction of this very concept.

The crisis can be understood as the most complex mechanism of personal adaptation, which allows you to solve a particularly complex class of problems, sometimes called life challenges. Its main characteristics are the following provisions: the crisis is associated with the problems of meeting the most important, fundamental human needs; the crisis poses to the individual not every day, but especially complex problems; these problems cannot be solved in the usual ways, this is their special complexity, so they are often perceived as deadlocks; the crisis is often a strong demand for change.

Conclusion. As a result, the study concluded that the crisis is a clear signal of the need for personal and behavioural change. Experiencing a crisis is more acute, the more a person resists the changes that occur in his life. If we consider the crisis not only as a situation of maladaptation but as a particularly complex mechanism of adaptation, it opens up additional opportunities for its understanding and study. In general, there are usually three groups of crises: the crisis in large groups (society, social systems); the crisis in small social groups (family crises, crises in teams); personality crisis: internal crises, or transformational, life crises (i.e. crises caused by the natural development of the personality) and external crises (in which external traumatic events act as stressors).

Key concepts: personality, crisis, personal relations, crisis experiences, frustration, conflict.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-130-134

Вступ

Питання про специфічні особливості міжособистісних відносин, про механізми їх формування та розвитку не втрачають актуальності. Це пов'язано з тим, що в кожен окремий відрізок історичного часу цінності й особливості людських взаємин можуть змінюватися. Сучасний світ негативно впливає на психологічний стан людини та її внутрішньоособистісні й міжособистісні стосунки, спричиняючи низку криз. Зважаючи на те, що нині поняття відносин і криз є дуже поширеним, актуальним стає дослідження категорій «криза», «особистісна криза», внаслідок чого виникають питання і щодо визначення категорії «криза відносин», визначення психологічних видів та особливостей таких криз. Актуальність, недостатня розробленість і перспективність дослідження цієї проблеми зумовили вибір теми дослідження.

Цю тему досліджували такі науковці, як Ю. Альошина, Т. Андреева, Р. Ахмеров, М. Боуен, Г. Вайзер, А. Варга, А. Леонтьев, Б. Ломов, В. Лосенко, А. Лоуен, А. Маслоу, А. Махнач, В. Москаленко, Н. Москвічов, А. Мудрик, Л. Солдатова, Є. Субботський, З. Фрейд, Е. Черепанова та ін. Водночас, враховуючи актуальність питання та постійне збільшення випадків «кризи відносин», необхідним є аналіз їх особливостей із урахуванням ситуацій сьогодення, постійним ускладненням сучасних умов життя людини.

Метою статті є аналіз категорії «криза відносин», визначення її видів та особливостей.

1. Кризи та кризові ситуації

Криза є невід'ємною частиною людського буття. Досвід, отриманий при переживанні кризи, істотно впливає на становлення особистості, її життєвий шлях. Стрімкість змін, що відбуваються у світі, поряд із катастрофами, стихійними лихами, терористичними актами ставить перед особистістю складне завдання. З одного боку, людина мусить постійно змінюватися, бути готовою до нових умов, орієнтуватися у великому інформаційному потоці, з

іншого – зберігати внутрішню цілісність, стабільність, душевну рівновагу. Життя сучасної людини набуває екстремального характеру [1, с. 3].

На рівні буденної свідомості криза частіше ототожнюється з труднощами, проблемами, які не мають свого вирішення. Отже, криза ототожнюється з явищами небажаними, які спричиняють страждання. Саме неоднозначність і складність реальних процесів, що є за поняттям «криза», обумовлює суперечливість цього поняття. Буквальний переклад вказаного слова з грецької – рішення, поворотний пункт, суд, результат. У китайській мові слово «криза» складається з двох ієрогліфів: один із них означає небезпеку, а інший – можливість зробити що-небудь.

Представники різних дисциплін виокремлюють такі найбільш загальні характеристики кризи як особливого явища: різкий, крутий перелом; складний перехідний стан будь-якого процесу або об'єкта; гостра нестача, нестача чого-небудь; дисфункції в об'єкті; нестабільний, нестійкий стан, який поєднується з різким зростанням чутливості до зовнішніх впливів. Дані загальні характеристики поняття «криза» – різнопланові, вони радше доповнюють і обумовлюють одна одну [2, с. 152].

Феномен кризи виявляється в кризових ситуаціях. Які їхні відмінні ознаки? Насамперед це складні життєві ситуації. На думку В. Меновщикова, будь-яка ситуація, яка змушує людину шукати психологічної допомоги, є кризовою [3, с. 85]. Це радше розширене трактування кризової ситуації. Психологічні мотиви звернення по допомогу можуть бути різні. Водночас кризова ситуація в цьому разі пов'язується з відчуттям своєї неспроможності, нездатності впоратися з проблемною ситуацією.

В. Шпара під кризою розуміє будь-яке раптове переривання нормального ходу подій у житті індивіда або суспільства, яке вимагає переоцінки моделей діяльності та мислення [4, с. 31]. Переривання нормального, звичного плину життя, раптовість таких подій спричи-

няє кризи разом із вимогою особистісних змін. Водночас, якщо ці зміни відбуваються доволі швидко, то криза може не настати.

Л. Пергаменщик розглядає кризу як ситуацію емоційного та розумового стресу, що вимагає від людини значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий відтинок часу [5, с. 9]. Криза в цьому разі розуміється як якийсь поштовх до значних змін в умовах психологічного стресу і дефіциту часу.

На думку Ф. Василюка, життєві події призводять до кризи, якщо вони створюють потенційну або актуальну загрозу задоволенню фундаментальних потреб і водночас порушують перед індивідом проблему, якої він не може уникнути і яку не може вирішити швидко й звичним способом [6, с. 23].

Це трактування кризи і кризової ситуації містить найбільш важливі відмінні ознаки кризи, її причину. Потрібно зауважити на низку обставин: 1) криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; 2) криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; 3) ці проблеми не піддаються вирішенню звичними способами, в цьому і полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; 4) криза найчастіше є яскраво вираженою вимогою змін.

У всіх зазначених трактуваннях кризи так чи інакше підкреслюється її зв'язок із необхідністю особистісних змін. Кризова ситуація мобілізує резервні ресурси особистості, її адаптивні та компенсаторні можливості, часто призводячи до радикальної перебудови всієї особистісної структури, яка внаслідок цього набуває принципово нову якість – нову модальність. Специфічні особистісні трансформації тягнуть зміну всього способу життя людини [2, с. 153].

Криза – це ситуація, яка потребує трансформації особистості, саме це є глибинною характеристикою вказаного явища. Людина стикається не просто з проблемою, а з ситуацією життєвого виклику. Ціна вирішення надскладних проблем – особистісні зміни. Криза часто є примусовим механізмом трансформації особистості. Однак трансформації, зміни особистості пов'язані з певними ризиками. Змінюючись, особистість проходить яскраво виражений період психологічної нестійкості, нестабільності. В. В. Козлов позначає це терміном «дезінтеграція особистості» [7, с. 24]. Під кризовим станом він має на увазі ситуаційно-або внутрішньообумовлену дезінтеграцію особистості.

У методологічному плані кризу можна позначити як певну переривчастість у лінійній

ділянці еволюції особистості як складної системи. Водночас є бінарність напрямів дезінтеграції:

1) позитивна дезінтеграція, коли криза є певною умовою і кроком у нову якість, новий рівень цілісності. Цей вид дезінтеграції відрізняють переважання конструктивності особистості, підвищення адаптивності й загальної вітальності, а також збільшення творчого потенціалу. Позитивна дезінтеграція є необхідним етапом в еволюції особистості. До позитивної дезінтеграції можна віднести вікові кризи, а також так звані психодуховні кризи, що призводять до величезних по силі й новизні творчих сплесків на нових рівнях цілісності;

2) негативна дезінтеграція переважно супроводжується деструктивними змінами особистості, зниженням загальної стійкості, рівня збалансованості, більшою фрагментарністю і тенденцією до соціальної аутизації особистості. Зменшується комунікативність, особистість втрачає соціальні зв'язки. Негативна дезінтеграція може призвести до психопатичних зрушень, депресій, до астенії, психосоматичних хвороб, іноді до суїцидних намірів. Із негативною дезінтеграцією пов'язують виникнення найскладніших особистісних проблем.

Розглянуті позиції в розумінні кризи підкреслюють істотні, глибинні характеристики цього явища. Водночас поняття «криза», «кризова ситуація», «кризовий стан» часто вживаються як синоніми. Чітка диференціація цих понять – одне із завдань концепції кризи [2, с. 154].

2. Співвідношення понять «стрес», «фрустрація», «конфлікт», «криза»

Складні життєві ситуації фіксуються не тільки поняттям «криза». Ф. Василюк виокремлює чотири ключові поняття, якими в сучасній психології описуються складні життєві ситуації: це поняття стресу, фрустрації, конфлікту і кризи [6, с. 60]. На жаль, доволі чітко ці поняття не розведені. Водночас послідовність, в якій вони перелічені, унаочнює логіку розвитку кризового стану.

Під стресом автор цього терміна, Г. Сельє, розумів неспецифічну реакцію організму на ситуацію, яка вимагає більшої чи меншої перебудови організму, для того, щоб адаптуватися до нових умов. Стрес, безумовно, поширеніше явище, ніж криза. Будь-яка життєва ситуація, за Т. Сельє, спричиняє стрес, але не кожна буває критичною. Критичний стан, що викликається стресором, супроводжується порушенням адаптації та втратою контролю особистості над ситуацією, власною регуляцією поведінки. Важливу роль водночас відіграє психологічний

компонент стресу. Це передусім відноситься до когнітивної оцінки ситуації та здатності подолати ситуацію. Через неефективну стресову реакцію починає формуватися кризовий стан. Ті ресурси особистості, які задіяні, не мають ефекту. Ми маємо справу з якісно новим явищем, але традиційно воно часто описується в поняттях теорії стресу. З одного боку, це дає змогу відобразити логіку розвитку стресової реакції, з іншого – суть процесів, що відбуваються, їхня нова якість більш точно описується в межах концепції кризи. Зазначена суперечність якоюсь мірою пояснює труднощі затвердження поняття «психологічна криза» в категоріальному апараті психології. Отже, лише якась частина стресових реакцій може спровокувати кризові стани [2, с. 155].

Криза пов'язана з феноменом фрустрації. Під фрустрацією розуміють такий стан, за якого характерні дві речі: наявність сильної мотивованості у досягненні мети і перепони, що перешкоджають цьому. Зіткнувшись із перешкодою на шляху до обраної мети, людина відчуває занепокоєння, напругу, лють, ворожість, заздрість, ревності, і якщо цей стан триває довго, то з'являється відчуття байдужості, апатії, втрати інтересу, провини й тривоги. Зазвичай фрустратори, що дезорганізують індивідуальну свідомість і поведінку людини, мають переважно соціальну природу й пов'язані з розривом і порушенням соціальних зв'язків особистості, зі зміною соціального статусу та соціальних ролей, із різними моральними і соціальними втратами. Поведінка в ситуації фрустрації може бути найрізноманітнішою, вона залежить від багатьох чинників – вікових особливостей, особистісних властивостей, від сили фрустратора, привабливості мети, від обсягу «загаченої» психічної енергії. Фрустрована особистість зазвичай переживає відчуття страху та занепокоєння, які іноді виражаються нею в агресивних діях. Адаптивна поведінка, яка залишається в межах норми, характерна для людини, в якій навіть під впливом сильних подразників (перешкод) стан фрустрації не настає. Це є наслідком фрустраційної толерантності. Під фрустраційною толерантністю розуміється здатність людини протистояти різним життєвим труднощам без втрати психологічної рівноваги. Фрустрація описує один із аспектів кризового стану, характерного для певного етапу розвитку кризи як системного процесу адаптації через особистісну трансформацію.

Криза пов'язана не тільки з фрустраційними реакціями, а й із конфліктом. Конфлікт – це зіткнення несумісних, протилежно спрямованих тенденцій у свідомості людини, в міжособистісних чи міжгрупових відносинах,

з гострими негативними переживаннями. Конфліктні ситуації супроводжуються сильними емоційними переживаннями, погіршенням відносин з оточенням. Водночас конфлікт – поширеніше явище в житті людини, ніж криза. Кризові ситуації мають складніший механізм вирішення. Можна стверджувати, що незначна частина конфліктів спричиняє кризу або переростає в кризу. Насамперед це конфлікти у значущій для особистості сфері; затяжні конфлікти; конфлікти, вирішення яких вимагає міжособистісних або внутрішньоособистісних змін; деструктивні конфлікти; конфлікти, які можуть призвести до сильної дестабілізації особистості. Якщо спостерігається різне поєднання цих ознак, проблематика класичного конфлікту переходить у проблематику кризи. Основна частина конфліктів не переростає у кризу [2, с. 156].

Характеристика складних життєвих ситуацій у поняттях стресу, фрустрації, конфлікту, кризи може розумітися по-різному. Стресові, фрустраційні реакції, конфліктна поведінка можуть бути фрагментами загального кризового стану людини. В динамічному аспекті послідовність «стрес – фрустрація – конфлікт – криза» відображає логіку розвитку кризового стану. Іноді один чинник відіграє визначальну роль. Може виникати й інша ситуація. Ф. Василюк вважає, що конкретна подія може торкнутися одразу всіх вимірів життя, викликавши одночасно і стрес, і фрустрацію, і конфлікт, і кризу [6, с. 67].

3. Групи криз

Зазвичай виокремлюють три групи криз:

1) криза в великих групах (соціумі, громадських системах). Переважно в цьому разі маються на увазі політичні, ідеологічні, економічні, національні (расові, етнічні) кризи. Подібними кризами найбільшою мірою займаються політологія, конфліктологія великих груп, соціологія;

2) криза в малих соціальних групах (сімейні кризи, кризи в колективах);

3) криза особистості:

а) внутрішні кризи, або трансформаційні: кризи психічного розвитку, вікові кризи, кризи невротичного характеру, професійні кризи, критично смислові кризи, життєві кризи [8, с. 823] (тобто кризи, причиною яких є природний розвиток особистості);

б) зовнішні кризи, в яких стресорами є зовнішні травматичні події – екстремальні кризові ситуації, котрі мають потужний негативний наслідок, ситуації, що загрожують життю людини або її близьким. Ці ситуації впливають на психіку особистості, викликаючи у неї трав-

матичний стрес, психологічні наслідки якого виражаються в посттравматичному стресовому розладі, що виникає як затяжна або відстрочена реакція на ситуації, пов'язані з серйозною загрозою життю та здоров'ю [9].

Висновки

Криза може бути зрозуміла як найбільш складний механізм адаптації особистості, який дає змогу вирішувати складні проблеми, котрі іноді називаються життєвими викликами. Її основними характеристиками є такі положення: 1) криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; 2) криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; 3) ці проблеми не піддаються вирішенню звичними

способами, в цьому і полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; 4) криза найчастіше є чітко вираженою вимогою змін.

Криза сигналізує про необхідність особистісних і поведінкових змін. Переживання кризи тим гостріше, чим більше людина чинить опір змінам, що відбуваються в її житті. Якщо розглядати кризу не тільки як ситуацію дезадаптації, а як надскладний механізм адаптації, то створюються додаткові можливості для її розуміння та вивчення. Виокремлюють три групи криз: 1) криза в великих групах (соціумі, громадських системах); 2) криза в малих соціальних групах (сімейні кризи, кризи в колективах); 3) криза особистості: а) внутрішні кризи, або трансформаційні, життєві кризи; б) зовнішні кризи.

Список використаних джерел

1. Жедунова Л. Г. Психология личностного кризиса : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук. Ярославль, 2010. 54 с.
2. Любякин А. А. Некоторые аспекты изучения понятия «кризис» в психологии. *Психологический вестник Уральского государственного университета*. 2010. Вып. 9. С. 151–157.
3. Меновщиков В. Ю. Психологическое консультирование: работа с кризисными и проблемными ситуациями. М. : Смысл, 2002. 182 с.
4. Шпарь В. Б. Психология кризисных ситуаций. Ростов н/Д, 2008. 452 с.
5. Пергаменщик Л. А. Кризисная психология. Мн. : Вышэйшая школа, 2004. 288 с.
6. Василюк Ф. Е. Психология переживания. М., 1984. 200 с.
7. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью. М., 2003. 302 с.
8. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
9. Каложина Т. О кризисных состояниях. URL: http://svitk.ru/004_book_book/15b/3262_kalohina-o_krizisnih_sostoyaniyah.php

References

1. Zhedunova, L. G. (2010). Psihologiya lichnostnogo krizisa [The psychology of personality crisis] [in Russ.].
2. Lyubyakyn, A. A. (2010). Nekotoryie aspekty izucheniya ponyatiya «krizis» v psihologii [Some aspects of studying the concept of «crisis» in psychology]. *Psihologicheskij vestnik Uralskogo gosudarstvennogo universiteta (Psychological Bulletin of the Ural State University)*, 9, 151–157 [in Russ.].
3. Menovshhy`kov, V. Yu. (2002). Psihologicheskoe konsultirovanie: rabota s krizisnymi i problemnymi situatsiyami [Psychological counseling: dealing with crisis and problem situations]. M.: Smyisl [in Russ.].
4. Shpar`, V. B. (2008). Psihologiya krizisnyih situatsiy [Crisis psychology]. Rostov n/D. [in Russ.].
5. Pergamenshhy`k, L. A. (2004). Krizisnaya psihologiya [Crisis psychology]. Minsk: Vyisheyshaya shkola [in Russ.].
6. Vasy`lyuk, F. E. (1984). Psihologiya perejivaniya [The psychology of experience]. M. [in Russ.].
7. Kozlov, V. V. (2003). Rabota s krizisnoy lichnostyu [Dealing with a crisis person]. M. [in Russ.].
8. Varij, M. J. (2009). Zagal`na psy`xologiya [General Psychology]. K.: Centr uchbovoyi literatury` [in Ukr.].
9. Kaloshy`na, T. O krizisnyih sostoyaniyah [About crisis states]. Retrieved from http://svitk.ru/004_book_book/15b/3262_kalohina-o_krizisnih_sostoyaniyah.php [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 13.10.2020
 прийнята до друку 25.11.2020
 The article: is received 13.10.2020
 is accepted 25.11.2020

UDC (УДК) [338.43:658.114.5]: 911.374 /375-044.964
JEL Classification: D-21; Q-18; R-20

Павлов Олександр Іванович,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки промисловості
Одеської національної академії харчових технологій
(Одеса, Україна)
e-mail: pavlovodessaep@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6431-5210

Дідух Сергій Мирославович,
кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економіки промисловості
Одеської національної академії харчових технологій
(Одеса, Україна)
e-mail: didukhsm@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1534-0975

Барвіненко Віталій Дмитрович,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри економіки промисловості
Одеської національної академії харчових технологій
(Одеса, Україна)
e-mail: vitalbarvin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9471-1134

АГРОПРОДОВОЛЬЧІ ХОЛДИНГИ ЯК ДРАЙВЕРИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Анотація. Зауважено, що внаслідок децентралізації влади й управління, розпочатої в Україні у 2015 році, відбулися певні зміни у територіальній організації влади та адміністративно-територіальному устрої, що актуалізувало проблему пошуку суб'єктів господарювання, здатних перетворити нові соціально-просторові утворення на середовище інклюзивного добробуту.

Указано, що наукова і практична актуальність зазначеної проблеми визначила мету дослідження, яка полягає у розкритті сутності сільсько-міських агломерацій та в обґрунтуванні доцільності розгляду як драйверів їх інклюзивного розвитку агрохолдингів.

Висновки та рекомендації, що зроблені за результатами дослідження, відповідають його меті та завданням, характеризуються прикладною спрямованістю та адресністю й можуть бути використані органами державної влади, громадами, суб'єктами господарювання для впровадження в соціальну практику.

Ключові поняття: агропродовольчі холдинги, драйвери інклюзивного розвитку, об'єднані територіальні громади, райони, сільсько-міська агломерація.

Pavlov Oleksandr,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Industrial Economics,
Odessa National Academy of Food Technologies
(Odessa, Ukraine)
e-mail: pavlovodessaep@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6431-5210

Didukh Sergiy,
PhD (Economics), Associate Professor,
Doctoral Student of the Department of Industrial Economics,
Odessa National Academy of Food Technologies
(Odessa, Ukraine)
e-mail: didukhsm@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1534-0975

Barvinenko Vitaliy,

PhD (Public Administration),

Associate Professor of the Department of Industrial Economics,

Odessa National Academy of Food Technologies

(Odessa, Ukraine)

e-mail: vitalbarvin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9471-1134

AGRICULTURAL HOLDINGS AS DRIVERS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF RURAL AND URBAN AGGLOMERATIONS

Abstract. The decentralization of power and administration, which began in Ukraine in 2015, has made some changes in the territorial organization of power and administrative-territorial organization. United territorial communities (UTC) were formed, which included rural and urban populations. Their administrative centers became not only towns and settlements, but also villages. In addition to the basic level of administrative and territorial organization of the country, its district level has also been transformed. There was a significant reduction of districts and their consolidation. As a result of these transformations, rural and urban agglomerations were formed, thus creating the preconditions for overcoming social and economic inequality and improving the quality of life of the rural and urban population. The solution to this important social problem has brought to the fore the problem of finding economic entities capable of transforming these socio-spatial entities into an space of inclusive well-being.

The scientific and practical relevance of this problem has determined the purpose of the study, which is to reveal the essence of rural agglomerations and to justify the feasibility of consideration as drivers of their inclusive development of agricultural holdings.

To achieve the goal of the study used systemic and synergetic approaches, the concept of spatial organization of society, the author's method of sampling and classification of UTC and new districts, methods of comparison, SWOT-analysis, deduction and induction, synthesis and analysis.

The results of the study are characterized by scientific novelty, which consists in the identification of rural agglomerations as socio-spatial formations of the continuous type, substantiation of the directions of evolution of agricultural holdings into inclusive associations.

The conclusions and recommendations made based on the results of the study correspond to its purpose and objectives, are characterized by applied orientation and targeting and can be used by public authorities, UTC, business entities for implementation in social practice.

Key concepts: agricultural holdings, drivers of inclusive development, united territorial communities, districts, rural-urban agglomeration.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-135-142

Вступ

Проблема відносин міста і села має свою передісторію та широкий міждисциплінарний контекст, основою якого є теоретичні дослідження філософів, економістів, географів, соціологів, представників інших галузей науки. Дослідний науковий дискурс із цієї проблематики поступово еволюціонував від протиставлення сільського образу життя міському до їх органічного синтезу. Його узагальненою квінтесенцією є погляд на місто і село як різні, але збагачуючі одне одного соціально-просторові утворення, що становлять певну цілісність, у межах якої відбувається повсякденне людське життя.

Наразі в Україні внаслідок здійснення децентралізації влади та управління сформувалися передумови для становлення в межах сільсько-міських агломерацій (об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), новоутворених районів) просторових, соціально-економічних,

політичних відносин континуального типу. Реалізація такого соціального проекту значною мірою залежатиме від фінансово-економічної спроможності базової та районної ланок адміністративно-територіального устрою країни. Практичне забезпечення реалізації такого соціально значущого завдання здатні здійснити суб'єкти господарювання й передусім великі компанії холдингового типу, діючи на основі принципів інклюзивності та засадах соціального партнерства з владою і громадськістю.

Розроблення питань, пов'язаних із визначенням сутності та функціональності сільсько-міських агломерацій, має сталу традицію в науковій літературі, починаючи з фундаментальних праць із урба-руральної соціології західних дослідників П. Сорокіна і К. Циммермана (Sorokin and Zimmerman, 1929) [1], Р. Редфілда (*Redfield, 1947*) [2], Л. Вірта (*Wirth, 1956*) [3], Ф. Броделя (*Brodel, 2002*) [4], Р. Парка (*Park, 1925*) [5].

На сучасному етапі розвитку наукової думки із зазначеної проблематики основна увага науковців сконцентрована на питаннях моделювання сільсько-міського континууму та ролі в його формуванні ОТГ [6–7], інклюзивності сільського розвитку [8], місця в цьому процесі аграрного бізнесу [9], розподілу доходів у сільському господарстві в контексті інклюзивного розвитку [10], діяльності агрохолдингів, спрямованої на створення інклюзивного соціально-економічного середовища [11–13].

Аналіз літературних джерел із дослідженої теми свідчить про те, що вона наразі не є предметом спеціального розгляду, а це обумовлює її наукову та практичну актуальність.

Метою статті є розкриття сутності сільсько-міських агломерацій, обґрунтування доцільності розгляду агрохолдингів як драйверів інклюзивного розвитку цих соціально-просторових утворень. Відповідно до мети, сформульовано такі завдання: характеристика сільсько-міських агломерацій як соціально-просторових утворень континуального типу; виявлення чинників перетворення агрохолдингів на драйвери інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій; обґрунтування шляхів і напрямів переходу агрохолдингів на засади інклюзивного розвитку.

1. Організаційно-правові передумови формування сільсько-міських агломерацій

Сільсько-міська агломерація як соціально-просторове утворення має чимало спільних ознак із таким феноменом, як сільсько-міський континуум, який є спільним простором розміщення, функціонування та взаємозв'язку із розмитими, нечіткими межами між міською та сільською

територіальними підсистемами суспільства. Різниця між ними полягає у тому, що в агломераційних утвореннях адміністративно-територіальні межі є чітко визначеними. Крім того, якщо утворення континуального типу – це переважно результат процесу історичної еволюції певних складових системи розселення, пов'язаної з впливом тенденцій суспільного розвитку, то створення сільсько-міських агломерацій є процесом штучним, похідним від прийняття управлінських рішень і використання заходів адміністративного характеру. Проте суспільне призначення вказаних процесів, по суті, одне – сприяння згуртованості соціуму для створення гідних умов і рівних можливостей для всебічного розвитку населення цих утворень.

За цією сутнісною ознакою сільсько-міська агломерація має спільність з уявленням А. Гриценка про інклюзивність (включеність) як «формою реалізації сумісно-розділених відносин ..., що безпосередньо зв'язує розділене, часткове, приватне із спільним, загальним і суспільним ..., яку знайдено не теоретично, а практично» [14, с. 19].

Появі сільсько-міських агломерацій у виді ОТГ і нових районів передувало прийняття Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (квітень 2014 року), Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (лютий 2015 року), Постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» (липень 2020 року).

У таблиці 1 наведено кількісні соціально-демографічні характеристики ОТГ та їх розподіл по областях.

Таблиця 1

ОТГ України на 27.10.2010 року*

Область	Кількість рад, що об'єдналися в ОТГ	Кількість ОТГ	Площа, км ²	Кількість населення, осіб	Щільність населення, осіб/км ²
Вінницька	156	46	5570,20	752594	135,1
Волинська	235	54	11802,08	604561	51,2
Дніпропетровська	229	71	21258,65	905157	45,2
Донецька	74	13	5233,89	239356	15,7
Житомирська	412	56	19570,01	812814	41,5
Закарпатська	61	17	1687,65	278194	164,9
Запорізька	199	56	18707,34	510738	27,3
Івано-Франківська	176	39	4039,99	712658	176,4
Київська	142	24	5236,87	329803	62,9
Кіровоградська	81	27	6050,35	161543	26,7
Луганська	75	18	7037,72	115084	16,3
Львівська	174	41	5082,88	352165	69,3
Миколаївська	146	42	12600,01	318142	25,2
Одеська	158	37	11556,0	370960	32,2

Закінчення табл. 1

Полтавська	195	53	10051,40	405878	40,3
Рівненська	148	45	7874,42	354599	45,0
Сумська	187	38	10376,20	757042	72,9
Тернопільська	314	54	6800,94	671976	98,8
Харківська	114	23	7588,37	375753	49,5
Херсонська	115	33	9665,54	275215	28,4
Хмельницька	370	51	126445,85	570433	45,1
Черкаська	222	57	8527,59	337088	39,5
Чернівецька	132	37	3879,71	359796	92,7
Чернігівська	372	50	20570,16	502223	24,4
Всього	4487	982	234592,0	11073773	47,2

* Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

Як свідчать дані таблиці 1, процес створення ОТГ більш динамічно відбувається у Дніпропетровській, Черкаській, Житомирській, Запорізькій областях й значно повільніше – у Донецькій, Закарпатській, Луганській, Харківській, Київській. Наразі ОТГ покрита ще порівняно незначна частина території України.

Результати дослідження, проведеного у розрізі ОТГ, свідчать про те, що їх адміністративними центрами є переважно села, низьким є відсоток серед центрів громад середніх (від 50 до 100 тис. осіб) та великих міст (понад 100 тис. осіб). Проте склад населення майже всіх громад є змішаним (сільсько-міським). Виключення становлять ОТГ, які об'єдналися навколо обласних центрів (табл. 2).

одиниць із кількістю населення менш, ніж 150 тис. осіб. Водночас посилилась диспропорція між найбільш і найменш населеними районами (див. табл. 3).

Як свідчать дані таблиці 3, адміністративними центрами восьми з десяти найбільших за населенням районів, є обласні центри. До найменших населених районів належать переважно гірські та північні райони, хоча чотири з десяти районів припадають на південні та східні області. Вражаючою є 58-кратна різниця в кількості населення Харківського та Верховинського районів. Значну насторогу викликає те, що Харківський район за кількістю населення переважає 17 областей України, а перша п'ятірка найбільш населених районів мають більшу кількість населення, ніж Волин-

Таблиця 2

Міста, які одночасно є центрами ОТГ, районів та областей*

Місто	Населення міста	Площа міста, км ²	Населення громади, осіб	Площа громади, км ²	Кількість рад, що об'єднані в ОТГ	Населення, осіб/площа району, км ²
Вінниця	370,7	113,2	371139	113,8	2	657,6 /6888,9
Житомир	264,5	61,0	266853	93,54	2	622,7/10505,8
Івано-Франківськ	236,6	37,0	242102	73,132	7	560,1/3913,1
Луцьк	221,1	42,0	219688	67,1	2	457,3 /5247,8
Суми	263,5	95,4	266306	145,4	2	449,4 /6499,4
Тернопіль	221,8	72,0	224364	151,4	6	567,0 /6162,3

* Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

У липні 2020 року відбулися суттєві зміни і на рівні адміністративного району. Так замість наявних 490 адміністративних районів утворено 136 нових районів (із урахуванням 10 районів АРК), що дещо перевищує їх передбачувану кількість. Проте не вдалося вийти на запланований мінімальний рівень щодо середньої чисельності населення одного району, про що свідчить наявність серед новоутворених районів 19 адміністративно-територіальних

ська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області.

Отже, процес формування сільсько-міських агломерацій на рівні районів, з одного боку, має синергетичний ефект інклюзійної дії, а, з іншого – демонструє наявність формальних ознак агломераційності у малонаселених районах із незначною часткою сільського населення, що додатково підтверджується наявністю як їх центрів малих міст.

Таблиця 3

Райони України з найбільшою та найменшою кількістю населення*

Район	Область	Площа, км ²	Населення, тис. осіб	Щільність населення, осіб/км ²	Населення центру району	Кількість громад
Райони з найбільшою кількістю населення						
Харківський	Харківська	2644,3	1762,8	666,7	1443,2	15
Донецький	Донецька	2895,1	1503,4	513,3	924,2	6
Одеський	Одеська	3922,8	1375,9	350,7	1017,7	22
Дніпровський	Дніпропетровська	5605,7	1179,3	210,4	987,2	17
Львівський	Львівська	4968,5	1150,4	231,5	724,3	23
Запорізький	Запорізька	4674,6	874,1	187,0	731,9	17
Криворізький	Дніпропетровська	5717,4	772,3	135,0	624,6	15
Горлівський	Донецька	2468,4	690,6	279,8	244,0	9
Хмельницький	Хмельницька	10755,8	687,0	63,8	273,9	27
Вінницький	Вінницька	6888,9	657,6	95,4	370,7	16
Райони з найменшою кількістю населення						
Верховинський	Івано-Франківська	1271,7	30,5	23,9	5,8	3
Новгород-Сіверський	Чернігівська	4630,5	66,4	14,3	13,0	4
Сватівський	Луганська	5329,1	80,9	15,1	17,1	7
Щастинський	Луганська	3380,4	81,2	24,0	8,6	5
Рахівський	Закарпатська	1845,2	82,8	44,8	15,5	4
Косівський	Івано-Франківська	853,7	85,7	100,4	8,6	5
Вишнівецький	Чернівецька	1882,0	91,0	48,3	4,0	9
Корюківський	Чернігівська	4578,7	91,7	20,0	12,9	5
Бериславський	Херсонська	4764,0	99,1	20,8	12,4	11
Роздільнянський	Одеська	3564,4	104,2	29,2	17,8	9

* Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

2. Чинники перетворення агрохолдингів на драйвери інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій

До чинників, що мають визначальне значення стосовно досягнення сільсько-міськими агломераціями рівня інклюзивного розвитку, за участю агрохолдингів, віднесено передусім природу цих формувань як сукупності «акцій (капіталів) материнської й контрольованих нею дочірніх компаній, об'єднаних в єдину організаційну структуру з відповідними цілями та місіями, економічна діяльність яких орієнтована на отримання прибутку і ренти, шляхом використання великих земельних площ для виробництва, переробки, транспортування, зберігання і реалізації сільськогосподарської чи виробленої з неї продукції, а людські, природні й матеріальні (економічні, технологічні, ресурсні тощо) фактори розвитку знаходяться у тісному взаємозв'язку із соціальними» [15, с. 181].

Також важливою є роль, яку агрохолдинги відіграють в економічному розвитку країни. Вона визначається їх суттєвим внеском у частку сільського господарства у ВВП України,

яка становить 9%, та частку сільськогосподарської галузі в експорті (40%) [16].

Великі вертикально-інтегровані компанії забезпечують зайнятість економічно активного населення. Так, загальний штат «Миронівського хлібопродукту» становить понад 28 тис. осіб, а компанії «Кернел» майже 13 тис. працевлаштованих [16].

Агрохолдинги намагаються дотримуватися принципів соціальної відповідальності, яка виявляється у наступному: здійсненні виробничої діяльності для задоволення потреб населення та одержання прибутку, керування водночас виключно законодавчими актами зобов'язань перед державою і суспільством у виді сплати податків, охорони здоров'я і безпеки праці тощо; провадженні виваженого менеджменту ризиків, який базується на правових нормах й етично-моральних засадах, що зменшує або усуває повністю негативний вплив бізнесу на суспільство, шляхом охорони навколишнього середовища та виробництва безпечної і якісної продукції; збільшенні позитивного впливу на суспільство шляхом забезпечення інноваційно-інвестиційного партнерства

з регіонами, яке спрямовується передусім на соціальний та екологічний добробут сільської громади [17, с. 43].

Агрохолдинги витрачають на соціальні програми в межах 2–6 дол. США на 1 га земель, які знаходяться в їх користуванні. Крім того, чимало агрохолдингів також створюють резервні фонди, щоб реагувати на термінові / форс-мажорні соціальні та екологічні заходи [18, с. 165].

За своїм соціально-економічним значенням успішна практика громади визначає собою налагодження відповідальної, взаємної участі всіх учасників й насамперед – агрохолдингових компаній, для яких ОТГ, район – це не просто простір для здійснення виробничої діяльності й отримання прибутку, а і місце життєдіяльності. Впровадження такого підходу позитивно впливатиме на формування в межах сільсько-міських агломерацій середовища інклюзивного добробуту.

3. Напрями еволюції агрохолдингів у об'єднання інклюзивного типу

Суспільна значущість перетворення агрохолдингів у об'єднання інклюзивного типу містить передусім причини морально-етичного характеру, які спричинені наявністю у суспільній свідомості певних комплексів, пов'язаних із парадоксами сільського розвитку.

Дивно, що володіння таким природним багатством, як родючі чорноземи, що приносять надприбутки великому аграрному бізнесу, обертається для більшості селян бідністю та злиднями.

Інший парадокс полягає в тому, що аграрна складова не тільки не впливає позитивно на екологічну безпеку та якість життя сільського населення, а й створює за цими напрямками сільського розвитку значні проблеми, які негативно позначаються на зовнішньоекономічній репутації України як одного з головних експортерів агропродовольчої продукції.

Сенс інклюзивності як процесу полягає у досягненні синергетичного ефекту від перетворень, що пов'язані з різними напрямками діяльності агрохолдингів, які мають позитивні наслідки для створення інклюзивного клімату в сільсько-міських агломераціях, включаючи доступність харчової продукції за всіма її параметрами для широких верств населення.

Один із таких напрямів стосується подальшої трансформації земельних відносин на засадах інклюзивності, значення якого складно переоцінити в умовах перетворення сільськогосподарських земель на предмет купівлі–продажу. Український уряд у зв'язку з цим прогнозує отримати протягом наступних десяти років

85 млрд дол. США додаткового ВВП та очікує на зростання середньої вартості землі за 1 га в п'ять разів [19]. Потрібно зазначити, що доки власниками 30,5 млн га землі (70% усіх сільськогосподарських угідь) є близько 7 млн українських громадян [20], для яких вона, в умовах дії з 2001 року мораторію на продаж цієї категорії земель, перетворилася на неліквідний актив. Дотепер значна частина сільськогосподарських земель перебуває в оренді великих агрохолдингових компаній, земельний банк яких перевищує 500 тис. га. Водночас 57% сільськогосподарських виробників обробляють до 100 га землі. Тому нескладно здогадатися, хто стане основним володарем сільськогосподарських земель. Інша річ – скільки коштуватиме 1 га землі. Ціна цього питання – подальша доля селянства та вітчизняного села.

З-поміж економічних напрямів інклюзивного розвитку значної уваги потребує проблема подолання величезного розриву в рівні капіталізації агрохолдингів та інших підприємств агропродовольчої галузі: серед 50115 суб'єктів господарювання України, що володіють капіталом на рівні 360 млрд дол. США, лише на 14 вищезазначених (0,02% загальної чисельності) припадає 1% капіталу галузі. Тобто агрохолдинги у 200 разів краще капіталізовані, ніж інші сільськогосподарські підприємства і використовують цю перевагу повною мірою: на розвиток виробництва, оновлення технологій, нарощення власних потужностей тощо. Натомість середні та дрібні товаровиробники наражаються на постійні проблеми недофінансування, накопичення кредиторської заборгованості та сплачують надзвичайно високу ціну за позичені ресурси [15, с. 58]. На наш погляд, децентралізація влади (не тільки політичної, а й економічної) створює передумови для більш активного інвестування дрібних виробників сільськогосподарської продукції.

Отже, агрохолдинги володіють не тільки значним соціально-економічним потенціалом, а й мають певні моральні зобов'язання перед сільсько-міською спільнотою щодо їх еволюції в успішні компанії холдингового типу.

Висновки

Одним із важливих політичних і соціально-економічних наслідків, здійсненої в Україні децентралізації влади та управління, є формування сільсько-міських агломерацій у виді ОТГ і нових районів, який відіграє головну роль у їхньому інклюзивному розвитку.

Одним із активних суб'єктів зазначених суспільних перетворень у межах сільсько-міських соціально-просторових утворень агломе-

раційного типу є агропродовольчі вертикально-інтегровані компанії.

Місце агрохолдингів у економічній системі України дає всі підстави для розгляду їх драйверами інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій.

Така суспільна місія агрохолдингів обумовлена місцем здійснення їх господарської діяльності, високим рівнем прибутковості, створенням умов для більш повної зайнятості економічно активного населення, соціальною відповідальністю за наслідки своєї господарської діяльності.

Для реалізації зазначеної місії сформульовано напрями використання наявного потенціалу холдингів для їх подальшої еволюції в об'єднання інклюзивного типу.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблематики, пов'язані з ідентифікацією сільсько-міських агломерацій як соціально-просторових утворень конвергентно-континуального типу. Соціально значущою є проблема обґрунтування моделі інклюзивного розвитку вертикально-інтегрованих об'єднань на етапі подальшого реформування територіальної організації влади.

Список використаних джерел

1. Sorokin P. A., Zimmerman C. C. Principles of Rural-Urban Sociology. N. T.: Henry Holt and Company, 1929. 178 p. DOI: 10.1177/000271623014800161
2. Redfield R. The Folk Society. *American Journal of Sociology*. 1947. Vol. 52. № 4. P. 293–308.
3. Wirth L. Rural-urban differences. Community life and social policy: Selected papers by Louis Wirth. Chicago: University of Chicago Press. 1956. P. 172–176.
4. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: в 3 ч.; пер. с фр. М. Юсима. М.: Языки славянской культуры. 2002. 4.1.: Роль среды. 495 с.
5. Park R. E. Community Organization and the Romantic Temper. *Journal of Social Forces*. 1925. Vol. 3. № 4. P. 673–677. Published By: Oxford University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/3005069>. DOI: 10.2307/3005069 (дата звернення: 25.11.2020).
6. Павлов О. І. Об'єднана територіальна громада як модель сільсько-міського континууму. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*: зб. наукових праць. 2017. Вип. 789. С. 27–33.
7. Павлов О. І., Павлова І. О. Об'єднані територіальні громади в системі публічного управління. *Державно-управлінські студії*. 2019. № 5. Електронне наукове фахове видання ЛПІДУ НАДУ при Президентові України. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/Pavlov.pdf> (дата звернення: 24.11.2020).
8. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. *Економіка прогнозування*. 2019. № 1. С. 70–85. DOI: 10.15407/eip2019.01.070.
9. Ковальчук О. Д. Агробізнес як складова інклюзивного розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3–4 (68). С. 118–123.
10. Киристюк С. В., Риковська О. В. Розподіл доходів у сільському господарстві в контексті інклюзивного розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 36–49. DOI: 10.32317/2221-1055.201908036/.
11. Данкевич А. Є. Роль агрохолдингів у соціально-економічному розвитку села. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 30–35.
12. Мороз О. В., Семцов В. М., Кукель Г. С., Мандзюк Н. Ф. Деякі оцінки діяльності агрохолдингів на фоні інших типів сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 21. № 2. С. 163–168.
13. Мельник О. І., Підгірна В. С., Белінська Ю. О. Сучасні тенденції розвитку агрохолдингів у напрямі земельного забезпечення. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 3–7.
14. Гриценко А. А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 9–23.
15. Карпишин Ю. А. Державне регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет, 2020. 238 с.
16. В ТОП-кращих роботодавців України увійшли 5 компаній агросектору. URL: <https://agrorobota.com.ua/news/v-top-krasih-robotodavciv-ukraini-uvijšli-5-kompanij-agrosektoru-120> (дата звернення: 24.11.2020).
17. Carroll A. B. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*. 1991. № 34 (4). P. 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G.
18. Карпишин Ю. А., Сус Л. В. Стратегія державного регулювання соціальної відповідальності агрохолдингів. *Облік і фінанси*. 2017. № 4 (78). С. 162–170.
19. Шмигаль прогнозує, що відкриття ринку землі принесе 85 млрд доларів додаткового ВВП. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/shmihal-prohnozuje-shcho-vidkrittja-rinku-zemli-prinese-85-mlrd-dodatkovoho-vvp.html> (дата звернення: 06.11.2020).
20. В очікуванні ринку. Кому належить українська земля. URL: <https://rpr.org.ua/news/v-ochikuvanni-rynku-komu-nalezhyt-ukrainska-zemlia/> (дата звернення: 06.11.2020).

References

1. Sorokin, P. A., & Zimmerman, C. C. (1929). Principles of Rural-Urban Sociology. N. T.: Henry Holt and Company. DOI.org/10.1177/000271623014800161.
2. Redfield, R. (1947). The Folk Society. *American Journal of Sociology*, 52, 4, 293–308.
3. Wirth, L. (1956). Rural-urban differences. Community life and social policy: Selected papers by Louis Wirth. Chicago: University of Chicago Press.
4. Brodel', F. (2002). Sredy`zemnoe more y` sredy`zemnomorsky`j my`r v epoxu Fy`ly`ppa II [The Mediterranean and the Mediterranean world in the era of Philip II]: v 3 ch.; per. s fr. M. Yusy`ma. M.: Yazыky` slavyanskoj kul`tury. 4.1.: Rol` sredy [in Russ.].
5. Park, R. E. (1925). Community Organization and the Romantic Temper. *Journal of Social Forces*, 3, 4, 673–677. Published By: Oxford University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3005069>. DOI: 10.2307/3005069.
6. Pavlov, O. I. (2017). Ob'yednana tery`torial`na gromada yak model` sil`s`ko-mis`kogo konty`nuumu [United territorial community as a model of rural-urban continuum]. *Naukovy`j visny`k Chernivets`kogo universy`tetu. Ekonomika: zbirny`k naukovy`x pracz` (Scientific Bulletin of Chernivtsi University)*, 789, 27–33 [in Ukr.].
7. Pavlov, O. I., & Pavlova, I. O. (2019). Ob'yednani tery`torial`ni gromady` v sy`stemi publichnogo upravlinnya [United territorial communities in the system of public administration]. *Derzhavno-upravlin`s`ki studiyi (Public administration studies)*, 5. Elektronne naukovе faxove vy`dannya LRIDU NADU pry` Prezy`dentovi Ukrainy`. Retrieved from <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/Pavlov.pdf> (data zvernennya: 24.11.2020) [in Ukr.].
8. Borodina, O. M., Prokopa, I. V. (2019). Inklyuzy`vny`j sil`s`ky`j rozvy`tok: naukovy`j dy`skurs [Inclusive rural development: scientific discourse]. *Ekonomika prognovannya (Economics of forecasting)*, 1, 70–85. DOI: 10.15407/eip2019.01.070 [in Ukr.].
9. Koval`chuk, O. D. (2017). Agrobiznes yak skladova inklyuzy`vnogo rozvy`tku sil`s`ky`x tery`torij [Agribusiness as a component of inclusive rural development]. *Innovacijna ekonomika (Innovative economy)*, 3–4 (68), 118–123 [in Ukr.].
10. Ky`ry`zyuk, S. V., & Ry`kovs`ka, O. V. (2019). Rozpodil doxodiv u sil`s`komu gospodarstvi v konteksti inklyuzy`vnogo rozvy`tku [Income distribution in agriculture in the context of inclusive development]. *Ekonomika APK (Economics of agro-industrial complex)*, 8, 36–49. DOI: 10.32317/2221-1055.201908036/ [in Ukr.].
11. Dankevy`ch, A. Ye. (2011). Rol` agroxoldy`ngiv u social`no-ekonomichnomu rozvy`tku sela [The role of agricultural holdings in the socio-economic development of the village]. *Agrosvit (Agrosvit)*, 12, S. 30–35 [in Ukr.].
12. Moroz, O. V., Semczov, V. M., Kukul`, G. S., & Mandzyuk, N. F. (2015). Deyaki ocinky` diyal`nosti agroxoldy`ngiv na foni inshy`x ty`piv sil`s`kogospodars`ky`x pidpny`yemstv [Some assessments of the activities of agricultural holdings against the background of other types of agricultural enterprises]. *Ekonomichny`j analiz (Economic analysis)*, 21, 2, 163–168 [in Ukr.].
13. Mel`ny`k, O. I., Pidgirna, V. S., & Belins`ka, Yu. O. (2018). Suchasni tendenciyi rozvy`tku agroxoldy`ngiv u napryami zemel`nogo zabezpechennya [Current trends in the development of agricultural holdings in the direction of land supply]. *Agrosvit (Agrosvit)*, 11, 3–7 [in Ukr.].
14. Gry`cenko, A. A. (2016). Ekonomika Ukrainy` na shlyaxu do inklyuzy`vnogo rozvy`tku [Ukraine's economy on the path to inclusive development]. *Ekonomika i prognovannya (Economics and forecasting)*, 2, 9–23 [in Ukr.].
15. Karpy`shy`n, Yu. A. (2020). Derzhavne regulyvannya diyal`nosti agroxoldy`ngiv v Ukraini. Zhy`tomy`rs`ky`j nacional`ny`j agroekologichny`j universy`tet [in Ukr.].
16. V TOP krashhy`x robotodavcij Ukrainy` uvijshly` 5 kompanij agrosektoru [The top best employers in Ukraine include 5 companies in the agricultural sector]. Retrieved from <https://agrorobota.com.ua/news/v-top-krasih-robotodavciv-ukraini-uvijshli-5-kompanij-agrosektoru-120> [in Ukr.].
17. Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34 (4), 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G.
18. Karpy`shy`n, Yu. A., & Sus, L. V. (2017). Strategiya derzhavnogo regulyvannya social`noyi vidpovidal`nosti agroxoldy`ngiv [Strategy of state regulation of social responsibility of agricultural holdings]. *Oblik i finansy` (Accounting and finance)*, 4 (78), 162–170 [in Ukr.].
19. Shmy`gal` prognovuye, shho vidkry`taya ry`nku zemli pry`nese 85 mlrd dolariv dodatkovogo VVP. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/shmihal-prohnozuye-shcho-vidkrittja-rinku-zemli-prinese-85-mlrd-dodatkovoho-vvp.html> [in Ukr.].
20. V ochikuvanni ry`nku. Komu nalezhy`t` ukrayins`ka zemlya [In anticipation of the market. Who owns the Ukrainian land]. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/v-ochikuvanni-rynku-komu-nalezhyt-ukrains-ka-zemlia/> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 14.10.2020
 прийнята до друку 03.12.2020
 The article: is received 14.10.2020
 is accepted 03.12.2020

Розділ 4

Рецензії

Chapter 4

Reviews

Мойсєєнко Ірина Павлівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ Б. М. ШЕВЧИКА
«ТРАДИЦІЯ І ГОСПОДАРСТВО: ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ
В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДИНАМІЦІ» (ЛЬВІВ : ВИД-ВО ЛТЕУ, 2017. 574 с.)**

Анотація. У монографії наведено авторську концепцію непередбачуваних соціокультурних змін як основи економічного розвитку.

Обґрунтовується концепція економічного орієнталізму, яка розглядається в таких вимірах: по-перше, як новий парадигматичний проєкт соціально-економічного розвитку; по-друге, як форми соціокультурного простору.

Доведено, що ідеаційний тип культурного менталітету українців є провідним і визначає структуру й інституційну взаємодоповнюваність національної економічної системи України.

Основні результати авторських досліджень, що характеризують наукову новизну, охоплюють: теоретичне обґрунтування концепції економічного орієнталізму, що пов'язано з переходом від сенсорного до ідеаційного типу культурного менталітету; доведення соціокультурного контексту формування економічного орієнталізму, коли суб'єкти господарювання розглядаються як багатоінтелектуальна соціально-культурна економічна система ідеаційного типу культури.

Ключові поняття: економічний орієнталізм, тип культурного менталітету, парадигматичний проєкт, нооекономіка, виміри соціально-економічного мислення.

Moiseienko Irina,
Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

**REVIEW
OF THE MONOGRAPH BY SHEVCHYKA B. M.
TRADITION AND ECONOMY: ECONOMIC SYSTEMS
IN SOCIO-CULTURAL DYNAMICS
(LVIV, LTEU PUBLISHING HOUSE, 2017, 574 p.)**

Abstract. This material is a review of the book by Bohdan Shevchyk «Tradition and economy: economic systems in socio-cultural dynamics» (2017), which presents author's concept of undestending socio-cultural changes as the basis of economic development.

The monograph substantiates the concept of economic orientalism, which is considered in such dimensions: firstly, as a new paradigmatic project of socio-economic development; secondly, as forms of socio-cultural space.

The ideational type of cultural mentality of Ukrainians acts as the leading one and determines the structure and institutional complementarity of the national economic system of Ukraine.

The main results of the author's research, which characterize the scientific novelty, include the following: theoretical substantiation of the concept of economic orientalism as a characteristic of a number of modern circumstances, which is associated with: the change of types of dominant culture in the processes of socio-cultural dynamics and the transition from sensory to ideational type of cultural mentality;

proving the socio-cultural context of the formation of economic orientalism. Business entities are considered as a multi-intellectual socio-cultural economic system of the ideational type of culture;

interpretation of systems of economic thinking as structures of mentality, which is the basis of theoretical modeling of evolutionary and transitive economic systems in the quadratic: structure-function-process-environment.

Key concepts: economic orientalism, type of cultural mentality, paradigmatic project, nooeconomics, dimensions of socio-economic thinking.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-144-146

Дослідження взаємозв'язку економіки та культури стає модним у сучасній науці. Роль культури як форми, що зумовлює принципи економічного розвитку та функціональний тип економічних систем, досліджувала широка плеяда українських учених від прадавніх часів до сьогодення.

Однак ступінь опрацювання у сучасній економічній теорії природи механізму соціокультурних флуктуацій і визначення передумов біфуркацій, що зумовлюють характер економічного розвитку, структурно-інституціональну трансформацію економічних систем під впливом зрушень у ментальності, досліджено недостатньо. Це обумовлює актуальність та необхідність досліджень впливу культури на економічну динаміку.

У монографії обґрунтовано концепцію економічного орієнталізму, що розглядається в таких вимірах: по-перше, як нового парадигмального проекту соціально-економічного розвитку; по-друге, як форми соціокультурного простору, в якому ідеаційний тип культурної ментальності виступає як провідний і зумовлює структуру та інституціональну комплементарність національної економічної системи України.

Для обґрунтування концепції економічного орієнталізму автором:

- доведено формування економічного орієнталізму як українського національного парадигмального проекту нооекономіки на основі ідеаційної культури;

- досліджено витоки ментальних, культурних, історичних та господарських передумов можливості становлення економічного орієнталізму в Україні на сучасному етапі;

- на основі системного аналізу здійснено дослідження систем соціально-економічного мислення в їх структурно-процесуально-функціонально-середовищному вимірі та виявлено способи динаміки патернальних конфігурацій домінуючого в той чи інший історичний період соціокультурного циклу;

- запропоновано еволюційні моделі економічних систем у соціокультурному контексті їх становлення у розрізі чуттєвої та ідеаційної культури;

- визначено біфуркаційний механізм соціокультурних флуктуацій економічних систем та обґрунтовано принципи його становлення, поширення та функціонування у розвитку економічних систем;

- обґрунтовано фрактально-онтологічний характер ідеаційного типу ментальності як способу світосприйняття принципу «іманентної правди» мультиінтелектуальних соціокультурних економічних систем, що історично притаманно українцям ще з часів трипільської культури;

- висунуто орієнталістську модель розвитку вітчизняної нооекономіки на основі семіотико-гематричного методу дослідження, в якій субстанція вартості слова як товару сучасної інформаційно-інтелектуально-інноваційної економіки референтна субстанції вартості пшеничного зерна як основного товару життєзабезпечення матеріальних економічних систем;

- показано гематрично-системну структуру слова, в якому онтологічна глибина змістів зумовлюватиме споживну і мінову вартість слова як товару нооекономіки ідеаційної культури та виконуватиме інтегративну функцію синергічної дії в основі всіх антропогенних форм капіталу забезпечення постіндустріального економічного розвитку;

- запропоновано нове розуміння традиції як особливого типу історичного досвіду українського народу, в якому винайдення та впровадження у матеріальне виробництво техніко-технологічних інновацій буде лише локальним елементом самовідтворення надсистеми вищого традиційного (ієрархічного) порядку.

Наукова новизна одержаних результатів монографічного дослідження полягає у комплексному теоретико-методологічному дослідженні системи економічного орієнталізму як мультиінтелектуальної структури ідеаційної культури. До основних результатів дослідження, що характеризують новизну, належать такі:

- теоретичне обґрунтування концепції економічного орієнталізму як характеристики низки обставин сучасності, що пов'язана із зміною типів домінуючої культури у процесах соціокультурної динаміки та переходу із чуттєвого в ідеаційний тип культурної ментальності;

– доведення соціокультурного контексту становлення економічного орієнталізму: суб'єкт господарювання, наділений фрактальною свідомістю, тобто здатністю онтологічної саморефлексії в єдності із розумінням своєї унікальності, вибудовує у своїй свідомості такий образ світу, як поле власних мотивацій, унаслідок чого постає ітеративна структура ідентичності мультиінтелектуальних соціокультурних економічних систем ідеаційного типу культури;

– трактування систем економічного мислення як структур ментальності, що слугують основою теоретичного моделювання еволюційних і транзитивних економічних систем у квадрії: структура-функція-процес-середовище.

У першому розділі «Світ людей як система» розглядаються соціокультурні моделі економічних систем: механістичні, біологічні та мультиінтелектуальні. Культурні ресурси економічних систем аналізуються як чинники їх самовідтворення, зокрема, мультиінтелектуальних соціокультурних економічних систем. Соціальний макротип «спільнота» трактується як джерело, онтологічне середовище культурних ресурсів, а «суспільство» – зовнішня сфера реалізації цілепокладання культурних ресурсів.

У другому розділі «Сурми» і «флейти» апокаліпсису» розглядається циклічна динаміка соціокультурних економічних систем як флуктуації поетапної зміни типів культурних ментальностей, що визначають панування відповідного типу економічних систем.

Третій розділ «Де «видибають» наші боги» присвячено аналізу архетипових структур

фрактальних систем економічного мислення та системного мислення в економіці.

Доведено, що сучасна Україна, перебуваючи у регенераційній фазі етногенезу, стане місцем макробіфуркації («струсів духу») триалектичних патернальних конфігурацій на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях національного буття, де вищий рівень слугуватиме полем атрактивності для нижчого, а на мегарівні реалізується парадигма холономності світу і буття людини.

Четвертий розділ «Спадщина предків: «срібло на травах» і «золото на колосках»» присвячений аналізу історичних витоків економічного орієнталізму в системах мислення та обґрунтування теоретико-методологічних положень.

У п'ятому розділі «Постіндустріальне середньовіччя, або час кордоцентричних» висвітлюються можливі практичні аспекти становлення економічного орієнталізму як економічної системи ідеаційного типу культури.

В умовах панування чуттєвої культури та витворених на її основі функціональних типах економічних систем (індустріальних, конкурентно-ринкових, монополістичних, командно-адміністративних, постсоціалістично-олігархічних) запропоновано альтернативні парадигмальні проекти соціально-економічного розвитку.

Отже, зміст монографії є цілісним, завершеним, оригінальним, системним, науковим дослідженням, що розкриває суть і структуру економічного орієнталізму як українського проекту побудови нооекономіки.

*Рецензія: надійшла до редакції 25.06.2020
прийнята до друку 27.08.2020
The review: is received 25.06.2020
is accepted 27.08.2020*

Гловюк Ірина Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: irynavasgloviuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5685-3702

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ОЛЕКСАНДРА ТОРБАСА
«РОЗСУД В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ»***

Анотація. Монографія О. О. Торбаса присвячена актуальним проблемам розсуду в кримінальному процесі, теоретичним і практичним аспектам його застосування уповноваженими суб'єктами кримінального провадження: судом, прокурором, слідчим, дізнавачем, особливостям застосування розсуду в різних стадіях кримінального провадження.

Рецензована монографія складається з чотирьох розділів, які містять 10 підрозділів. Структурування видання є вдалим, автор від розгляду поняття, ознак і меж розсуду логічно переходить до характеристики реалізації різновидів розсуду: суддівського, прокурора, слідчого, дізнавача.

Монографія О. О. Торбаса «Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації» є актуальною, являє собою комплексну, завершену і фундаментальну наукову працю, має наукову й практичну цінність. Ця праця істотно збагачує кримінально-процесуальну доктрину щодо суб'єктів кримінального провадження, прийняття кримінально-процесуальних рішень та за іншими напрямками.

Ключові поняття: кримінальне провадження, розсуд, кримінально-процесуальне рішення, суд, прокурор, слідчий, дізнавач.

Hloviuk Iryna,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: irynavasgloviuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5685-3702

**REVIEW
ON THE MONOGRAPH OF OLEKSANDR TORBAS
“DISCRETION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE:
THEORETICAL JUSTIFICATION AND PRACTICE OF IMPLEMENTATION”**

Abstract. Current period of development of the legal system of Ukraine is characterized by variability of legislation that regulates, in particular, organization of judicial system and implementation of criminal proceedings. Unfortunately, criminal procedure legislation is no exception, given how many changes and additions have been made to the Criminal Procedure Code of Ukraine since its entry into force in 2020. Undoubtedly, like any other codified legal act, CPC of Ukraine in modern conditions cannot be unchanged, given the dynamics of public relations, the provisions of international law, decisions of ECtHR and number of attempts to solve identified problems of its application. Difficulties of criminal procedural law enforcement are manifested in such an area as the use of discretion of authorities in criminal proceedings, although without it application of legislation is ineffective. At the same time, lawful discretion in criminal proceedings should not

* Торбас О. О. Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації : монографія. Одеса : Юридична література, 2020. 284 с.

turn into its opposite – arbitrariness, which will already violate rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

In criminal proceedings, given the imperative method of legal regulation and possibility of various coercive measures, including those related to the restriction of constitutional human rights, this issue is of particular importance, given, *inter alia*, that prosecution's discretion applies within non-adversarial procedure, and the CPC of Ukraine does not always provide for the possibility of appealing such decisions in court.

The peer-reviewed monograph consists of four chapters, which contain 10 sections. Structuring of the monograph is logical; the author analyse problems of discretion from questions of concept, signs and limits of discretion, and then moves to the characteristic of realization of discretion by judge, prosecutor, investigator, detective.

In general, without a doubt, the monograph of Torbas O. O. «Discretion in the criminal process of Ukraine: theoretical justification and practice of implementation» is relevant, complete and fundamental scientific work, has scientific and practical value. Monograph of Torbas O.O. significantly enriches criminal procedure doctrine regarding the subjects of criminal proceedings, criminal procedure decisions and other areas.

Key concepts: criminal process, discretion, criminal procedure decision, judge, prosecutor, investigator, detective.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-147-150

Сучасний період розвитку правової системи України характеризується мінливістю законодавства, яке регламентує, зокрема, організацію судової системи, здійснення кримінального провадження. На жаль, не є винятком і кримінальне процесуальне законодавство, зважаючи на те, скільки змін та доповнень зазнав Кримінальний процесуальний кодекс України з моменту набуття ним чинності у 2020 році. Безсумнівно, як і будь-який інший кодифікований нормативний акт, КПК України у сучасних умовах не може бути незмінним з огляду на динаміку суспільних відносин, положення міжнародно-правових актів, рішення ЄСПЛ і намагання вирішити ідентифіковані проблеми його застосування, які трапляються на практиці. Складнощі кримінально-процесуального правозастосування, беручи до уваги імперативний метод правового регулювання, виявляються і в такій площині, як застосування розсуду владних учасників кримінального провадження при тому, що без цього у сучасних умовах застосування норм законодавства є малоефективним, і чинні норми КПК України дають змогу застосовувати розсуд. Водночас розсуд, зокрема у кримінальному провадженні, цільовою метою якого є правильне, законне й доцільне та пропорційне правозастосування, не має перетворюватися на свою протилежність – свавілля, яке порушуватиме права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб.

У кримінальному провадженні, зважаючи на імперативний метод правового регулювання та можливість застосування різних заходів примусу, зокрема пов'язаних із обмеженням конституційних і конвенційних прав людини, ця проблематика набуває особливого значення, враховуючи й те, що розсуд стороною обвинувачення застосовується і у межах незмагальної

процедури, і КПК України не завжди передбачає можливість оскарження у судовій процедурі відповідних рішень.

Отже, доктринальних досліджень потребує проблематика розсуду в кримінальному процесі, теоретичних і практичних аспектів його застосування уповноваженими суб'єктами кримінального провадження, особливості застосування розсуду в різних стадіях кримінального провадження. Окремі проблемні питання у цій сфері досліджувалися В. О. Гринюком, О. В. Капліною, Г. Р. Крет, Л. М. Лобойком, Т. О. Лоскутовим, І. А. Тітком, О. Г. Яновською та іншими, проте комплексних досліджень із цієї проблематики на основі норм КПК України 2012 року немає. Саме цю прогалину й усуває підготовлене О. О. Торбасом монографічне дослідження.

Рецензована монографія складається з чотирьох розділів, які містять 10 підрозділів. Структурування монографії є вдалим, автор від розгляду питань поняття, ознак і меж розсуду логічно переходить до характеристики реалізації різновидів розсуду: суддівського, прокурора, слідчого, дізнавача.

Так, у Розділі 1 «Поняття, ознаки та межі розсуду в кримінальному процесі» автор розглядає поняття, ознаки та види розсуду в кримінальному процесі; межі та детермінанти розсуду в кримінальному процесі. Автором слушно виділено, що види розсуду можна запропонувати розмежовувати за: суб'єктами, які уповноважені застосовувати розсуд у кримінальному процесі; ступенем свободи при застосуванні розсуду; прогнозованістю розсуду. Ним слушно зауважено, що межі розсуду мають визначати певні рамки, за допомогою яких можна розрізнити власне розсуд від зловживання правом, його нехтування або прямого порушення. До детермінант розсуду логічно

віднесено: принципи (засади); нормативно-правові акти; правозастосовчу практику; особистісні якості правозастосовувача; особистий досвід.

Розділ 2 «Особливості реалізації суддівського розсуду» присвячено розгляду сутності суддівського розсуду; реалізації розсуду слідчими суддями; реалізації розсуду судом при вирішенні кримінальних проваджень та перегляді судових рішень. Автор слушно вказує, що суддівський розсуд може бути динамічним і статичним. Динамічний суддівський розсуд нерозривно пов'язаний із провадженням, в рамках якого відповідний розсуд здійснювався. Відповідно, наявність статичного суддівського розсуду можна констатувати по відношенню до інших проваджень, в яких вказаний розсуд може бути застосований, але який існує незалежно від такої невизначеної кількості проваджень. Цікавим є і розгляд питань розсуду в аспекті застосування застави як запобіжного заходу. Автором досліджено й особливості реалізації суддівського розсуду на стадії підготовчого провадження, в суді першої інстанції та на стадіях перегляду судових рішень.

Розділ 3 «Особливості реалізації розсуду прокурора» присвячено дослідженню ознак розсуду прокурора; розсуду прокурора на досудовому розслідуванні; розсуду прокурора в судових стадіях кримінального провадження. Розглянуто застосування розсуду при реалізації різних повноважень прокурора у кримінальному провадженні.

Розділ 4 «Особливості реалізації розсуду слідчого та дізнавача» присвячено питанням сутності розсуду слідчого та дізнавача та реалізації розсуду слідчим і дізнавачем.

Монографія характеризується логічною структурою, питання розкриваються повно та послідовно на основі належної методологічної бази. Автором використано велику кількість нормативних і наукових джерел; належною є і емпірична база дослідження.

Загалом відзначаючи логічність і послідовність побудови дослідження, наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість його результатів, належний науковий рівень, укажемо, що воно, як і будь-яке дослідження монографічного рівня, містить певні положення, які викликають зауваження, зокрема:

1. Складно погодитися із визначенням поняття «розсуд в кримінальному процесі»: «... це повноваження, яке полягає в прийнятті за допомогою інтелектуально-вольового механізму одного обов'язкового для виконання юридично значущого законного рішення з декількох запропонованих кримінальним процесуальним законодавством альтернатив відпо-

відно до обставин конкретного кримінального провадження з урахуванням засад кримінального провадження, професійного досвіду правозастосовувача, судової та слідчої практики, моральних та етичних характеристик суб'єкта правозастосування, задля найкращого забезпечення приватних та публічних інтересів в кримінальному провадженні» (с. 276). Рецензент у цьому виходить із того, що при визначенні розсуду як повноваження дещо втрачається специфіка поняття розсуду, і робиться «прив'язка» до прийняття рішення. На погляд рецензента, який солідаризується із наявними доктринальними підходами*, при визначенні розсуду слід виходити з можливості прийняття одного із альтернативних рішень із урахуванням факторів та мети, сформульованих вище у визначенні розсуду.

2. Автором запропоновано задля недопущення можливого обмеження прав і законних інтересів сторони захисту в КПК України встановити додатковий контроль за зміною обвинувачення в суді та визначити ознаки істотної зміни обвинувачення шляхом доповнення ч. 1 ст. 341 КПК України абзацом наступного змісту: «Якщо внаслідок зміни обвинувачення відбудеться перекваліфікація кримінального правопорушення на правопорушення з іншого розділу Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність, ніж первинне кримінальне правопорушення, новий обвинувальний акт також має бути погоджений з судом. У випадку відмови суду в погодженні зміненого обвинувачення прокурор може продовжити підтримувати в суді попереднє обвинувачення або відмовитись від обвинувачення. Ухвала суду про відмову в затвердженні обвинувачення може бути оскаржена в апеляційному порядку». Підтримуючи загалом ідею недопустимості зміни прокурором обвинувачення на таке, яке істотно відрізняється за фактичними обставинами, зазначимо, що автором із незрозумілих причин використано стосовно ролі у цій процедурі суду формулювання «погодження з судом» та «затвердження обвинувачення», що викликає запитання щодо змагальної ролі суду в кримінальному провадженні. Крім того, викликає питання, чому цей механізм пропонується використати не тільки при перекваліфікації кримінального правопорушення на правопорушення з іншого розділу Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність, а й у межах одного розділу

* Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. С. 36–37.

(наприклад, Розділу 2 КК України) та навіть однієї частини статті КК України (приміром, різних пунктів ч. 2 ст. 115 КК України).

3. Викликає зауваження пропозиція автора щодо перевірки заяви або повідомлення про злочин, адже тим самим буде здійснено повернення до моделі порушення кримінальної справи за КПК 1960 року із усіма притаманними їй недоліками.

Водночас наведені зауваження мають характер наукової дискусії та відображають особисте бачення рецензентом проблем кримінально-процесуальної доктрини та практики правозастосування.

Загалом, безсумнівно, монографія О. О. Торбаса «Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації» є актуальною, являє собою комплексну, завершену і фундаментальну наукову працю, має наукову й практичну цінність. Монографічне дослідження О. О. Торбаса істотно збагачує кримінально-процесуальну доктрину щодо суб'єктів кримінального провадження, прийняття кримінально-процесуальних рішень та за іншими напрямками.

Рецензія: надійшла до редакції 11.12.2020

прийнята до друку 22.12.2020

The review: is received 11.12.2020

is accepted 22.12.2020

ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десяткової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (JEL Classification; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий **e-mail** автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами.

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому разі, якщо вона містить новизну і становить інтерес з погляду поданої статті.

За потреби підготувати Анотацію (Abstract), яка б відповідала зазначеним вище вимогам і була викладена якісною англійською мовою, автор може звернутися до редакції, працівники якої виконають цю роботу за окрему плату.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут треба виділити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962)).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Meti та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора (співавторів)*: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей

одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті ЛьвДУВС (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають встановленим вимогам і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити для оплати за публікацію статті можуть змінюватися, тому повідомляються авторові окремо, як і сума вартості оплати, що залежить від обсягу статті та наданих послуг (наприклад, переклад, оформлення літератури тощо).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
(місто, країна)
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
(city, country)
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyakі pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
"SOCIAL & LEGAL STUDIOS"**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine "Social & legal studios" (hereinafter – the Magazine) *directly or by e-mail*.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05 / 1 dated 15 January 2003 "On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine", namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

EVERYTHING that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian.

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*),

conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

If the author is not able to prepare the Abstract that would meet the mentioned above requirements and would be presented in high quality English, the author may apply to the editors and it will be done for an additional fee.

4.6. Introduction includes:

– the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);

– the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);

– the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

– *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);

– *external recommendation of the doctor of sciences* in the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;

– *payment receipt of publication (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board)*.

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided

that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University for payment of the publication may change, so the author is notified separately, as well as the amount of the cost of payment, which depends on the volume of the article and the services provided (translation, literature, etc.).

The printed copy of the Journal is sent via the "Nova Poshta" at the expense of the payee.

Structure of the article (sample):

UDC ____

JEL Classification: _____

In Ukrainian:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:**In English:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:****Introduction****1. Title of the section****2. Title of the section****3. Title of the section****Conclusions****References** (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

Яценко В. А., Балинська О. М. МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ	12
Панкевич О. З. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	21
Бондаренко В. А. ЗМІСТ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ	28
Мороз О. Б., Висоцький В. М. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	35
Франчук В. В. СУМІСНИЦТВО ТА СУМЩЕННЯ: РОЗМЕЖУВАЛЬНІ ОЗНАКИ ПОНЯТЬ У СКЛАДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	43
Красницький І. В., Яремко Г. З. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК: НОВІ ВИКЛИКИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ	49
Сіромська Г. М. ЗАКОН «ПРО ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В СРСР» 1981 РОКУ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ	57

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Басиста І. В. ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЗАКОННОСТІ ДЖЕРЕЛА ТА СПОСОБУ ОТРИМАННЯ ДОКАЗУ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІДНОСНО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ, ДОДАНИХ (НАДАНИХ) ОСОБОЮ ДО ЗАЯВИ (ПОВІДОМЛЕННЯ) ПРО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	65
Навроцька В. В. КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ПОЛОЖЕННЯМИ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ОКРЕМІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	73
Паустовська Н., Попушой Д. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕЯКИХ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА (Паустовская Н. К., Попушой Д. П. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НЕКОТОРЫХ ФОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА)	80
Гурковський М. П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	87

Зачек О. І., Дмитрик Ю. І. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ ДЛЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ	94
Онишко О. Б. ПРАВОВИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАДАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ ПОСЛУГ	101
Батюк О. В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ	109

Розділ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Проць І. М. ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА: ПРАВОВА ПРИРОДА, ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА	116
Єсімов С. С., Боровікова В. С. ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЮДЖЕТНО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ	123
Адамова О. С. ДО ПИТАННЯ ПРО КРИЗИ ВІДНОСИН СУЧАСНОГО БІЗНЕСМЕНА	130
Павлов О. І., Дідух С. М., Барвіненко В. Д. АГРОПРОДОВОЛЬЧІ ХОЛДІНГИ ЯК ДРАЙВЕРИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ	135

Розділ 4

РЕЦЕНЗІЇ

Мойсеєнко І. П. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Б. М. ШЕВЧИКА «ТРАДИЦІЯ І ГОСПОДАРСТВО: ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДИНАМІЦІ»	144
Гловюк І. В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ОЛЕКСАНДРА ТОРБАСА «РОЗСУД В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБІРУНТУВАННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ»	147
ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»	151

Contents

Chapter 1

PROBLEMS OF LAW IMPLEMENTATION: METHODOLOGY, THEORY AND HISTORY

<i>Yashchenko V., Balynska O.</i> METHODOLOGICAL PARADIGM OF MODERN LEGAL SCIENCE IN UKRAINE	12
<i>Pankevych O.</i> EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS IN THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE	21
<i>Bondarenko V.</i> THE CONTENT OF THE CONTROL FUNCTION OF THE STATE IN THE FIELD OF VIRTUAL SPACE	28
<i>Moroz O., Vysotskyi V.</i> ISSUE OF THE IMPROVEMENT OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LEGISLATURE	35
<i>Franchuk V.</i> PART-TIME JOB AND COMBINATION OF DUTIES: DISTINGUISHING SIGNS OF CONCEPTS IN ADMINISTRATIVE OFFENSE	43
<i>Krasnytskyi I., Yaremko G.</i> MISDEMEANOR: NEW CHALLENGES OF DEFINITION INTERPRETATION	49
<i>Siromska H.</i> ACT OF 1981 "ON THE LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS IN THE USSR": BASIC PROVISIONS AND APPLICATION	57

Chapter 2

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY: UKRAINIAN REALITY AND FOREIGN EXPERIENCE

<i>Basysta I.</i> APPROACHES TO ASSESSING LEGITIMACY OF THE SOURCE AND METHOD OF OBTAINING EVIDENCE IN COMPLIANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE LEGISLATION IN ACCORDANCE WITH THE BEGINNING OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION REGARDING THE ITEMS AND DOCUMENTS, ATTACHED (PROVIDED) BY A PERSON TO THE STATEMENT (NOTIFICATION) ON COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE	65
<i>Navrotska V.</i> COMPETITION OF CRIMINAL LAW PROVISIONS, WHICH FORESEE CERTAIN TYPES OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY	73
<i>Paustovskaya N., Popushoi D.</i> LEGAL BASES OF SOME FORMS OF THE INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN THE SPHERE OF CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA	80
<i>Hurkovskyi M.</i> ADMINISTRATIVE MEASURES FOR PREVENTION OF CORRUPTION IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE	87

Zachek O., Dmytryk Yu. APPLICATION OF PROFILING TO COMBAT CYBER CRIME	94
Onyshko O. LEGAL, SOCIAL AND HISTORICAL ASPECTS OF LEGALIZATION OF SEXUAL SERVICES	101
Batiuk O. USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMES THAT ENCROACH ON THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	109

Chapter 3

SOCIO-ECONOMIC STUDIOS

Prots I. PRINCIPLES OF BUDGET LAW: LEGAL NATURE, CONCEPT AND SYSTEM	116
Yesimov S., Borovikova V. PRINCIPLES OF APPLICATION OF MEASURES OF BUDGETARY AND LEGAL COERCION	123
Adamova E. TO THE QUESTION ABOUT THE CRISIS OF RELATIONSHIPS OF THE MODERN BUSINESSMAN	130
Pavlov O., Didukh S., Barvinenko V. AGRICULTURAL HOLDINGS AS DRIVERS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF RURAL AND URBAN AGGLOMERATIONS	135

Chapter 4

REVIEWS

Moiseienko I. REVIEW OF THE MONOGRAPH BY SHEVCHYKA B. M. TRADITION AND ECONOMY: ECONOMIC SYSTEMS IN SOCIO-CULTURAL DYNAMICS	144
Hloviuk I. REVIEW ON THE MONOGRAPH OF OLEKSANDR TORBAS “DISCRETION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE: THEORETICAL JUSTIFICATION AND PRACTICE OF IMPLEMENTATION”	147
REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE “SOCIAL & LEGAL STUDIOS”	155

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (10)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Іван Хоминець

Підписано до друку 28.12.2020 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 19,06.
Тираж 100 прим. Зам. № 104-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Вип. 4 (10). 164 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.